

Medborger- skabets udfordringer

– etniske minoritetskvinders
politiske myndiggørelse

Birte Sllm

Magtudredningen

Medborgerskabets udfordringer
– etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse

Magtudredningen

Folketinget besluttede i marts 1997 at iværksætte en dansk magtudredning eller, som det officielle navn er, *En analyse af demokrati og magt i Danmark*. Projektet ledes af en uafhængig forskningsledelse.

Magtudredningens forskningsresultater publiceres i en række bøger, som udgives på Aarhus Universitetsforlag, og i en skriftserie, som udgives af Magtudredningen.

Lise Togeby
(formand)

Jørgen Goul Andersen

Peter Munk Christiansen

Torben Beck Jørgensen

Signild Vallgård

Birte Siim

**Medborgerskabets udfordringer
– etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse**

Magtudredningen

Medborgerskabets udfordringer
– *etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse*

© Magtudredningen og forfatteren, 2004

ISBN: 87-7934-856-4

Omslag: Svend Siune

Tryk: AKA-PRINT A/S, Århus

Magtudredningen
c/o Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet
Universitetsparken
8000 Århus C
Danmark

Magtudredningen@ps.au.dk
www.ps.au.dk/magtudredningen

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af eller kopiering fra denne bog er kun tilladt i overensstemmelse med overenskomst mellem Undervisningsministeriet og CopyDan. Enhver anden udnyttelse er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt ifølge dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er korte uddrag til brug ved anmeldelser.

Forord

Dette skrift er en beretning om etniske minoritetskvinder, der er aktive i frivillige foreninger. Min drivkraft har været et ønske om at komme bag om det billede, der tegnes i mediernes af etniske minoritetskvinders magtesløshed og afmagt i det private og offentlige liv, f.eks. i forbindelse med debatter om tvangsægteskaber, deres manglende synlighed i offentligheden og på den politiske arena. Hensigten har været at få en dybere forståelse af kønnets betydning for etniske minoriteters individuelle og kollektive mobilisering gennem en kvalitativ undersøgelse.

Selve forskningsprocessen har været både vanskelig og lærerig. Mødet med de aktive minoritetskvinder har været en øjenåbner for mig personligt og har udfordret mine begreber, teorier og forståelser som kønsforsker og demokratiforsker. Dette møde satte mange ting på spil og rejste mange spørgsmål om danske kvinders politiske udviklingshistorie de sidste 20-30 år, herunder min egen politiske historie, fra Rødstrømpebevægelsen og et venstreorienteret politisk parti til universitetsforsker. Både de store forskelle mellem majoritets- og minoritetskvindernes politiske og kønspolitiske udvikling i 1990'erne og de mange ligheder mellem politiske aktivister før og nu var tankevækkende og måtte bearbejdes både på et personligt og begrundet plan.

Skriftet sætter fokus på de kvinder, der er aktive i frivillige foreninger i det civile samfund. Undersøgelsen er eksplorativ og bygger på kvalitative interviews. Jeg har udvalgt en gruppe minoritetskvinder, der er aktive i forskellige typer frivillige organisationer: i en etnisk paraplyorganisation, en dansk paraplyorganisation og i etniske og tværetniske kvinde- og ungdomsforeninger. Det har været vigtigt, at det er kvindernes egne beretninger, der er udgangspunkt både for fremstillingen og for analysen, fordi etniske minoritetskvinders stemmer og behov stort set er fraværende i den politiske offentlighed og i den demokratiske debat. Jeg håber, at det er lykkedes at give et billede af den mangfoldighed, som de aktive minoritetskvinder repræsenterer i forhold til deres politiske biografier, identiteter og kønspolitiske diskurser og strategier. Jeg håber også, at det er lykkedes at formidle noget af den energi og det engagement, de lægger i det frivillige politiske arbejde. Deres beretninger viser, at minoritetskvinder har et stort uudnyttet kvindepolitisk og demokratisk potentiale.

Denne undersøgelse indgår som en del af Magtudredningens Køns-
magtprojekt. Jeg vil gerne takke Sadia Syed for hendes hjælp med at finde

velegnede interviewpersoner i det etniske minoritetsmiljø i København, samt Yvonne Mørck, Annick Prieur, Susanne Thorbek og deltagerne ved FREIAs Ph.D.-seminar, som har bidraget med tankevækkende og konstruktive kommentarer til de første kapiteludkast. Også en varm tak til Jørgen Goul Andersen og Lise Togeby fra Magtudredningens forskningsledelse, der i forbindelse med gennemlæsningen af manuskriptet er kommet med mange konstruktive kommentarer. Og til Bengt-Åke Lundvall, som har givet gode råd i projektets sidste fase.

Cand.mag. Anja Jensen, som var studentermedhjælp på projektet fra december 2001 til april 2002, har været til stede ved de fleste interviews, hun har selvstændigt gennemført to supplerende interviews og udskrevet alle interviews. Hun har skrevet speciale i samfundsfag om *Integration, kultur og køn. Integration af flygtninge og indvandrerkvinder* (Jensen, 2002) og har været en kvalificeret samtalepartner i en afgørende fase af projektet, specielt omkring fortolkning af samspillet mellem køn, kultur og etnicitet. Anne Albertsen overtog arbejdet som studentermedhjælp i efteråret 2002, og hun har været en god støtte med litteratursøgning, opsætning og korrekturlæsning i projektets afsluttende fase. En stor tak til Anja og Anne for deres konstruktive bidrag til projektet.

Den varmeste tak skal gå til interviewpersonerne, som havde både overskud, energi og vilje til at bidrage til projektet. Jeg skylder jer en stor tak, fordi I ville bruge tid på projektet og for jeres tålmodighed og åbenhed. Jeg har selv været drevet af nysgerrighed over for aktive minoritetskvinders politiske og kønspolitiske identiteter, og jeg har lært meget af jeres beretninger om politik og køn.

Aalborg Universitet, august 2003

Birte Siim

Indhold

Kapitel 1. Køn, medborgerskab og politisk myndiggørelse	9
Hvorfor undersøge etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse?	9
Undersøgelsens nøglebegreber	12
Den danske demokratimodel og etniske minoritetskvinders medborgerskab	16
Undersøgelsens metode og design	19
Kapitel 2. Medborgerskab og multikulturalisme.....	23
Lighed og anerkendelse af forskellighed.....	23
Medborgerskab og multikulturalisme.....	25
Den danske debat om medborgerskab.....	31
Kapitel 3. Nye modeller for kvindeorganisering?	36
Den multikulturelle udfordring.....	36
Kvinderådet: En klassisk dansk kvindeforening.....	39
Dialogprojektet: Sadia Syeds beretning.....	42
Den Irakiske Kvindegruppe	45
Den Afghanske Kvindegruppe	47
Opsamling: Ligestillingsdilemmaer	50
INDsam: En paraplyorganisation for etniske minoritetsforeninger.....	51
Dialog 2 – En lokal forankret etnisk kvindeforening	55
VISION – en tværetnisk ungdomsforening	59
EVAs ARK – et tværkulturelt kvindenetværk.....	62
Politisk myndiggørelse – et tværgående perspektiv	64
Kapitel 4. Fortællinger om køn og etnicitet.....	68
Individ og kollektiv	70
Familie, religion og det offentlige liv.....	74
Ligestilling og feminisme	83
Politisk selvtillid og kollektiv mobilisering.....	87
Lighed og anerkendelse.....	92
Den danske model.....	97
Konklusion: Politisk biografi og kønspolitiske identiteter	98
Kapitel 5. Konklusion og perspektivering	102
Den multikulturelle udfordring.....	103

Den demokratiske udfordring.....	104
Den kønspolitiske udfordring	106
Bilag 1. Oversigt over interviewpersoner	109
Litteratur	110
Om forfatteren	115

Kapitel 1

Køn, medborgerskab og politisk myndiggørelse

Hvorfor undersøge etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse?

Den danske demokratimodel har i et historisk og komparativt perspektiv været med til at fremme danske kvinders medborgerskab og myndiggørelse. Spørgsmålet er, om det også gælder for etniske minoritetskvinder. Det belyses gennem en række samtaler med ildsjæle, som selv har været igangsættere til eller haft en position i danske, etniske og tværetniske foreninger. Samtalerne er båret af en nysgerrighed efter at undersøge de potentialer og barrierer, der eksisterer for politisk myndiggørelse af etniske minoritetskvinder set med deres øjne. Hvad mener etniske minoritetskvinder om deres muligheder for at komme til orde i det danske demokrati, og hvordan ser de på ligestilling mellem køn? Hvilke særlige problemer skal etniske minoritetskvinder overvinde i det danske samfund og i minoritetskulturene?

Inspirationen bag denne undersøgelse er en formodning om, at etniske minoritetskvinders inddragelse som lige medborgere udgør en særlig udfordring for den danske model for demokrati og for vores opfattelse af lighed og ligestilling mellem køn. Det er skriftets normative udgangspunkt, at det er en tværkulturel, demokratisk og kønspolitisk udfordring at forene idealet om lighed med anerkendelse og respekt for forskellighed.

Der kan være både problemer og muligheder i den danske demokrati-forståelse for inddragelse af etniske minoritetsgrupper i demokratiet som lige og aktive medborgere (Christensen & Siim, 2001). Det er tankevækkende at sammenligne etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse med danske kvinders. Danske kvinders politiske historie kan i et demokratisk perspektiv tolkes som en succeshistorie, idet de gennem de sidste 30 år er blevet inddraget i demokratiet gennem en individuel og kollektiv mobiliseringsproces. Kvinders politiske myndiggørelse var en langsom proces og et resultat af en dobbelt bevægelse: dels i form af organisering og mobilisering i kvindebevægelsen og andre sociale bevægelser, og dels i form af integration i de politiske institutioner. De danske demokratitraditioner og den danske demokratimodel kan i dette perspektiv tolkes som et potentiale for kvinders aktive medborgerskab (Christensen & Siim, 2001). Det er et centralt spørgsmål, om modellen også kan stimulere etniske minoritetsgrupper

og specielt etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse, eller om den i stedet udgør en barriere for deres lige og aktive medborgerskab?

Dette skrift belyser en række omdiskuterede temaer om køn og etnisk ligestilling: Hvilken rolle spiller køn for aktive minoritetskvinder i forhold til deres etniske tilhørsforhold, hvordan navigerer de mellem majoritets- og minoritetskulturens forventninger og krav, og hvordan tackler de modsætningen mellem private og offentlige roller? Hvordan bruger de den danske demokratimodel, og hvilken rolle ønsker de aktive minoritetskvinder at spille i det danske demokrati, både som individer, som advokater og politiske rollemodeller for andre minoritetskvinder?

I forlængelse af resultaterne i ”*Køn, demokrati og modernitet – mod nye politiske identiteter*” diskuteres, om demokrati som livsform bygger på en (latent) præmis om et homogent fællesskab omkring nationalstaten, der kan fungere som en barriere for at inddrage dem, der er anderledes, i det politiske fællesskab (Christensen & Siim, 2001: 88). Antropologen Yvonne Mørck identificerer i sit bidrag to overordnede barrierer for inddragelse af etniske minoriteter i det politiske demokrati: a) at den dominerende politiske kultur fra foreningsliv til politiske partier af historiske grunde ikke er indrettet på en sådan måde, at de tiltrækker etniske minoriteter, og b) at de nye danskere af kulturelle grunde ikke udnytter deres muligheder tilstrækkeligt (Mørck, 2001: 224). Spørgsmålet er, om – og på hvilken måde – disse barrierer opleves af etniske minoritetskvinder? Denne undersøgelse er motiveret af denne dobbelte udfordring til det danske demokrati og til den danske kønspolitiske model.

Magtudredningen har udgivet flere bøger/skrifter, der berører etniske minoriteters medborgerskab (Møller & Tøgeby, 1999; Hammer & Bruun, 2000; Elklit et al., 2000; Schwartz, 2002; Tøgeby, 2002). Resultaterne peger generelt set på etniske minoritetsgruppers politiske marginalisering både i forhold til det civile samfunds frivillige foreninger, i det danske politiske system og i den danske offentlighed (Hammer & Bruun, 2000). Undersøgelserne konkluderer, at deres indflydelse er marginal – både på deres egne vilkår i samfundet og på den almindelige samfundsudvikling (Hammer & Bruun, 2000: 10). Enkelte antropologiske og sociologiske forskere har udviklet et køns- og generationsperspektiv på etnicitet (Mørck, 1998; Prieur, 1998), men der er stort behov for mere viden om etniske minoriteter fra et kønsperspektiv.

Lise Tøgebys seneste undersøgelse¹ er den mest grundige kvantitative undersøgelse af etniske minoriteters medborgerskab, som omfatter både deres politiske ressourcer, politiske deltagelse og organisationer (Tøgeby,

2003). Den viser, at der generelt er store kønsforskelle i etniske minoriteters medborgerskab, idet kvinder deltager mindre i politik end mænd, fordi de har færre politiske ressourcer end mænd. Undtagelsen er, at etniske minoritetskvinder stemmer lige så ofte ved valgene som mænd. Undersøgelsen peger desuden på, at kollektiv mobilisering er vigtig for politisk deltagelse, og at der er store variationer mellem de etniske grupper (Togeby, 2003: 107). Det er på den baggrund interessant at se nærmere på, hvilken betydning kollektiv mobilisering kan have for etniske minoritetskvinder med udgangspunkt i de aktive kvinders beretninger.

Beretninger om politisk myndiggørelse

Denne undersøgelse sætter fokus på en lille gruppe af aktive minoritetskvinder med stor politisk selvtilid. De er valgt, fordi de er ildsjæle, der alle på forskellig måde er engageret i frivilligt arbejde med at mobilisere etniske minoritetskvinder og styrke deres deltagelse som aktive medborgere. Et af formålene er at nuancere opfattelsen af etniske minoritetskvinders politiske magtesløshed. I den offentlige debat og i kønsforskningen giver diskursen om etniske minoritetskvinder overvejende et billede af undertrykkelse, magtesløshed og afmagt, og deres marginalisering i det danske samfund forklares ofte med henvisning til deres kultur, specielt familiens og religionens patriarkalske kontrol.

Den hidtidige forskning peger på, at samspillet mellem køn og etnicitet giver etniske minoritetskvinder nogle særlige betingelser for deltagelse i samfundslivet og for at opnå et lige og aktivt medborgerskab. Det har været en inspiration for at undersøge, hvilke potentialer og barrierer der er for etniske minoritetsgruppers politiske myndiggørelse forstået som udvikling af politisk selvtilid og kollektiv mobilisering. Der er således sat fokus på de politisk aktive kvinders egen forståelse af politisk myndiggørelse gennem en kvalitativ interviewundersøgelse, der bygger på samtaler med aktive kvinder, der har været initiativtagere til eller har siddet i ledelsen af etniske kvindeforeninger eller tværkulturelle minoritetsorganisationer. De valgte foreninger repræsenterer forskellige organisationstyper, dels paraplyorganisationer og dels græsrodsorganisationer, der henvender sig til etniske minoritetskvinder og til minoritetsunge.

De politisk aktive minoritetskvinder udgør en lille gruppe, som må formodes at have en særlig politisk og kvindepolitisk profil sammenlignet med hele gruppen, fordi de allerede har brudt igennem en række barrierer. Der er et dobbelt formål med at sætte fokus på denne gruppe: dels kan deres erfaringer bidrage til en dybere forståelse af mulighederne for politisk

myndiggørelse, og dels kan deres refleksioner give et mere nuanceret billede af de generelle betingelser for politisk myndiggørelse af minoritetskvinder.

Jeg har således valgt at give ordet til en gruppe aktive minoritetskvinder af flere grunde: Dels fordi jeg forventer, at de som politiske entreprenører og mønsterbrydere vil kunne bruge deres egen udvikling som illustration af de problemer og muligheder, der er for minoritetskvinder generelt. Dels fordi jeg forventer, at de som repræsentanter for nogle etniske minoritetsforeninger vil kunne give et kvalificeret bud på, hvad de ser som problemer og muligheder for politisk myndiggørelse af etniske minoritetskvinder. De forskellige organisationstyper er valgt, fordi de kan belyse mangfoldigheden i etniske minoritetskvinders strategier og diskurser i forhold til individuel og kollektiv mobilisering og spændvidden i deres politiske profiler, værdier og mærkesager.

Undersøgelsens nøglebegreber

Medborgerskab

Formålet med dette indledende kapitel er at bidrage til at udvikle forståelsen af køn, medborgerskab, teoretisk og politisk myndiggørelse, og at diskutere samspillet mellem køn og etnicitet i den danske kønspolitiske model.

Et af undersøgelsens hovedspørgsmål er, hvad lighed betyder, og hvordan idealet om lighed kan forbindes med et ideal om anerkendelse af forskellighed. Ikke mindst kønsforskningen har fremhævet, at der ikke nødvendigvis er nogen modsætning mellem lighed og forskellighed. Den logiske modsætning til lighed er ulighed, og det modsatte af forskellighed er enshed. Der er en række forskellige bud på, hvordan lighed og forskellighed kan integreres. Med inspiration fra den amerikanske forsker Nancy Fraser vil undersøgelsen belyse forholdet mellem social lighed og anerkendelse af kulturel forskellighed, der kan fortolkes som to forskellige paradigmer for retfærdighed (Fraser, 1997).

Et andet hovedspørgsmål er, hvad der skal forstås ved multikulturalisme, og om og på hvilken måde multikulturalisme som ideal kan kombineres med idealet om lighed/ligestilling mellem kvinder og mænd og med solidaritet og social ansvarlighed for alle medborgere (Okin, 1999).

Medborgerskabsbegrebet blev udviklet af den engelske sociolog T.H. Marshall, som analyserede samspillet mellem borgernes civile, politiske og sociale rettigheder. Den klassiske medborgertradition har bl.a. belyst modsætningen mellem det demokratiske ideal om lighed og de reelle klasse-

mæssige uligheder i økonomiske, politiske og sociale ressourcer (Marshall, 1950). Den moderne medborgerforståelse har udvidet analysen til at omfatte uligheder i medborgernes sociale, politiske og civile rettigheder fra et køns- og etnicitetsperspektiv (Lister, 2003; Siim, 2000). Et af de aktuelle temaer er spændingen mellem kravet om multikulturalisme og anerkendelse af forskellighed og det demokratiske lighedsideal (Fraser, 1997).

I den danske forskningstradition har der i 1990'erne været fokus på det demokratiske medborgerskab, der er blevet defineret som borgernes 'lige, aktive og fulde' deltagelse i samfundslivet (Andersen et al., 1993; Goul Andersen et al., 2000). Begrebet kan analyseres gennem fire dimensioner:

- Rettigheder og pligter
- Deltagelse
- Ressourcer
- Identiteter

Rettigheder og pligter handler om borgernes lige adgang til formelle civile, sociale og politiske rettigheder. Der skelnes mellem en status som statsborgere, som giver fulde formelle politiske rettigheder, en status som 'denizens', en voksende gruppe af personer, som har sociale rettigheder, der hvor de bor og betaler skat, men er uden politiske rettigheder. Denne dimension rejser bl.a. en diskussion om forholdet mellem lige rettigheder og behovet særrettigheder for etniske minoritetsgrupper, f.eks. ret til modersmålsundervisning, eller særlige kvoteregler i forhold til arbejdsmarkedet og det politiske liv. Det kan ses som et udtryk for diskrimination, at de etniske minoritetsgrupper får en nedsat starthjælp efter integrationsloven fra 2002, og ikke nyder de samme civile rettigheder, f.eks. i forhold til valg af ægtefælle/partner. Uligheder i civile, sociale og politiske rettigheder er et problem, fordi det skaber ulighed i borgernes politiske deltagelse og indflydelse.

Deltagelse handler om, hvordan borgerne udnytter de formelle rettigheder i praksis. Det omfatter både deltagelse/manglende deltagelse i frivillige organisationer og foreninger i det civile samfund, i det lille demokrati, og i forhold til de politiske institutioner og det politiske system, det store demokrati. Der er generelt store kønsforskelle i etniske minoriteters politiske deltagelse, selv om Lise Tøgebys undersøgelse viser, at kønsforskellene for unge mellem 28 og 36 år optræder i forbindelse med aktivitetsdeltagelsen, men ikke med valgdeltagelsen (Tøgeby, 2003: 91). Dette punkt rejser bl.a. et spørgsmål om, hvordan etniske minoritetskvinders individuelle og kollektive mobilisering og politiske deltagelse kan styrkes, enten gennem or-

ganisering i etniske/tværetniske minoritetsforeninger eller i særskilte kvindeforeninger.

Ressourcer handler om borgernes sociale, økonomiske og kulturelle betingelser, som omfatter etniske minoritetsgruppers uddannelse, sociale netværk og tilknytning til arbejdsmarkedet. Etniske minoriteter besidder generelt færre sociale og politiske ressourcer end den danske majoritet, og Lise Tøgebys undersøgelse bekræfter, at kvinders mangel på sociale og politiske ressourcer er vigtig for at forstå deres svage inddragelse i det politiske medborgerskab (Tøgeby, 2003: 85). Det er derfor bemærkelsesværdigt, at forskellen i politiske ressourcer kun påvirker de etniske minoritetskvinders aktivitetsdeltagelse, men ikke deres valgdeltagelse (Tøgeby, 2003: 91).

Identitet handler dels om borgernes identifikation med et eller flere kulturelle, politiske og religiøse fællesskaber og dels om udvikling af selvtilid og skabelse af kollektive identiteter gennem mobilisering og organisering. Der kan skelnes mellem individuel og kollektiv identitet, og mellem sociale, politiske og demokratiske identiteter. Et centralt spørgsmål er forholdet mellem borgernes sociale tilhørsforhold og politiske identiteter, og specielt hvordan etniske minoritetskvinder udvikler politisk selvtilid og demokratiske identiteter som medborger. Er ægteskab og familierelationer overvejende en barriere, eller kan de ligefrem være et potentiale for individuel og kollektiv mobilisering af etniske minoritetskvinder?

Politisk myndiggørelse

Kønsforskningen har sat køn og medborgerskab og kvinders politiske marginalisering og inklusion i demokratiet på forskningens dagsorden (Christensen & Siim, 2001). En række forskere har i 1990'erne udviklet analyseperspektiver for inklusion af marginaliserede grupper i demokratiet med strategier for 'empowerment' af kvinder og undertrykte sociale grupper som de centrale omdrejningspunkter (Ferguson, 1987; Young, 1990; Phillips, 1995). Den nordiske forskning har specielt sat fokus på 'empowerment', i betydningen udvikling af politiske identiteter gennem kollektiv mobilisering og organisering, og på samspillet mellem kollektiv mobilisering og integration i politiske institutioner (Christensen & Siim, 2001).

I en række nyere danske undersøgelser er empowermentbegrebet blevet præciseret gennem en opdeling i to dimensioner (Bang et al., 2000; Goul Andersen et al., 2000: 14-15):

1. Mægtiggørelse henviser til tilvejebringelser af politiske indflydelsesmuligheder i kraft af civile, politiske og sociale rettigheder.

2. Myndiggørelse henviser til den subjektive erhvervelse af kompetencer, der gør borgerne i stand til at udnytte disse rettigheder.

Den første dimension handler om medborgernes handlemuligheder, mens den anden dimension handler om medborgernes identiteter, dvs. vilje og evner til at udnytte deltagelsesmulighederne. Begge dimensioner kan opdeles i et individuelt og et kollektivt aspekt.

Denne undersøgelse belyser specielt etniske minoritetskvindes lige og aktive medborgerskab med hovedvægten på de barrierer og potentialer, der eksisterer for deres politiske myndiggørelse i betydningen politisk selvtilid, kollektiv mobilisering samt mulighed for at komme til orde i den offentlige debat. Problemstillingen belyses teoretisk med udgangspunkt i begreberne medborgerskab og magt, og gennem en diskussion af forholdet mellem lighed og anerkendelse af forskellighed. Og den belyses empirisk gennem kvalitative interviews, der dels sætter fokus på samspillet mellem etniske minoritetskvindes politiske identiteter, kollektive organisering og identifikation med kulturelle og politiske fællesskaber, dels på betydningen af køn og etnicitet i udvalgte organisationers politiske diskurser og strategier.

I forlængelse af medborgertilgangen er der i løbet af 1990'erne opstået nye spørgsmål: En debat handler om forholdet mellem universelle medborgerrettigheder og rettigheder knyttet til nationale og etniske minoritetsgrupper og rejser spørgsmålet om et multikulturelt medborgerskab (Kymlicka, 1995). Forholdet mellem medborgerrettigheder og rettigheder for minoritetsgrupper og mellem multikulturalisme og køn er i dag en central forskningsmæssig og politisk udfordring, som vil blive diskuteret nærmere i kapitel 2. En anden debat handler om, hvordan medborgerskabstilgangen, der er knyttet til nationalstaten, kan analysere de aktuelle problemer med globalisering og immigration til de rige lande. Kritikken er, at statsborgerbegrebet ikke er velegnet til at belyse transnationale problemer, og det bør derfor suppleres med et begreb om menneskerettigheder, som omfatter både 'denizens', dvs. immigrantgrupper med opholdsret, men uden statsborgerskab, og immigrantgrupper, der opholder sig illegalt i landet (Soysal, 1994).

Temaet om migration og medborgerskab i en globaliseret verden forbinder de to problemstillinger, og dette tema er blevet diskuteret fra et kønsperspektiv, bl.a. i forbindelse med væksten i handel med kvinder og prostitution og feminisering af migrationen (Kleist, 2002). Ruth Lister har argumenteret for, at der i en globaliseret verden er et behov for en globalisering af medborgerskabets rettigheder og pligter gennem en styrkelse af de

demokratiske institutioner med udgangspunkt i FN og Kommissionen for Global Governance (Lister, 2003: 66).

Den danske demokratimodel og etniske minoritetskvindes medborgerskab

Et af de mest omdiskuterede spørgsmål i 1990'erne har været integration af flygtninge og indvandrere i det danske samfund. Multikulturalisme er kommet på den politiske dagsorden, og spørgsmålet er, hvordan den danske politiske kultur og de politiske institutioner forholder sig til den multikulturelle udfordring. Multikulturalisme er et mangetydigt begreb, som refererer både til en analytisk tilgang, der belyser, i hvilket omfang minoritetskulturer anerkendes af majoritetssamfundet, og til politiske strategier og diskurser, der opfatter kulturel mangfoldighed som et gode.

Det fremhæves ofte, at den danske politiske kultur og den danske demokratimodel, som hviler på en tæt forbindelse mellem det sociale og politiske fællesskab, generelt har været en fordel for kvinders politiske inklusion (Christensen & Siim, 2001: 242). Samtidig kan det ses som et problem, at modellen ikke kun hviler på et eksplicit ideal om social lighed, men også på en skjult præmis om et homogent kulturelt og politisk fællesskab. På den baggrund kan man spørge, om den danske politiske kultur har lettere ved at integrere kvinder i politik end at inkludere den anderledeshed, som flygtninge og indvandrere med et andet sprog, en anden kultur og religion repræsenterer (Siim, 2001a: 88).

Vi har endnu begrænset viden om etniske minoriteters medborgerskab og om det danske demokratis betydning for etniske minoritetskvindes medborgerskab. Spørgsmålet om den danske forståelse af demokrati er en barriere eller en mulighed for, at indvandrere generelt kan opnå politisk legitimitet i det danske politiske felt, diskuteres bl.a. af Schwartz (2002). En af skriftets forfattere peger f.eks. på, at den danske demokratiopfattelse kan komme til at virke ekskluderende for mennesker med en anden kulturel baggrund end den danske, fordi den stiller krav om, at man også i det private liv lever efter, hvad der defineres som demokratiske værdier og normer. Camilla Kehlet Christoffersen² hævder eksempelvis, at det er et problem, hvis demokrati defineres som kultur: ”Ønsker man at inkludere indvandrere i det danske demokrati, er det derfor vigtigt i højere grad at opfatte demokratiet som en metode, og ikke som en iboende kulturelt defineret værdi” (Christoffersen, 2002: 43).

Spørgsmålet om forskellige demokratiopfattelsers betydning for indvandreres politiske integration diskuteres også i en anden af skriftets artik-

ler, hvor den danske foreningstradition sættes lig med en konsensuskultur præget af viljen til at prøve at komme overens med 'de andre' og relatere egne interesser og krav til andres krav og interesser. Rikke B. Iversen³ hævder her, at indvandreneres ønsker om varetagelse af bestemte gruppers interesser både kan tolkes som en anden kulturel måde at opfatte demokrati og politisk legitimitet på og som et udtryk for en afmagtsfølelse: "... som en form for modmagt eller et strategisk forsøg på at modsvare et politisk system, som både har svært ved at rumme de etniske minoriteter som mindre grupper og som enkeltindivider" (Iversen, 2002: 55).

Begge bidrag fremhæver nogle begrænsninger i den danske demokrati-forståelse, som bør diskuteres. Det danske demokrati indeholder både en tradition for demokrati 'fra neden' og for et repræsentativt demokrati 'fra oven', ligesom det er præget af både konsensuskultur og interessevaretagelse (Togeby, 2003). Der er et stort behov for at diskutere de danske demokratiske traditioner, specielt hvordan idealet om et aktivt medborgerskab baseret på en bred folkelig deltagelse og kollektiv mobilisering af borgere i det civile samfund i dag kan udvides til at omfatte flygtninge og indvandrere.

Modhypotesen er, at demokrati 'som livsform' kan blive et redskab for kollektiv mobilisering af etniske minoritetsgrupper, fordi modellen også bygger på en accept af undertrykte gruppers organisering i frivillige foreninger og selvstændige organisationer. Den kan fortolkes som en stærk tradition for organisering af sociale grupper 'fra neden' i bevægelser, netværk og foreninger i det civile samfund. De danske erfaringer med politisk inklusion af arbejderklassen, bønder og kvinder illustrerer desuden, at selvorganisering 'fra neden' historisk blev forbundet med inklusion 'fra oven' i den politiske elite (Christensen & Siim, 2001). Den danske politiske udvikling illustrerer således, at det er en nødvendig, men ikke tilstrækkelig betingelse, at undertrykte grupper organiserer sig i det civile samfund. Det er desuden en betingelse for et lige og fuldt medborgerskab, at etniske minoriteter, ligesom andre sociale bevægelser, får repræsentanter i det politiske system, der kan optræde som advokater og tale deres sag i de politiske partier og i det administrative system.

Analyseperspektiver og hovedtemaer

De hidtidige undersøgelser af indvandreneres politiske integration peger på, at der er særlige betingelser for minoritetskvinde. Det er derfor et centralt spørgsmål, hvad den danske politiske kultur og opfattelsen af demokrati som livsform betyder specielt for etniske minoritetskvinde? Den feministiske debat har fremhævet, at kønsperspektivet er et centralt aspekt i forhold

til den tværkulturelle udfordring (Mørck, 1998), og at multikulturalismen har været kønsblind (Okin, 1999; Mørck, 2002b). På baggrund af den hidtidige forskning om medborgerskab, køn og etnicitet kan der opstilles to forskellige hypoteser om potentialer og barrierer i forhold til anerkendelse af etniske minoritetskvinder i det danske demokrati:

- At der i den danske politiske kultur er særlige barrierer for kvinder, specielt forståelsen af demokrati 'som kultur', som bl.a. forudsætter, at kvinder og mænd begge skal være lige og aktive medborgere – også i familien. Demokrati 'som livsform' og de danske ligestillingsidealer kan i det perspektiv komme til at stå i modsætning til kulturelle værdier og normer, der lægger vægt på kønnenes forskellige opgaver og roller i familien (Mørck, 1998; 2002b; Prieur, 2002a; 2002b: 8).

Modhypotesen er:

- At den danske politiske kultur, specielt forståelsen af demokrati 'som livsform' og idealet om et 'lige og aktivt medborgerskab', bygger på en stærk tradition for inddragelse af borgerne i det civile samfund, som kan være et potentiale, ikke mindst for kvinder, fordi de har tradition for at organisere sig i kvindeforeninger omkring de 'nære' problemer. Forståelsen af familiens centrale rolle for demokratiet (Siim, 2001a) er desuden et argument for ligeværdighed og respekt i familien, som kan bidrage til en forståelse af, at der er flere forskellige ligestillingsidealer og flere former for feminisme (Mørck, 2002b).

Kønsforskningen har sat fokus på forholdet mellem det sociale og politiske medborgerskab og på forholdet mellem det offentlige og private liv (Siim, 2000). Disse to problemfelter bliver i det følgende omdrejningspunktet for analysen af minoritetskvinders aktive og lige medborgerskab med fokus på potentialer og barrierer for en individuel og kollektiv mobilisering. På den baggrund stilles følgende spørgsmål:

1. Hvordan oplever politisk aktive minoritetskvinder deres muligheder og barrierer for at opnå et lige medborgerskab og deres muligheder og barrierer for at komme til orde i det offentlige liv?
 - Hvordan opleves forholdet mellem det private og offentlige liv?

- Hvordan opleves forholdet mellem køn og kultur?
 - Hvordan opleves forholdet mellem kønsligestilling og etnisk ligestilling?
2. Hvilke strategier og diskurser om kønslighed og etnisk ligestilling har danske og etniske kvindeorganisationer, og hvordan italesættes forholdet mellem køn og etnicitet?

Det overordnede tema er forholdet mellem ligheds- og ligestillingspolitik og anerkendelse af etniske minoritetsgruppers kulturelle forskellighed, herunder mulighederne for at forene idealet om social lighed med et ideal om anerkendelse af ret til kulturel forskellighed (Fraser, 1997). I forlængelse af dette tema diskuteres forholdet mellem multikulturalisme og idealet om lighed/ligestilling mellem køn, specielt spændingen mellem principper om lighed mellem borgerne i det offentlige liv, og kvinder og mænds forskellige roller i det private liv. Et vigtigt spørgsmål er, hvordan modsætningen mellem de universelle idealer om lighed og lige muligheder i den offentlige sfære og den eksisterende ulighed og sociale kontrol med etniske minoritetskvinders seksualitet og reproduktion i den private sfære kan overvindes. Om det er muligt at forene idealer om multikulturalisme – anerkendelse af minoritetskulturer – med lighed mellem køn (Okin, 1999). Kapitel 2 giver et overblik over den teoretiske debat om medborgerskab, lighed og anerkendelse.

Undersøgelsens metode og design

Undersøgelsens kvalitative fokus er som nævnt begrundet i huller i forskningen og i ønsket om at komme bag ved tallene. Der findes på den ene side en række kvantitative politologiske undersøgelser af etniske minoriteters politiske magtesløshed. På den anden side findes der kvalitative sociologiske og antropologiske undersøgelser af køn og etnicitet med hovedvægt på kønsrelationer i familien og det private liv. Samtidig åbner Lise Tøgebys undersøgelse af etniske minoriteters medborgerskab som nævnt for nye spørgsmål om etniske minoritetskvinders politiske deltagelse (Tøgeby, 2003). Formålet med denne undersøgelse har været at sætte fokus på aktive kvinders medborgerskab med udgangspunkt i en kvalitativ undersøgelse af deres politiske myndiggørelse. Det har haft betydning for undersøgelsens design og for valget af den kvalitative undersøgelse.

Metode

Denne fremstilling bygger på en kvalitativ interviewundersøgelse, der fokuserer på en lille gruppe af aktive kvinder, som har været igangsættere af

frivillige foreninger i det civile samfund. I forhold til det generelle billede af etniske minoriteter, og specielt etniske minoritetskvinders, politiske magtesløshed er spørgsmålet vendt på hovedet. Jeg spørger, hvorfor er de blevet aktive, og hvilken betydning deres politiske aktivitet har for deres private liv? Det er den ene dimension. Den anden dimension handler om de aktives refleksioner i forhold til politisk myndiggørelse af gruppen af etniske minoritetskvinder. Et andet centralt spørgsmål er her, på hvilken måde de aktive kvinder kan fungere som rollemodeller for de ikke-aktive etniske minoritetskvinder? Hvordan kan de bruge deres eget eksempel til en individuel og kollektiv politisk myndiggørelse af gruppen af etniske minoritetskvinder?

For at undersøge variationer i gruppen har jeg valgt informanter, der står i spidsen for etniske og tværetniske organisationer med tilknytning til indvandrer miljøet i København, suppleret med interviews med danske majoritetskvinder. Afgrænsningen til de aktive giver undersøgelsen et særligt fokus, og de fleste kvinder har et højt uddannelsesniveau, men der er i øvrigt stor spredning i forhold til alle andre faktorer som alder, religion, forældrebaggrund, etnisk tilhørsforhold, livsløb og politisk biografi.

Interviewene er gennemført dels som fokusgruppeinterviews, som gruppeinterviews og som enkeltinterviews alt efter respondenternes eget ønske. Studentermedhjælp Anja Jensen har som nævnt deltaget i en del interviews og har selv gennemført to supplerende individuelle interviews. I bilag 1 er der samlet en oversigt over interviewpersonerne.

Denne undersøgelse er begrundet i ønsket om at få sat de aktive kvinder i fokus. Udgangspunktet er, at det er en demokratisk og kønspolitisk udfordring at få synliggjort disse aktive minoritetskvinders politiske og kvindepolitiske potentialer. Undersøgelsen er eksplorativ, og resultaterne er et bidrag til en bredere debat om betingelserne for politisk myndiggørelse af etniske minoritetskvinder.

Interviewene er semi-strukturerede og omfatter to dimensioner: Den ene dimension sætter fokus på den enkeltes livsløb og politiske biografi, og den anden dimension sætter fokus på individets relation til det politiske og kvindepolitiske fællesskab. Det er karakteristisk, at alle interviewpersoner har haft meget på hjerte, så interviewguiden er blot blevet brugt som afsæt for diskussionen og som huskeliste. Interviewene er generelt forløbet som samtaler, der bygger på dialog, og jeg har lagt vægt på at få de aktive kvinders egne refleksioner omkring undersøgelsens hovedtemaer og analyseperspektiver. Kønsidentiteter og politiske identiteter forstås her som sociale og dynamiske størrelser, der udvikles i samspil med individets sociale omgivelser og ændrer sig over tid i individets livsløb.

Der er flere niveauer i fremstillingen. Et niveau er en sammenligning af udvalgte organisationer, kapitel 3. Et andet niveau er kvindernes politiske biografi og personlige livsløb. Det tredje niveau er kvindernes refleksioner over deres egen situation sammenlignet med andre ikke-aktive etniske minoritetskvinder, kapitlerne 4 og 5. I fremstillingen af minoritetskvindernes politiske og kønspolitiske identiteter i kapitlerne 4 og 5 er interviewpersonerne slørede, f.eks. med navne og uddannelser, da de som aktive minoritetskvinder vil være let genkendelige. Interviewpersonerne har haft mulighed for at læse interviewmaterialet for at undgå misforståelser, og der er efterfølgende rettet i den sproglige fremstilling. Alle tolkningerne står dog helt for mit eget ansvar.

Design

Undersøgelsen er inspireret af en blød form for socialkonstruktivisme. Det indebærer bl.a., at undersøgelsen er kontekstualiseret og situeret. Den er *kontekstualiseret* på forskellige måder, idet analysen af de aktive minoritetskvinders politiske myndiggørelse diskuteres både i forhold til den danske demokratimodel og i forhold til de organisationer, som de er en del af, samt i relation til personernes livshistoriske kontekst. Undersøgelsen er *situeret*, idet kvinderne ikke kun fortæller deres egen historie, men også giver oplysninger om de organisationer, som de er en del af og har været med til at opbygge. De er derfor centrale informanter om disse foreningers historie og politisk-kulturelle udvikling.

Undersøgelsen bygger på en fortolkende metode. Metoden er eksplorativ, idet det empiriske materiale overvejende bygger på de kvalitative interviews, som er udtryk for kvindernes egne beretninger. Undersøgelsens hovedtemaer og analyseperspektiver har dannet en ramme for interviewene, men de har ikke været styrende, men snarere fungeret som et udgangspunkt for en dialog om en række centrale temaer. Det var vigtigt, at der var rum til, at interviewpersonerne kunne komme frem med det, de selv oplevede som de vigtigste temaer. Interviewene lærte mig mange ting, og der var meget, som udfordrede mine egne fordomme og forventninger. Jeg blev f.eks. overrasket over, hvor reflekterede kvinderne var omkring køn, kultur og etnisk tilhørsforhold, og over, at mange aktive kvinder tillagde forældre/mødre og religionen en positiv betydning for deres eget politiske engagement og kollektive mobilisering. Jeg blev også overrasket over den store betydning, de tillagde idealerne om forskellige roller for kvinder ude og hjemme.

Undersøgelsens sigte er at diskutere de empiriske resultater fra et k nsteoretisk og demokratiteoretisk perspektiv. Medborgerskabstilgangen er den teoretiske analyseramme, og den videreudvikles i kapitel 2 med begreber om anerkendelse og magt. De teoretiske perspektiver fungerer som en fortolkningsramme omkring det empiriske materiale.

Selve forskningsprocessen har som nævnt i forordet været både inspirerende og udfordrende. Den faglige udfordring har været at finde begreber, teorier og forståelser, som kunne bruges som fortolkningsramme til de aktive etniske minoritetskvindens beretninger. Det har været en vanskelig balance at få begreber og empiri i spil, uden at analysen enten blev for beskrivende eller for teoretisk styret. Jeg har forsøgt at styre efter nogle teser og hovedtemaer, men samtidig lade materialet komme til orde og være åben over for de forskellige fortolkningsmuligheder, der ligger i det empiriske materiale.

Noter

1. Lise Togeby's bog *Fra fremmedarbejdere til etniske minoriteter* (2003) bygger på flere interviewundersøgelser, bl.a. en mindre undersøgelse af oplevet diskrimination. Hovedresultaterne bygger på en undersøgelse af indvandrerne børn, der omfatter unge mellem 28 og 36 år, der har boet i Danmark i mindst 20 år, og som er børn af jugoslaviske, tyrkiske og pakistanske indvandrere (se specielt Togeby, 2003: 32-34).
2. Se Camilla Kehlet Christoffersens artikel, der bygger på et feltarbejde blandt politisk aktive i det indre København (Christoffersen, 2002).
3. Se Rikke R.B. Iversens artikel, der bygger på et feltarbejde om borgerinddragelse på det indre Nørrebro (Iversen, 2002).

Kapitel 2

Medborgerskab og multikulturalisme

Lighed og anerkendelse af forskellighed

Det demokratiske princip om medborgerskab bygger på et universelt ideal om lighed. Dette ideal udfordres i dag af idealer om multikulturalisme og krav om anerkendelse af etniske minoriteters kulturelle forskellighed. Lighed og anerkendelse af forskellighed er ikke logiske modsætninger, men der er en spænding mellem de to principper, og i praksis har det været vanskeligt at overvinde modsætningen og inkludere den forskellighed, som kvinder og etniske minoriteter repræsenterer, i demokratiet. Historisk blev kvinder nægtet stemmeret med et argument om, at de ikke var økonomisk uafhængige af deres fædre og ægtemænd, og kvinder fik i en række vestlige demokratier først stemmeret efter Anden Verdenskrig. Kvinder har kæmpet for politisk stemmeret, magt og indflydelse, men kun i Norden er der sket en betydelig feminisering af den politiske elite. I resten af verden er kvinder fortsat marginaliserede i de politiske institutioner (Phillips, 1995).

En række forskere har argumenteret for, at de universelle idealer om et lige medborgerskab har bidraget til at skjule faktiske uligheder knyttet til køn og andre forskelsskabende kategorier (Pateman, 1988), og de har fremsat forskellige bud på, hvordan kvinder og marginaliserede grupper kan inddrages i demokratiet. Den australske politolog, Carole Pateman, var den første, der påpegede, at der eksisterer et demokratisk dilemma mellem lighed og forskellighed, som hun kalder Wollstonecrafts dilemma. Det udtrykker, at der for kvinder er to veje til et lige medborgerskab: Én vej baseret på politisk lighed og på kvinders integration på 'mænds præmisser', hvilket betyder, at de må opgive deres særlige erfaringer 'som kvinder'. Én anden vej baseret på forskellighed og på kvinders særlige erfaringer og behov, hvilket betyder, at de forbliver marginaliserede i demokratiet (Siim, 2001b).

Denne undersøgelse er specielt inspireret af den amerikanske filosof Nancy Frasers kritiske teori om anerkendelse, der skal bidrage til at overvinde dilemmaet mellem social lighed og kulturel anerkendelse (Fraser, 1997: 31). I Frasers teori om retfærdighed er 'kulturel anerkendelse' og 'økonomisk omfordeling' to forskellige analytiske aspekter med forskellige logikker knyttet til henholdsvis økonomiske og kulturelle systemer (Fraser, 1997: 11-39). Pointen er, at der eksisterer et reelt dilemma mellem et ideal om lighed, som prioriterer en 'socioøkonomisk omfordelingspolitik' og et

ideal om ligestilling, som prioriterer en 'kulturel anerkendelsespolitik'. Klasseundertrykkelse må f.eks. ændres gennem økonomisk omfordelingspolitik og undertrykkelse af seksuelle minoriteter gennem anerkendelsespolitik. Fraser peger på, at undertrykkelse af køn og etniske minoriteter er dobbelt, fordi den er knyttet både til omfordelings- og anerkendelsesdimensionen, da målet både er at ophæve den økonomiske undertrykkelse og den kulturelle diskrimination, der er knyttet til køn og etnicitet.

Frasers analysemodel kan være en inspiration til at overvinde modsætningen mellem social lighed og anerkendelse af kvinder og marginaliserede/undertrykte grupper. Den kan være et udgangspunkt for historiske og komparative studier, der belyser forholdet mellem lighed og anerkendelse af køn og etniske minoriteter i forskellige demokratimodeller og velfærdsregimer. Det fremhæves ofte, at de nordiske velfærdsstater har haft tradition for social lighed, hvorimod de liberale velfærdsstater har prioriteret kulturel anerkendelse (Wolfe & Klausen, 2000). Spørgsmålet er, hvad den danske velfærds- og demokratimodel betyder for anerkendelse af kvinder og etniske minoriteter. I forhold til Patemans demokratiske dilemma kan man argumentere for, at det i løbet af de sidste 25 år er lykkedes at inddrage danske (og nordiske) kvinder i politiske medborgerskab og at anerkende dem som samtalepartnere i demokratiet (Christensen & Siim, 2001). Spørgsmålet er, om der er specielle problemer for at inddrage etniske minoriteter i det politiske medborgerskab og anerkende minoritetskvinder som ligestillede samtalepartnere?

Medborgerskab og magt

Et andet kritisk spørgsmål angår forholdet mellem medborgerskab, magt og politisk myndiggørelse. Medborgerperspektivet har historisk været belyst fra et demokratiperspektiv, der bl.a. har sat fokus på de barrierer, der eksisterer for sociale gruppers inklusion i det demokratiske medborgerskab, som er betinget af uligheder i sociale, økonomiske og politiske ressourcer. I 1990'erne har medborgerperspektivet desuden været belyst fra et 'empowermentperspektiv', der sætter fokus på mobilisering af undertrykte grupper og på deres muligheder for at få indflydelse på beslutninger gennem aktiv deltagelse (Young, 1990: 251).

Den dominerende politologiske forståelse af 'magtens tre ansigter' sætter fokus på individuelle aktørers bevidste forsøg på direkte eller indirekte at påvirke andre aktører (Thomsen, 2000). Kønsforskningen har derimod sat fokus på magtstrukturer, bl.a. samspillet mellem medborgerskab, kønsarbejdsdeling og patriarkalsk dominans (Pateman, 1988; Siim, 2001b). Iris

Marion Young har udviklet en sociologisk analysemodel, som bygger på et multidimensionelt og processuelt magtbegreb. Modellen analyserer undertrykkelse og magt i forhold til fem dimensioner, der kan tolkes som et udtryk for magtens 'fem ansigter'¹ (Young, 1990: 48-65). Youngs model kan anvendes i empiriske undersøgelser af alle former for undertrykkelse af sociale grupper.

Dette skrift ønsker at belyse spillet mellem magt, magtesløshed, diskrimination og empowerment af etniske minoritetsgrupper. Udgangspunktet er en undersøgelse af aktørernes handlinger og identiteter, herunder de subjektive forudsætninger for politisk handling, der belyses gennem begreberne 'empowerment/disempowerment' og politisk myndiggørelse/umyndiggørelse. Empowerment er udtryk for magtens transformative kapacitet og normative demokratiske fundering. Aktørperspektivet forbindes med et begreb om social magt, som henviser til uligheder i sociale gruppers økonomiske, politiske og kulturelle placering i samfundet. I forhold til etniske minoritetskvinder har forskningen bl.a. peget på betydningen af den psykosociale patriarkalske magt i familien og på samfundets kulturelle og symbolske vold, der usynliggør en gruppe som 'de andre' og stereotyperer deres kultur (Mørck, 1998).

Medborgerskab og multikulturalisme

I den internationale forskning har der i 1990'erne været en intens debat om begreberne køn, etnicitet og multikulturalisme (Kymlicka, 1995; Okin, 1999), som først for nylig er sat på dagsordenen i en dansk sammenhæng. Forskningen om køn, etnicitet og multikulturalisme bygger overvejende på en socialkonstruktivistisk forståelse (Mørck, 1998), der bl.a. inspireret af G.H. Mead og Max Weber opfatter begreberne etnicitet og kultur som dynamiske og relationelle, ikke som statiske og essentialistiske. Etnicitet forstås som en betydning, der fortolkes subjektivt og forhandles løbende af den enkelte i et spil med individ og kollektiv, mellem familie, gruppe og samfund (Jenkins, 1997: 13; Mørck, 2002b). Etnicitet henviser således til oplevede kulturforskelle og ikke til et objektivt tilhørsforhold til en gruppe.

Kultur² opfattes ofte i den offentlige debat som vaner, der ses som noget statisk og essentialistisk, i modsætning til i forskningen, hvor kultur forstås som noget ustabil, der løbende forhandles og forandres. Kultur defineres i det følgende som et fælles symbolsystem og betydningsunivers, som giver samfundets borgere en model af verden og en model for, hvordan de skal opføre sig i den. Det er en dynamisk kulturforståelse, der åbner op over for

at studere magtrelationer, specielt hvordan stereotyper om 'de andre' opstår og fortolkes.

Der skelnes i forskningen mellem 'det multikulturelle samfund' og multikulturalisme. Betegnelsen 'det multikulturelle samfund' er deskriptiv og henviser til, at der lever mennesker med rødder mange forskellige steder i verden. Begrebet 'multikulturalisme' refererer overordnet set både til analytiske tilgange, strategier og politikker, der anerkender kulturel mangfoldighed som et gode (Mørck, 2002b: 12-13).

Et af de centrale spørgsmål er, hvordan multikulturalisme kan forbindes med lige muligheder, specielt om multikulturalisme er foreneligt med lighed mellem køn? Multikulturalisme fortolkes ofte som et alternativ til assimilation, der hviler på et ideal om kulturel ensartethed. Multikulturalisme forbinder derimod lige muligheder i den offentlige sfære (lovgivning, politik og økonomi) med anerkendelse af kulturel forskellighed i private eller lokale sager (familie, moral og religion) (Guibernau & Rex, 1997: 218-229). Denne strategi rejser dog et kontroversielt teoretisk og politisk spørgsmål om, hvor grænsen går mellem offentligt og privat, der især er blevet diskuteret af kønsforskere.

Tilhængere af multikulturalisme henviser ofte til den canadiske stat som et positivt eksempel på politisk accept af en målsætning om multikulturalisme. Den målsætning er i 1990'erne blev fulgt op gennem et vidtgående politisk program for at sikre, at multikulturalismen gennemføres i praksis. Den canadiske filosof Will Kymlicka (1995) har fremsat en liberal teori om et multikulturelt medborgerskab med rettigheder til minoritetsgrupper, bl.a. inspireret af de canadiske erfaringer. Kymlicka beskæftiger sig primært med udfordringen fra den form for multikulturalisme, som bygger på nationale og etniske forskelle, ikke med de forskelle, der hidrører fra marginalisering af kvinder, homoseksuelle og handicappede. Teorien skelner mellem tre former for kollektive rettigheder:

- 1) 'selvstyre-rettigheder', f.eks. delegation af magt til nationale minoriteter,
- 2) 'poly-etniske' rettigheder, f.eks. finansiel støtte og juridisk beskyttelse for etniske og religiøse grupper, og
- 3) repræsentationsrettigheder, f.eks. garanterede pladser for etniske og nationale grupper (Kymlicka, 1995: 26-33).

Kymlicka diskuterer bl.a. forholdet mellem individuelle og kollektive rettigheder, og han forsvarer kollektive rettigheder som minoritetsgruppers ret

til ekstern beskyttelse mod majoritetssamfundets økonomiske og politiske magt, men accepterer ikke interne restriktioner af individers civile og politiske rettigheder.

Det er vigtigt at være opmærksom på, at et begreb som multikulturalisme har forskellig betydning i forskningstraditioner og fag, f.eks. antropologi, sociologi og politologi. Der er også væsentlige forskelle på den akademiske og politiske diskurs om feminisme og multikulturalisme. Begrebets betydning afhænger desuden af den nationale og politiske kontekst, idet køn, klasse og etnicitet ofte indgår i forskellige mønstre i de nationale velfærdssystemer og demokratier, f.eks. i USA/UK, Frankrig og Norden (Fraser, 1997; Wolfe & Klausen, 2000). I USA opfattes de politiske idealer om feminisme og mangfoldighed/diversitet overvejende positivt, og multikulturalisme har som teoretisk tilgang hidtil været bredt accepteret. I Norden er multikulturalisme derimod et relativt nyt fænomen, der er omdiskuteret både som teoretisk tilgang og som politisk målsætning, og i Danmark er heller ikke feminisme alment accepteret hverken som teoretisk tilgang eller som politisk målsætning.

Multikulturalisme og lighed mellem køn

Feministiske forskere har peget på, at de dominerende paradigmer om multikulturalisme og etnicitet overvejende har været kønsblinde. De argumenterer for, at begreberne om multikulturalisme og etnicitet må analyseres i et kønsperspektiv, da etniske minoritetskvinder både som døtre, mødre og ægtefæller befinder sig i brydningsfeltet mellem det offentlige og private liv (Okin, 1999; Mørck, 2002b). Den amerikanske politolog, Susan Moller Okin, har rejst en debat, om multikulturalisme er foreneligt med målsætningen om lighed mellem køn (se Okin, 1999; Mørck, 2002b). Som inspiration for diskussionen af multikulturalisme og køn vil jeg tage udgangspunkt i Okins kontroversielle artikel "Is Multiculturalism Bad for Women?" Artiklen var oprindeligt trykt i Boston Review, og den skabte så stor opmærksomhed i USA, at debatten og artiklen er samlet i en bog med samme titel (Okin, 1999).

Susan Moller Okins artikel (1999) præsenterer et skarpt angreb på begrebet multikulturalisme og gruppe- og minoritetsrettigheder ud fra et liberalt feministisk perspektiv. Hovedtesen i artiklen er, at grupperettigheder er potentielt og i mange tilfælde reelt anti-feministiske i betydningen skadelige for kvinder (Okin, 1999: 12). Dels fordi de traditionelle kulturer er patriarkalske og bidrager til at styrke mænds kontrol med kvinder, og dels fordi det er de mest magtfulde mænd, som har mulighed for at bestemme og ar-

tikulere gruppens værdier, praksis og interesser. Okin beskriver forholdet mellem kultur og køn således: For det første er reproduktion og seksualitet ofte et centralt fokus i de fleste kulturer og et dominerende tema for kulturelle praksisser og regler. Derfor har de størst betydning for kvinder. Jo mere en kultur kræver af kvinder i hjemmet/den private sfære, jo mindre muligheder har de for at opnå lighed med mænd i det private og offentlige liv. For det andet indgår mænds kontrol med kvinder som et centralt element i de fleste kulturer, som det f.eks. beskrives i de religiøse myter og skabelsesberetninger.

Okins to nøglebegreber er feminisme og multikulturalisme:

- Feminisme defineres som: ”Troen på, at kvinder ikke må diskrimineres på grund af deres køn, at de skal anerkendes som mennesker med en menneskelig værdighed af samme værdi som mænd, og at de skal have muligheden for at vælge at leve lige så rigt og frit et liv som mænd” (Okin, 1999: 10).
- Multikulturalisme defineres som troen på, at: ”... minoritetskulturer bør beskyttes gennem specielle grupperettigheder og privilegier, for eksempel garanteret politisk repræsentation eller ret til at indgå polygame ægteskaber” (Okin, 1999: 11).

Okins definition af feminisme er ikke kontroversiel og rummer både en anerkendelses- og en lighedsdimension. Hendes definition af multikulturalisme er derimod provokerende, fordi der ikke tales om lighed og anerkendelse, men beskyttelse af særrettigheder.

Det lykkedes Okin med sit bidrag at rejse en væsentlig akademisk og politisk debat om køn og multikulturalisme, som har peget på nogle reelle dilemmaer i forholdet mellem feminisme og multikulturalisme som normativt ideal og politisk strategi. Artiklen kan dog også kritiseres på en række punkter. Den bygger på en relativ statisk og essentialistisk kultur- og etnicitetsforståelse, som fremhæver de fælles kulturelle mønstre, der adskiller etniske grupper fra hinanden. Denne tilgang kombineres desuden med en strukturalistisk og patriarkalsk magtforståelse, hvor magt forstås som ’mænds kontrol over kvinders seksualitet og reproduktion’. Kultur bliver i denne forståelse en forklaring på kvinders undertrykkelse, og familie og religion fortolkes overvejende som elementer i mænds kontrol over kvinders reproduktion og seksualitet.

Det er et problem, at Okin fortolker begreberne kultur og etnicitet entydigt som en barriere for kvinders ligestilling som borgere. Det betyder, at

kvinder overvejende betragtes som 'kulturbærere' og ofre for patriarkatet og ikke som 'kulturskabere', dvs. som aktive og reflektive individer, der gennem konkrete forhandlinger med forældre/familie om arbejde, ægteskab og uddannelse kan bidrage til at skabe nye relationer. Den socialkonstruktivistiske tilgang er et alternativ til Okins kulturforståelse, og den fortolker i højere grad kultur som en arena for dynamiske og komplekse forhandlinger mellem majoritets- og minoritetskulturen og mellem medlemmer inden for gruppen.

Will Kymlicka (1999) forsvarer i samme bog grupperettigheder med liberale argumenter. Han er kritisk over for den form for kollektive rettigheder, der gennem 'indre' restriktioner bidrager til at begrænse individers rettigheder/autonomi/ selvbestemmelse inden for gruppen. Han argumenterer for en type kollektive rettigheder, der bidrager til en 'ydre' beskyttelse af minoritetskulturerne, f.eks. gennem sprogrrettigheder, politiske rettigheder, ret til jord, etc. Han fortolker feminisme og multikulturalisme som potentielt allierede i samme kamp for et mere inklusivt begreb om retfærdighed, fordi begge parter kritiserer den liberale opfattelse af individuelle rettigheder.

Andre bidragydere fortolker kulturel forskellighed som et normativt ideal, der bygger på andre moralske værdier end liberalismen. Multikulturalisme bestemmes fra det perspektiv som et kritisk alternativ til Vestens etnocentrisme, som opstiller universelle målestokke, som andre kulturer skal bedømmes ud fra (Parekh, 1999: 74). Denne position prioriterer lighed mellem etniske grupper over ligestilling mellem køn.

Bogens fortjeneste er, at den åbner for en kritisk dialog mellem forskellige positioner om kvinders position i minoritetskulturer og religioner. Redaktørernes forståelse af multikulturalisme omfatter både anerkendelse og lighed: "Idéen om at folk fra andre kulturer er moralsk ligeværdige mennesker, som har ret til den samme respekt og samme hensyn, og ikke må behandles som en underordnet kaste" (Cohen et al., 1999: 4). Den position kan derfor både bruges som et forsvar for kulturel forskellighed og som argument for alle personers moralske lighed uanset køn. Den kan ses som en støtte til en form for multikulturalisme, som bl.a. kan bidrage til at ophæve uligheder mellem kvinder og mænd i minoritetskulturer, og som effektivt behandler alle personer som hinandens moralske ligeværdige (Okin, 1999: 131).

Debatten illustrerer, at begrebet multikulturalisme er både teoretisk og politisk kontroversielt, og den giver en smagsprøve på de forskellige positioner. Der er behov for at diskutere, hvordan menneske- og medborgerrettigheder kan forbindes med minoritetsrettigheder, ligesom der er behov for

at kontekstualisere debatten. Det er afgørende, hvordan begrebet defineres, og hvordan multikulturalisme som politisk strategi forvaltes i praksis. Universelle rettigheder er ofte blevet anvendt som løftestang for etniske minoriteters kamp for et lige medborgerskab, ligesom kollektive rettigheder for minoriteter, f.eks. ret til modersmålsundervisning og kvotaordning, er blevet anvendt som et middel til politisk myndiggørelse.

Den danske antropolog Yvonne Mørck (2002a; 2002b) har for nylig tilsluttet sig hovedpointerne i Okins argumentation og konkluderer, ”at det er hensigtsmæssigt at være kulturelrelativist i sin forståelse af andre menneskers (f.eks. etniske minoriteters) fortolkningsunivers og praksis, men det er ikke hverken ønskværdigt eller acceptabelt at være moralsk kulturelrelativist”. Hun foreslår, at et kriterium for at afgøre, om en bestemt form for multikulturalisme er til skade for kvinder eller ej, kunne være at spørge, hvilke traditioner og praksisser der er til skade for hvem (Mørck, 2002a: 72)?

Det er en vigtig pointe, at multikulturalisme også er et spørgsmål om magt både mellem majoriteten og minoriteten og internt i minoriteten. Det er derfor afgørende, hvem der har den diskursive magt til at definere, hvad der er rigtigt for hvem. Individualiseringen sætter de traditionelle familierformer under pres og åbner i en dansk kontekst op for en dialog mellem forskellige kulturers familieværdier og praksisser, specielt for unge flygtninge og indvandrere. På den anden side er der også et behov for at nancere diskussionen af familiens betydning for medborgerskab og politisk myndiggørelse. Mange etniske minoritetskvinder er uden tvivl underlagt en patriarkalsk magt, der gør dem afhængige af deres fædre, brødre og ægtemænd, men det er vigtigt at være åben for, at etniske kvinder også kan være aktive kulturskabere, der bidrager til at skabe dialog mellem forskellige kulturer.

Diskussionen belyser de aktuelle bestræbelser på at skabe en syntese mellem lighed og anerkendelse, der dels tager hensyn til individ og kollektiv, og dels til accept af lige rettigheder for begge køn og til anerkendelse af og respekt for alle minoritetsgrupper. Hvordan idealet udmyntes politisk, afhænger af den socioøkonomiske og politisk-kulturelle kontekst. Forskellene i politisk kultur, værdier, traditioner og institutioner, f.eks. mellem liberale lande som USA og Canada og de nordiske velfærds- og demokratimodeller, har stor indflydelse på den praktiske forvaltning af multikulturalisme (Kymlicka, 1995; Wolfe & Klausen, 2000).

Den danske debat om medborgerskab

Der er i Magtudredningens regi udgivet flere bidrag til debatten om etniske minoriteters organisering i Danmark. Sociologen Mustafa Hussain præsenterer i en artikel et overblik over etniske minoriteters politiske organisering i Danmark siden begyndelsen af 1970'erne (Hussain, 2002), og antropologen Jonathan Schwartz ønsker med skriftet *Medborgerskabets mange stemmer* gennem en række casestudier at besvare spørgsmålet, hvorfor indvandrernes bestræbelser på at opnå politiske og sociale rettigheder er styret af danske organisationer (Schwartz, 2002). Begge bidrag bekræfter Hammer & Bruuns konklusion, at etniske minoriteters indflydelse er marginal både på deres egne forhold og på den almindelige samfundsudvikling (Hammer & Bruun, 2000: 46-47), men de har to meget forskellige forklaringer på indvandrernes politiske marginalisering. De to bidrag bekræfter desuden, at også den danske diskussion om etnicitet og multikulturalisme hidtil har været kønsblind.

Schwartz' bidrag er interessant, fordi det inddrager både et anerkendelses- og et medborgerbegreb. I skriftets indledning forkaster han etnicitets- og integrationsbegreberne og vælger i stedet at definere medborgerbegrebet som 'anerkendelse og respekt som borgere'. Inspireret af Charles Taylors begreb om 'anerkendelsens politik' sætter han fokus på 'krav om forhandling af forskelligheder og retten til at praktisere dem inden for rammerne af gensidig respekt'. Schwartz er kritisk over for 'integrationsbegrebet', der er et nøgleord i den dominerende diskurs om flygtninge og indvandrere, fordi han mener, at en yderliggående 'identitetspolitik' og 'forskelspolitik' vil svække det integrerede fællesskab. En teori om medborgerskab er ifølge Schwartz bedre end multikulturalisme, fordi det gør det muligt at overskride et essentialistisk kulturbegreb (Schwartz, 2002: 14). Schwartz' pointe er, at kulturelle forskelle har varierende betydning for forskellige aktører, og begrebet om en 'dobbelt diskursiv kompetence' anvendes for at vise, hvordan minoriteter navigerer og improviserer strategier for at forbedre deres forhold og livschancer.

Schwartz' udvidelse af medborgerskabstilgangen med 'anerkendelse af kulturel mangfoldighed' har en række paralleller til den feministiske debat om demokrati og forskellighed. En sådan tilgang til medborgerskab kan være et godt udgangspunkt for at udvikle et alternativ til den danske demokratiforståelse, der sætter fokus på lighed og underbetoner anerkendelse af forskellighed. Schwartz ignorerer dog en række kontroversielle spørgsmål om magt og demokrati, som har været centrale emner i kønsforskningen: Hvordan kan man analytisk forbinde anerkendelsespolitik med idealer om

lighed og lige rettigheder for kvinder og mænd? Hvordan kan man politisk sikre anerkendelse af forskellighed, f.eks. gennem særrettigheder til minoritetsgrupper? Han belyser derfor ikke potentielle konflikter og modsætninger mellem idealer, strategier og politikker baseret på lighed over for anerkendelse af forskellighed, f.eks. konflikter mellem anerkendelse af etniske minoritetskulturer og idealer om lighed/ligestilling mellem køn.

Schwartz' fokus på forhandling af tilhørsforhold åbner op for et dynamisk analyseperspektiv, der belyser samspillet mellem majoritetsbefolkningen og minoriteterne. Han underbetoner dog et vigtigt aspekt af medborgerskabets horisontale dimension, nemlig udvikling af medborgernes individuelle og kollektive identiteter. Som nævnt er det en analytisk pointe, at spørgsmålet om politiske identiteter ikke kun handler om relationerne til majoritetskulturen, men også om de indre differentieringer i minoritetsgrupperne, f.eks. i forhold til køn. Hovedvægten i bogens casestudier ligger metodisk på den ydre forhandling, der finder sted mellem indvandrerorganisationer og danske myndigheder. I et kønsperspektiv er det et problem, at bidragene ikke belyser den indre forhandling, der finder sted i indvandrergrupperne, f.eks. om anerkendelse af kvinders ligeværd (Mørck, 2002a; 2002b). Minoritetsgruppers dobbelte og 'overlappende identiteter' rejser bl.a. spørgsmålet om, hvem der har magt til at definere, hvad der er offentligt og privat, og hvad der er rigtigt og forkert for hvem.

Hussains bidrag når frem til samme konklusion som Schwartz. Han peger på, at etniske minoriteters politiske deltagelse forudsætter en responsiv statsmagt og lydhøre majoritetsorganisationer. Budskabet er, at de etniske minoriteter er blevet svigtet og marginaliseret af næsten alle de magtfulde institutioner og systemer, som integrerer borgerne i en demokratisk kultur. Det illustreres bl.a. gennem indvandrenes politiske resignation og apati i form af lav valgdeltagelse, begrænset brug af massemedier, yderst begrænset deltagelse i nærdemokratiske forsamlinger i boligkvarterer, foreninger og klubber (Hussain, 2002: 173).

De to bidrag fremhæver i modsætning til tidligere analyser, at politisk marginalisering ikke primært kan forklares med problemer hos minoriteterne, f.eks. i form af indvandrerkluturens manglende oplæring i demokratiske traditioner, men i stedet hænger sammen med diskriminerende holdninger hos majoritetsbefolkningen og barrierer i de politiske institutioner. Hvor den ene part peger på politisk-kulturelle faktorer, f.eks. den danske demokratiforståelse, peger den anden part på institutionelle faktorer, specielt manglende lydhørhed hos statsmagten og majoritetsorganisationerne over for etniske organisationer.

Lise Togeby's undersøgelse af medborgerskabets variationer er mere kompleks, idet hun inddrager de institutionelle betingelser, specielt de politiske mulighedsstrukturer, der eksisterer i Danmark, i et komparativt perspektiv (Togeby, 2003: 30). Togeby diskuterer, hvordan Danmark kan placeres i et todimensionelt medborgerregime med en politisk og kulturel dimension. Konklusionen er, at Danmark på den ene side har generøse politiske rettigheder, men at det på den anden side er vanskeligt for etniske minoriteter at sikre retten til udfoldelse af kulturel forskellighed, f.eks. sammenlignet med England og Holland (Togeby, 2003: 56-58). Medborgermodelens to dimensioner tematiserer således forholdet mellem politiske, sociale og civile rettigheder og den formelle og reelle åbenhed over for kulturel forskellighed i forskellige medborgerregimer. De forskellige medborgerregimer kan diskuteres i et komparativt kønsperspektiv (se Christensen & Siim, 2001, kapitel 2), og spørgsmålet er, hvilke specifikke betingelser der eksisterer for forholdet mellem køn og etnicitet i det danske medborgerregime?

Et af de første danske bidrag til forskning om køn og multikulturalisme var Yvonne Mørcks afhandling om bindestregsdanskere (1998). Mørck belyste her forholdet mellem ungdom og etnicitet på baggrund af unge, der var aktive i to ungdomsorganisationer. Hun argumenterede for, at etniske minoritetsunge bl.a. kombinerer en traditionel landsbyidentitet med en moderne storbyidentitet. I forlængelse af afhandlingen har hun diskuteret barrierer for inklusion af etniske minoritetsunge, specielt den betydning de to organisationer har haft for de aktive medlemmer (2001). Hun konkluderer, at deltagelsen har betydet en bevidstgørelsesproces for de unge aktive på to måder: Dels i forhold til at skabe en etnisk byidentitet for den enkelte, og dels i forhold til skabelse af en særlig ungdomskultur, der har mobiliseret de unge i forhold til politik. Mørck har bl.a. peget på, at minoritetskvinder ofte er kulturelle markører, som forventes at vise loyalitet over for deres kultur, og et brud bliver derfor opfattet som forræderi.

Derfor har foreningerne spillet en særlig rolle for de unge kvinder, da de på visse områder har haft mulighed for at bryde med kvinders traditionelle position (Mørck, 2001: 233).

Yvonne Mørck (2001) og den dansk-norske sociolog Annick Prieur (2002a) har begge vist, hvordan patriarkalske familieformer kan komme i modsætning til de nordiske landes ligestillingsidealer og praksis. Deres undersøgelser peger bl.a. på familiens afgørende betydning og på dilemmaer mellem ligestilling i det private og offentlige liv. Kvinders ansvar for omsorg i familien opfattes i politologien generelt som en barriere for kvinders politiske mobilisering (Pateman, 1988). Den danske medborgerundersøgel-

se viste dog, at dette ikke længere er tilfældet, idet danske forældre har fået nye formelle rettigheder, der styrker deres deltagelse som 'forældre-medborgere' (Siim, 1994). Spørgsmålet om de patriarkalske familieformers betydning for minoritetskvinders politiske myndiggørelse, specielt i hvilket omfang familien og religionen kan fortolkes som barrierer, eller om de kan blive en ressource for unge kvinders politiske myndiggørelse, er et åbent spørgsmål, som vil blive belyst i det følgende.

Undersøgelserne peger på, at der er behov for at formulere en dynamisk analysemodel, hvor etniske minoritetskvinder på samme tid kan forstås både som ofre for patriarkatet og som aktive forhandlere og 'kulturskabere'. I det perspektiv må kultur opfattes både som en arena for forhandling mellem majoriteten og minoriteter og mellem familiemedlemmer inden for gruppen. Tesen er her, at familien ikke blot fungerer som en barriere, men også kan spille en positiv rolle for etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse. I det perspektiv er det et åbent spørgsmål, om de danske ligestillingsidealer er og bør være normen for alle minoritetskulturer, eller om man kan forestille sig en anerkendelse af forskellige former for ligestilling og ligeværd.

Multikulturalisme kan være mange ting, og der er i en dansk kontekst behov for empiriske analyser af betydningen af centrale begreber som mangfoldighed og multikulturalisme, herunder en nuanceret diskussion af kontroversielle spørgsmål i forbindelse med kønsligestilling og anerkendelse af etniske minoriteter. Det hævdes f.eks., at den politiske debat i 1990'erne var stivnet i en modsætning mellem en kulturrelativistisk strategi (halalradikalisme og -feminisme), der accepter ikke-indblanding i andre kulturers familieforhold, og en (dominerende) assimilationsstrategi, der er negativ over for enhver offentlig religiøs og kulturel manifestation fra minoritetskulturerne, f.eks. ret til at bære tørklæde, muslimske gravpladser, etc. (Khader, 2002). Der er et voksende behov for en politisk diskussion af regler for beskyttelse af minoritetskulturer over for majoritetskulturen, eksempelvis gennem grupperettigheder. Etniske minoritetsrepræsentanter argumenterer bl.a. for ret til modersmålsundervisning for at bevare deres sprog, ret til en begravningsplads og ret til at bevare deres religion, og piger/kvinders ret til at vælge at bære tørklæde på arbejdspladsen, hvis det ikke skader deres arbejde.

Danmark har traditioner for et lige og aktivt medborgerskab, og denne medborgermodel har været til gavn for kvinder (Christensen & Siim, 2001). Spørgsmålet er, om den også er til gavn for etniske minoriteter. Lise Tøgeby har ud fra et etnicitetsperspektiv karakteriseret det danske medbor-

gerregime som en blandingsmodel præget både af normer om kulturel åbenhed og om krav om kulturel homogenitet. Hendes konklusion er, at vi i de seneste år har bevæget os i retning af større lukkethed og mod stærkere assimilationskrav (Togebj, 2003: 58). På den baggrund må en af udfordringerne være at diskutere politiske strategier, der kan forbinde den danske tradition for et lige og aktivt medborgerskab med principper, der anerkender minoritetsgrupper som moralsk ligeværdige og respekterer kulturelle minoritetsrettigheder. En anden udfordring er at diskutere ligestillingsstrategier, der gør det muligt at forbinde danske (og nordiske) ligestillingsidealer med principper, som anerkender kvinders moralske ligeværd i familien og i samfundet.

Noter

1. Youngs fem dimensioner er: 1) Udbytning af arbejde, omsorg, og seksuel energi (psyko-social magt), 2) marginalisering i arbejdslivet (økonomisk magt), 3) magtesløshed og afmagt, f.eks. i forhold til det politiske system (politisk magt), 4) kulturel imperialisme, f.eks. usynliggørelse og stereotypisering af en gruppe som 'de andre' (symbolsk magt/diskursmagt), 5) vold, f.eks. irrationel, systematisk vold og voldtægt, der støttes af institutioner og social praksis (institutionel magt).
2. Kulturbegrebet er kontroversielt, og flere forskere fremhæver, at udviklingen i kulturforskningen inden for antropologien er gået fra et statisk til et dynamisk og antiessentialistisk kulturbegreb. Ofte eksisterer det universalistiske, kulturelrelativistiske og multikulturalistiske kulturbegreb side om side. Der kan ligeledes ofte være en forskel mellem forskernes forståelse og den almene udbredelse af kulturbegrebet: Mellem teoretisk konstruktivisme og virkelighedens essentialisme, hvor kultur ses som en medfødt egenskab ved en bestemt etnisk gruppe (Jensen, 2002: 25; Hylland Eriksen, 1994).

Kapitel 3

Nye modeller for kvindeorganisering?

Den multikulturelle udfordring

I det nye årtusinde står det danske demokrati over for en række udfordringer, og en af dem er at inddrage minoritetsgrupper i det danske demokrati. Forholdet mellem køn og etnicitet er desuden et nyt problemfelt for danske kvindeorganisationer, det etniske organisationslandskab og de politiske partier. Det diskuteres i dag, om kvindeorganisationerne har glemt etnisk diskrimination, og om de etniske organisationer har glemt kvindediskrimination. Et andet spørgsmål er, om etniske minoritetskvinder kan anvende de danske kvinders eksempel som model for mobilisering og organisering?

Formålet med dette kapitel er at belyse forholdet mellem køn og etnicitet ved at sammenligne diskurser og strategier for lighed/anerkendelse af etniske minoritetskvinder i udvalgte organisationer. Det centrale spørgsmål er, hvordan forholdet mellem køn og etnicitet formuleres i forskellige organisationer. Hvilke politiske mærkesager kan identificeres, og hvilke strategier har de for mobilisering af etniske minoritetskvinder? I hvor høj grad oplever de aktive kvinder de danske demokratitraditioner som en styrke eller en barriere?

Kapitlet bygger på de aktive kvinders beretninger om deres organisationer og refleksioner over organisationernes kvindepolitiske profiler. Disse beretninger er baggrund for en diskussion af de forskellige organisationstypers muligheder, problemer og dilemmaer i forhold til integration af etniske minoriteter i en dansk kontekst. Jeg har valgt at se på to foreningstyper: a) paraplyorganisationer som henholdsvis Kvinderådet og INDSam, b) tre små etniske og tværkulturelle græsrodsorganisationer for etniske minoriteter, henholdsvis EVAs ARK, Dialog 2 og VISION.

Kvinderådet er en paraplyorganisation for en række kvindeforeninger, der opstod i forbindelse med kvinders kamp for medborgerrettigheder i 1899 (Dam, 1999). Målet er at fremme et samarbejde mellem danske kvindeforeninger, og Rådet har en meget bred medlemskreds og repræsenterer i dag 49 foreninger og 1,3 mio. kvinder. Den fungerer som en klassisk konsensusorganisation med hovedvægt på samarbejdet mellem medlemsorganisationerne, herunder de politiske foreningers kvinde- eller ligestillingsudvalg. Kvinderådet er valgt som case, fordi Rådet i slutningen af 1990'erne har optaget tre etniske minoritetsforeninger som medlemmer og i 2000 har

iværksat et Dialogprojekt og ansat en projektkoordinator med henblik på mobilisering af etniske minoritetskvinde.

De øvrige foreninger som præsenteres i dette kapitel er alle af nyere dato. INDSam er De Etniske Mindretals Sammenslutning i Danmark. Det er en paraplyorganisation for en række etniske minoritetsforeninger med 48 medlemsorganisationer. INDSam blev dannet i begyndelsen af 1990'erne, og den er fra foråret 2003 opløst som organisation som følge af uorden i regnskaberne. INDSam er valgt, fordi den fra 1995 til 2000 havde en kvinde i spidsen for organisationen. I dag er tre kvindegrupper organiseret i foreningen, den irakiske, den iranske og somaliske kvindegruppe.

Dialog 2 og VISION er valgt som eksempler på nye typer af etniske, tværetniske og tværkulturelle græsrodsorganiseringer. Dialog 2 er en lokal forankret etnisk kvindeforening, der opstod 'nedefra' i 1995, og den kan ses som et eksempel på en ny type græsrodsorganisering. VISION blev dannet i 1999 som en efterfølger til UNGsam, der blev nedlagt i 1998. Det er græsrodsorganisering, som karakteriserer sig selv som en uafhængig tværetnisk og tværkulturel ungdomsforening.

EVA's ARK er en ny forening, som opstod i marts 2000 med støtte fra Indenrigsministeriet (frem til 2004) og fra forskellige fonde. Den er et kvindenetværk på tværs af kulturer, et interkulturelt kvindecenter eller et 'kvindernes tehus'. Den er valgt, fordi den i modsætning til Kvinderådet lægger vægt på forskelle mellem kvinder.

De danske særtræk i et kønsperspektiv

Hvori består de danske særtræk, og hvilken betydning har de for etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse? En stærk tradition for et aktivt medborgerskab og for mobilisering af arbejdere, bønder og kvinder gennem organisering i frivillige organisationer i det civile samfund fremhæves ofte som et vigtigt kendetegn ved det danske demokrati. Demokrati 'fra neden' med rod i hverdagslivets problemer er i dag et centralt aspekt af den politiske kultur. Et andet aspekt er, at de politiske institutioner har været åbne og responsive og har bidraget til at skabe et aktivt samspil mellem foreninger og den politiske offentlighed (Gundelach & Torpe, 1999: 80). Foreningerne fungerede som et mellemlid mellem individ, sociale grupper og stat, og påvirkningerne gik begge veje.

De sociale bevægelser har haft relativt stort gennemslag i den politiske kultur både set i et nordisk og i et europæisk perspektiv (Christensen & Siim, 2001). Freds-, miljø- og kvindebevægelsen var med til at ændre den politiske kultur i Danmark i 1960'erne, 70'erne og 80'erne og mobilisere

nye aktører – kvinderne, de unge og de veluddannede – som drivkræfter i den politiske udvikling. De bidrog derigennem til at udvide demokratiet med nye grupper, nye politiske spørgsmål, f.eks. en politisering af det private liv, og nye måder at lave politik på gennem græsrodsorganisering. Bevægelserne var derfor samlet set med til at videreudvikle de demokratiske identiteter samt idealet om et aktivt medborgerskab med inddragelse af hverdagslivets behov og problemer (Christensen & Siim, 2001: 239).

I et kønsperspektiv kan man argumentere for, at de demokratiske familietraditioner, det tætte samspil mellem sociale og politiske rettigheder og medborgeridealer med vægt på sociale gruppers aktive deltagelse i frivillige organisationer, har bidraget til at inddrage kvinder i den offentlige sfære og i den demokratiske samtale (Christensen & Siim, 2001). I et nordisk komparativt perspektiv er det interessant, at den danske kvindemobilisering i 1970'erne og 1980'erne i højere grad end i Norge og Sverige gik uden om de politiske partier, og at forholdet mellem bevægelsen og de politiske institutioner i højere grad var karakteriseret af en arbejdsdeling. Den danske kønspolitiske model er 'afhængig' af en stærk og aktiv kvindeorganisering, og derfor blev modellen svækket i 1990'erne som følge af afmatningen af den organiserede kvindebevægelse.

Konklusionen er, at den høje grad af bevægelsesorientering, der er forankret i den danske politiske kultur og kønspolitiske model, både har styrker og svagheder i forhold til at inkludere kvinder som lige medborgere. Bevægelsesorienteringen kan ses som en styrke, fordi den er udtryk for et tæt samspil mellem 'politik fra neden' og 'politik fra oven'. Den kan også ses som en svaghed, fordi den danske politiske kulturs 'bevægelsesafhængighed' gjorde det vanskeligt at fastholde køn som tema, da der ikke var en aktiv kvindebevægelse 1990'erne (Christensen & Siim, 2001: 58-60). Vi mangler viden om, hvad de danske særtræk betyder for mobilisering og organisering af etniske minoritetskvinder, og om på hvilke måder de danske kvindeorganisationer har forsøgt at organisere etniske minoritetskvinder.

Organisering af etniske minoriteter

Der er i 1990'erne sket en afmatning af de sociale bevægelser. Ny forskning viser, at danskerne fortsat er ret aktive i foreningslivet og i græsrodsaktiviteter, men at de store folkelige bevægelser, bonde- og arbejderbevægelsen, og de nye sociale bevægelser er blevet svækket (Goul Andersen, 2002a).

Mustafa Hussain har givet et generelt overblik over etniske minoriteters organisering i Danmark siden begyndelsen af 1970'erne (Hussain, 2002:

160-176). Hovedargumentet er, at indvandrems organiserede interesser har været marginaliseret i den politiske beslutningsproces i 1990'erne – på trods af opblomstringen af indvandrerforeninger og nogle politiske multietniske sammenslutninger. Hussain mener, at det danske administrative system og mediernes har svigtet, og konsekvensen er en politisk marginalisering af indvandrerne, som har ført til manglende politisk selvtillid og lyst til at deltage i den politiske proces.

Lise Togeby sonderer i sin undersøgelse af det lokale organisationsbillede i Århus mellem de indadvendte og de udadvendte organisationer. Den første gruppe omfatter foreninger og organisationer, hvis aktiviteter primært er rettet indad mod medlemmerne af en bestemt etnisk gruppe, og den anden gruppe organisationer, hvis aktiviteter primært er rettet udad mod det danske samfund, og som søger indflydelse på indvandrerpolitikken (Togeby, 2003: 130). Togeby¹ har desuden undersøgt, hvor stor indflydelse de etniske organisationer har, og analysen bekræfter indtrykket af, at de etniske minoriteters organisationer ikke har nogen stor indflydelse (Togeby, 2003: 160). Hun konkluderer bl.a., at det må være vigtigt for integrationsprocessen, at der skabes velfungerende samarbejdsrelationer mellem de offentlige myndigheder og de etniske minoriteters egne organisationer.

Indvandrems politiske marginalisering er et demokratisk problem, og dette problem er større for etniske minoritetskvinde, der er underrepræsenteret både i indvandrerorganisationer og i det politiske liv. Man kan spørge, om det er indvandrerorganisationerne eller de danske kvindeorganisationer, der har svigtet de etniske minoritetskvinde. I det følgende belyses politisk mobilisering og organisering af etniske minoriteter fra et kønsperspektiv gennem interviews med kvinder fra en række udvalgte organisationer, der har forskellige diskurser for lighed og anerkendelse og forskellige strategier for politisk mobilisering af etniske minoritetskvinde.

Kvinderådet: En klassisk dansk kvindeforening

Kvinderådet² er en konsensus-organisation med en klassisk talerørsfunktion. Alle foreninger, som arbejder for sociale, politiske, kunstneriske, videnskabelige eller filantropiske formål og ledes af kvinder eller af kvinder og mænd i fællesskab, kan blive medlemmer. Målet er 'at fremme kendskab, forståelse og samarbejde mellem alle danske kvindeforeninger og danne bindeled mellem danske og udenlandske foreninger.' I dag står kun Dansk Kvindesamfund og Danske Husmoderforeninger uden for Rådet. Den har som kvindeparaplyorganisation en styrke, idet den repræsenterer mange mennesker på tværs af f.eks. politiske overbevisninger. Medlemmerne kan

derfor tale med en vis kraft, når de er enige. På den anden side kan det være et mediemæssigt problem, fordi den som paraplyorganisation ikke kan tage en skarp stilling.

Kvinderådet har i dag tre aktuelle politiske mærkesager:

- 1) racisme, etnicitet,
- 2) internationale kvindeproblemer, herunder også EU, og
- 3) unge kvinder.

I løbet af 1990'erne optog Rådet for første gang etniske minoritetsforeninger som medlemmer, og i dag er tre etniske kvindeforeninger medlemmer: Den Irakiske Kvindeforening (siden 1998), Somalisk Kvindeforening (siden 1996) og sidst den Afghanske Kvindeforening (siden 1999). I marts 2000 iværksatte Rådet "Dialogprojektet" – eller mere præcist "Kvindekultursamarbejdet – etniske minoritetskvinder og danske kvinder i dialog" – og ansatte en projektkoordinator med henblik på mobilisering af etniske minoritetskvinder.

Afsnittet bygger på samtaler med sekretariatsleder Randi Teil Nielsen, projektkoordinator Sadia Syed samt repræsentanter for de irakiske og afghanske minoritetskvindeforeninger. Jeg spurgte bl.a., hvad der var baggrunden for og erfaringerne med kvindekultursamarbejdet mellem etniske minoriteter og danske kvinder, og hvordan de vurderer de muligheder og barrierer, der er, for at denne klassiske kvindeorganisation kan bidrage til mobilisering og organisering af etniske minoritetskvinder. Hvordan tackler Kvinderådet med medlemmer fra mange politiske foreninger og kvindegrupper de nye udfordringer for feminisme og ligestilling, herunder dilemmaet mellem ligestilling mellem køn og etnisk ligestilling?

Sekretariatsleder Randi Teil Nielsen (RTN) fortæller, at "Kvindekultursamarbejdet – etniske minoritetskvinder og danske kvinder i dialog", eller blot *dialogprojektet*, bl.a. var inspireret af, at Den Irakiske Kvindegruppe og Somalisk Kvindegruppe meldte sig ind i Kvinderådet. Formålet var at gøre en ekstra indsats for etniske minoritetsgrupper bl.a. ved at bidrage til kollektiv mobilisering og organisering, så de kan præge den kvinde- og kønspolitiske debat i Danmark. Begrundelsen er, at deres stemmer mangler i den offentlige debat. Kvinderådet har ikke tidligere været tilstrækkelig opmærksom på etnisk diskrimination, mens de etniske organisationer ikke har været så opmærksom på kønsdiskrimination (Interview med Randi Teil Nielsen, 2001: 3).

Dialogprojektet blev i første omgang finansieret af år 2000-fonden,³ og midlerne gjorde det muligt at ansætte en projektkoordinator. Opgaven var at afdække de forskellige etniske organisationer og netværk med et dobbelt formål: dels at bidrage til dannelse af kvindenetværk på tværs af de eksisterende etniske minoritetsgrupper, og dels at hjælpe med at opbygge etniske kvindeorganisationer:

Netværkstanken har været med hele tiden og også tanken om at hjælpe de kvinder, der måtte ønske det med at opbygge deres egne organisationer, fordi vi har haft den opfattelse, at organisering er nødvendig. Det ved vi jo fra kvindearbejdet. Det er jo ikke for at fastholde, at man ikke skal kunne tænke ud over det etniske, men det er altså faktisk vigtigt for at kunne møde hinanden og blive en magtfaktor (Interview med Randi Teil Nielsen, 2001: 3).

Den første projektkoordinator planlagde med det udgangspunkt en række velbesøgte dialogmøder i efteråret 2000, bl.a. om parforhold, familie, kærlighed og ægteskab og om kvindesyn og kvinde billeder i dagens Danmark. Og i marts 2001 blev der holdt et flygtningekvindetræf sammen med Røde Kors Asylcenter på Christianshavn. Det var et kulturmøde, hvor de forskellige etniske minoriteter fortalte om deres kultur. Efter sommerferien 2001 blev der ansat en ny projektkoordinator, Sadia Syed, der sammen med en baggrundsgruppe planlagde en række offentlige møder henvendt til flygtninge og indvandrere under overskriften en 'brobygger-foredragsrække'.

Kvinderådets prioritering af Dialogprojektet begrundes med, at de etniske minoritetskvinders stemmer har været fraværende i den offentlige debat. Det betragtes som et kvindepolitisk problem, at det udelukkende er mænd fra etniske minoriteter, der er repræsenteret i det politiske system. Projektet ser det som en udfordring, at etniske minoritetskvinder har behov for dobbelt organisering: Dels en kvindepolitisk organisering og dels en etnisk organisering, så de både kan kommunikere med deres etniske bagland, med mændene, og med det danske samfund. Udgangspunkt for projektet er, at de etniske minoritetskvinder ikke opfattes som ofre eller en undertrykt gruppe. Der fokuseres derfor på det fælles mellem kvinder på tværs af kulturer frem for forskellighederne (Interview med Randi Teil Nielsen, 2001: 2).

Kvinderådets nye prioritering af racisme og etnicitet rejser to spørgsmål: Det ene er, om Rådet er det rette forum for at styrke etniske minoritetskvinders muligheder for at komme til orde i den offentlige debat på et tidspunkt, hvor Rådet selv har svært ved at få gennemslag i offentligheden? Et andet er, hvordan de etniske minoritetsforeninger kan få indflydelse i Kvinderådet? På det organisatoriske plan er der to måder, de kan få indflydelse på: Enten ved at organisere sig i en etnisk kvindeforening, f.eks. Afghansk

Kvindeforening, eller ved at skabe sig en platform i en af de danske medlemsorganisationer. I 2002 er der dog ingen af de tre etniske kvindegrupper, der er medlemmer af en dansk medlemsorganisation, og der er ingen etniske minoritetsrepræsentanter i styrelsen. Der er derfor lang vej, før de etniske minoritetskvinder vil få mulighed for at få en reel indflydelse på Kvinderådets politik.

Dialogprojektet: Sadia Syeds beretning

Kvinderådets projektkoordinator Sadia Syed er født i Pakistan og kom til Danmark som barn. Hun er uddannet socialrådgiver, og hun har været aktiv i frivilligt arbejde siden 1990, hvor hun var aktiv som frivillig på et krisecenter for voldsramte kvinder. Hun er en ildsjæl, der har lang erfaring med frivilligt arbejde i forhold til etniske minoriteter, og hun har været aktiv i mange organisationer, der alle har et etnisk, tværetnisk eller tværkulturelt fokus. Sadia Syed blev bl.a. motiveret til frivilligt arbejde gennem de erfaringer, hun gjorde på den første konference arrangeret af Fællesforeningen for Socialarbejdere fra etniske minoriteter i Danmark i 1991. Her hørte hun om diskrimination og om de vanskeligheder, etniske minoriteter oplevede under studierne. Hun har været tilknyttet Fællesforeningen for Socialarbejdere fra etniske minoriteter i Danmark (1991-1999) – en tværnational forening, som organiserer både kvinder og mænd. Hun fortæller, at dette arbejde har betydet meget for hendes politiske socialisering, idet foreningen arbejdede på anerkendelse og indflydelse for etniske minoriteter i Danmark. Hun har desuden været forkvinde for den Flerkulturelle Højskole (1995-2000) og medlem i POEMs bestyrelse (1999-2000).

Sadia Syed fortæller, at hun som Kvinderådets koordinator, 15. september 2001-31. marts 2002, har haft til opgave at mobilisere og organisere etniske minoritetskvinder og inddrage etniske minoritetskvinder i de etablerede kvindeforeninger. Metoderne er personlige kontakter, og en af de vigtigste aktiviteter var planlægning og afholdelse af en foredragsrække 2001-2002. Den løb over ni gange hver 14. dag. Formålet er at gøre kvinder nysgerrige. I indbydelsen står der bl.a.: ”Kom og mød andre kvinder og deltag i debatten med dine synspunkter, erfaringer og spørgsmål”. Temaet var den første gang ’Vold mod kvinder’, og den sidste gang var overskriften ’Frivilligt arbejde og netværksopbygning blandt minoritetsforeninger’.

Hvordan ser Dialogprojektet ud fra koordinatorens perspektiv? Hvilke forventninger havde hun, og hvad var resultatet? Hvad er lykkedes, og hvad lykkedes ikke? Hvilke problemer er der? I hvor høj grad kan erfaringerne fra den danske kvindebevægelse og de danske demokratitraditioner bruges

som inspirationen i forhold til organisering af etniske minoritetskvinder, og hvad er begrænsningerne i de danske demokratitraditioner?

Sadia Syed fremhæver, at organisering af etniske minoritetskvinder er en langsommelig og vanskelig proces. Hun mener, at det første forløb 2001-2002 har været en succes. Foredragsrækken blev til efter indkaldelse af ønsker fra personer og organisationer, og den personlige kontakt var vigtig for foredragsrækkens succes. Indkaldelse gennem pjecer er ikke nok. Der må sættes bevidst på at engagere kvinderne gennem personlige kontakter omkring konkrete problemer i hverdagen. Opgaven er at tale både til følelserne om personlige problemer og om den diskrimination, som etniske minoritetskvinder oplever i det danske samfund og at give informationer og viden om deres rettigheder i Danmark. Hun oplever, at der er stor interesse blandt minoritetskvinder for informationer og diskussioner på tværs af nationaliteter.

Sadia Syed ser Dialogprojektet som et led i en lang proces med gradvis mobilisering af etniske minoritetskvinder gennem opbygning af et netværk af personlige kontakter. Hun opfatter organisering af etniske minoritetskvinder og opbygning af fælles netværk mellem etniske minoritetsgrupper og danske organisationer som resultatet af et langsigtet arbejde. Hun fortæller, at det er meget vigtigt med positive identifikationsmodeller for at få flere kvinder interesseret i at deltage og få indflydelse på den politiske dagsorden.

Personligt opfatter Sadia Syed lige medborgerskab og lige rettigheder som noget meget vigtigt. Hun lægger vægt på organisering 'nedefra' og på tværs af politiske grupper, men også på politisk repræsentation og synlighed i offentligheden. Hun mener, at det er vigtigt med alliancer med majoritetsorganisationer som Kvinderådet, og hun ønsker, at etniske minoriteter får en repræsentation i Kvinderådets styrelse. Det er hendes erfaring, at etniske minoritetskvinder skal mobiliseres og organiseres gennem personlige kontakter, der hvor de er. Hun undrer sig bl.a. over, hvorfor de grønlandske kvinder, der bor i Danmark, ikke er organiseret i Kvinderådet.

Sadia Syed har et skarpt blik for de barrierer for lige medborgerskab, der er knyttet til forskellige former for diskrimination og til majoritetskulturens diskurs, som hun opfatter som et udtryk for 'etnificering'. Hun fremhæver, at en af barriererne for et lige medborgerskab fra officiel politisk side er en for snæver opfattelse af, hvad dansk kultur er – af hvad danskhed er. I Danmark er det ikke nok at kunne sproget. En af udfordringerne for integration er, om der er plads til forskellig religion og hudfarve. Religion er vigtig for hende, men hun betragter den som noget privat, der ikke er en barriere for integration i Danmark. De religiøse foreninger er også meget

sociale. Hun mener, at dialogen mellem de tre store religioner er vigtig. Derfor bør der være plads til at vise sin religion i den offentlige sfære. Det er f.eks. i orden, at nogle kvinder ønsker at gå med tørklæde af religiøse grunde, hvis det ikke strider mod sikkerheden i en konkret arbejdssituation. Det opfatter hun som en del af den grundlovssikrede religionsfrihed. Hun angiver som et eksempel, at der vil være en række barrierer fra majoritetens side, hvis hun som muslimsk kvinde stiller op i den danske politiske offentlighed, da majoritetskulturen har vanskeligt ved at være lydhør over for borgere med etnisk minoritetsbaggrund. Sadia Syed er kritisk over for den danske kvindebevægelse, som, hun mener, er uvidende om etniske minoritetskvinders problemer og ikke i praksis gør noget for at inddrage etniske minoritetskvinder på lige fod.

Opsamlende kan Sadia Syed ses som et illustrativt eksempel på en ildsjæl, iværksætter og mønsterbryder med stor politisk selvtillid og organisatorisk talent. Hun prioriterer et lige medborgerskab for etniske minoritetsgrupper, der samtidig bygger på respekt for forskellighed. Hun er meget opmærksom på diskrimination af etniske minoritetsgrupper i medierne og i offentligheden, herunder også i de danske kvindeorganisationer. Konkret ønsker hun at indgå i et flerkulturelt samarbejde, dialog og alliancer med danske kvindeorganisationer, f.eks. Kvinderådet. Hun er dog kritisk over for kvindeorganisationerne på grund af 'for megen snak og for lidt handling', og hun oplever, at den diskurs, der anvendes i kvindeorganisationerne, er etnificerende og ekskluderende, fordi den reproducerer et skel mellem 'dem' og 'os'.

Personligt mener hun, at der både er behov for at mobilisere minoritetskvinder på græsrodsplan og at styrke deres indflydelse på politiske beslutninger gennem politisk repræsentation. Foredragsrækken for etniske minoritetskvinder var en form for oplysningsarbejde, som havde til formål at give kvinder selvtillid og viden om deres rettigheder i det danske samfund. Personlige kontakter og positive identifikationsmodeller er vigtige for etniske minoritetskvinder.

Sadia Syed anvender både sine kompetencer og ressourcer samt de kontakter, hun har fra sin uddannelse og fra det frivillige arbejde til at mobilisere etniske minoritetskvinder. Det store problem er de relativt snævre økonomiske rammer for Dialogprojektet, ligesom projektet er afhængigt af solidaritet og opbakning fra danske kvindeorganisationer og Kvinderådets styrelse. Eksemplet illustrerer, at der gennem 1990'erne er vokset en række aktivister frem blandt minoritetsrepræsentanter med organisatoriske res-

sourcer og politiske talenter, som er parat til at deltage i frivilligt og lønnet arbejde med mobilisering af etniske minoritetskvinder.

Den Irakiske Kvindegruppe

Anam og Aisa Alialos beretning

Anam og Aisa Alialo er søstre, og deres beretning illustrerer en politisk flygtningefamilies skæbne. Anam, som er den ældste, flygtede i 1993 sammen med sin familie til Danmark, bl.a. fordi hendes bror blev truet af det hemmelige politi. Hun er veluddannet og havde familien med til Danmark – fire børn, to drenge på 14 og 22 og to piger på 12 og 19 år – hendes mand, far og to søstre har alle dansk statsborgerskab. Hun er 46 år og opvokset i Irak sammen med sin far, stedmor og søskende. Faren har ingen uddannelse, men gjorde karriere som leder i Olieministeriet og opbyggede en virksomhed til Anams brødre. Familien tabte alt, fordi den blev betragtet som regeringsfjendtlig af det hemmelige politi på grund af farens medlemskab af det kommunistiske parti. Anams forældre og yngre søskende blev udvist til Iran i 1980, og Anams to brødre blev fængslet som gidsler i krigen mellem Iran og Irak og er stadig fængslet.

Anam Alialo er uddannet revisor og arbejdede i Arbejdsministeriet i Irak, og hendes mand var bibliotekar og arbejdede på et medicinsk bibliotek ved hæren. Hun har levet et dobbeltliv i Irak på grund af familiens udvisning til Iran. Hun levede alene med sit barn, da hendes mand arbejdede i militæret og kun besøgte hende én gang om måneden. Hun var medlem af det regeringsfjendtlige kommunistiske parti, men hun turde ikke fortælle deres barn noget negativt om regeringen, fordi han kunne skabe en faresituation for familien.

Anam fortæller, at der er uddannelsespligt i Irak ligesom i Danmark, og kvinderne er veluddannede. Befolkningen er dog blevet mere religiøs efter krigen mod Iran på grund af nøden, og samtidig ved de meget lidt om, hvad der foregår i Irak. Familien har en islamisk baggrund, men den er ikke mere religiøs end flertallet af danskere. Mange af de traditioner, hun støder på hos andre arabere, har hun aldrig oplevet i sit hjemland. Hun havde f.eks. aldrig hørt om omskæring, før hun kom til Danmark. Det er vigtigt at skelne mellem, hvilke muslimske lande de forskellige etniske grupper kommer fra, og hun er irriteret over, at andre muslimer blander dårlige traditioner og religion sammen.

I de sidste 1½ år har Anam Alialo arbejdet på centrallageret i Hennes & Mauritz, og familien bor i Brøndby Strand. Hun definerer sig selv som ira-

ker, men børnene er danskere, fordi de har gået i skole i Danmark. Børnene skal lære begge traditioner, men mest den danske. Hun er bekymret, fordi hendes 14-årige dreng har meget svært ved at finde ud af, om han er dansker eller iraker. Det går lettere med de to piger, der begge er meget dygtige i skolen.

Kvindepolitisk profil

Den irakiske kvindegruppe er en flygtningegruppe, der blev dannet i 1994. Den har ca. 30 medlemmer, hvoraf otte-ti medlemmer er aktive. Den fik stillet et lokale til rådighed, da den meldte sig ind i Kvinderådet. Foreningen holder et eller to uformelle og lukkede møder hver måned. Den har desuden deltaget i Kvinderådets flygtningekvindetræf i foråret 2001. Foreningen er ikke specielt aktiv udadtil, fordi medlemmerne ikke har tid på grund af arbejde og familie. De har ikke tid til at udarbejde større projekter, som der kræves for at få økonomisk støtte. De bliver ikke støttet økonomisk, og de har derfor måttet aflyse arrangementer, fordi de ikke har penge til lokaler.

Formanden for den irakiske kvindeforening, Zakia Al Muomen, er meget aktiv i foreningen, men det begrænser deres aktiviteter udadtil, at hun ikke taler dansk. De fleste medlemmer af foreningen har været politisk aktive i Irak og er generelt ældre end Anam. Mange har været medlem af det kommunistiske parti, men de betegner sig som moderate. Aisa Alialo er 34 år og var kun et barn, da hun boede i Irak og var derfor ikke politisk aktiv, og hun er det yngste medlem af den irakiske kvindeforening.

Den irakiske kvindeforening ændrede formål to måneder inden interviewet (2001). Tidligere var formålet at hjælpe og integrere nyankomne kvinder, fortælle danskere om deres irakiske baggrund og være sammen med andre etniske og danske grupper. Nu er deres primære formål at hjælpe de irakiske kvinder, der lever isoleret i de danske samfund. Deres målsetting er at skabe et nationalt irakisk netværk, hvor de kan diskutere integration og deres specifikke problemer.

Anam Alialo mener, at det er problematisk, at de etniske minoriteter lever isoleret i Danmark. Det er vigtigt, at der bliver skabt kontakt, og at de får en viden om det danske samfund, ligesom de etniske minoritetsgrupper skal organiseres i det politiske system. Anam og Aisa er imidlertid ikke selv politisk aktive i Danmark, fordi de stadig er meget fokuseret på problemer i deres hjemland. De følger mere med i politik i deres hjemland end i Danmark, bl.a. fordi deres brødre stadig er fængslet. De har heller ikke tid på grund af deres arbejde og familie.

Den irakiske kvindeforening er ikke politisk, og de to lægger meget vægt på, at de er moderate muslimer. Aisa fortæller, at der generelt er to muslimske grupper i Danmark. Den ene er meget religiøs og accepterer ikke andre grupper, mens den anden består af de religiøst moderate. Anam og Aisa er begge kritiske over for de meget religiøse grupper, og de er bange for, at de indoktrinerer de unge f.eks. gennem lektiehjælpen. De har begge forbudt deres børn at komme i islamiske ungdomsskoler. De fortæller, at de meget religiøse muslimer har en dobbeltidentitet – én i det offentlige og én i hjemmet. De mener, at pigernes høje aktivitetsniveau i de muslimske kvindeforeninger kan forklares med, at de kun har frihed til at deltage i aktiviteter sammen med andre piger.

Anam og Aisa fortæller, at deres egne piger får friheden til selv at vælge, men de mener, at det kan blive svært for pigerne at finde en dansk mand, de passer sammen med. Derfor foretrækker de, at pigerne gifter sig med en fra deres egen kultur og ikke med en meget religiøs mand.

Opsamlende giver de to irakiske kvinder udtryk for en dobbeltidentitet, der illustrerer veluddannede politiske flygtninges dilemma mellem ønsket om at bevare deres etniske tilhørsforhold og integrere sig i en dansk kvindeorganisation. Som moderate muslimer og kvindepolitisk aktive har de valgt at organisere sig kvindepolitisk i Kvinderådet og ikke i en minoritetsorganisation som INDSam. De opfatter sig mere som irakere end som muslimer, og gruppens formål er at oprette netværk for irakiske kvinder i Danmark for at modvirke deres isolation. De har uddannelse, men mangler økonomiske og sociale ressourcer, og de har et stort behov for kontakt og dialog med danske kvinder. Flygtningekvinder har andre problemer end indvandrergrupper, fordi mange allerede er kvindepolitisk mobiliserede, men de er ofte meget optaget af at følge med i de politiske problemer i det land, hvor de kommer fra.

Den Afghanske Kvindegruppe

Karima Samibi og Sohaila Sherzais beretning

Den Afghanske Gruppe er ligeledes en flygtningegruppe, som har meldt sig ind i Kvinderådet, og den deler lokale med den Irakiske Kvindegruppe. De to repræsentanter, Karima Samibi og Sohaila Sherzai, er begge veluddannede kvinder fra en intellektuel baggrund mellem 45 og 55 år. De taler to officielle sprog: Pahstu og Audadi (Urdu/persisk). De var åbne og imødekommende og starter med at byde mig velkommen til deres lokaler i Kvinderådets bygning. Sohaila fører ordet og snakker godt dansk. Hun er meget

udadvendt og ivrig efter at få en god kontakt og gør sig umage med, at jeg skal forstå deres situation. Karima er mere tilbageholdende – måske fordi hun har vanskeligere ved at udtrykke sig mundtligt på dansk.

Sohaila kom til Danmark i 1997, og hun kommer fra et intellektuelt miljø. Hun er uddannet økonom og bor sammen med sin mand og sine fire børn – to piger og to drenge – i en lille landsby på Sjælland. Karima kom hertil i 1996 og er uddannet i Afghanistan og Ukraine i henholdsvis engelsk og persisk litteratur og filosofi. Hun bor alene i en etværelseslejlighed i København. De taler begge dansk, men deres identitet er knyttet til at være afghanske kvinder – og de opfatter sig hverken som religiøse eller danske.

Som flygtninge er de i en vanskelig situation, da de kun har været i Danmark i fire-fem år og er meget usikre på, hvordan fremtiden vil forme sig for dem i Danmark og for Afghanistan. De har intellektuelle og organisatoriske ressourcer og har begge været aktive medlemmer af den demokratiske kvindeorganisering i Afghanistan "Women's Democratic Organization", som var den største kvindeorganisation med over 100.000 medlemmer. De har desuden begge været tilknyttet det Demokratiske Folkeparti, et kommunistisk parti, der lægger vægt på økonomi, uddannelse, ligestilling og ligeret mellem alle etniske grupper. Det er et stort problem for dem, at deres politiske organisation og kvindeorganisationerne ikke deltager i den nordlige alliance og heller ikke var inviteret til at være med i regeringen.

Kvindepolitisk profil

Den afghanske kvindegruppe blev tilknyttet Kvinderådet i 1999. De fortæller, at der er ca. 50 kvinder organiseret på Sjælland. De holder en række debattmøder, filmaftener og foredrag, og samler penge ind til afghanske kvinder i Pakistan, bl.a. ved at sælge hjemmelavet mad ved møderne for 20 kr. pr. person. Deres politiske mærkesager er: menneskerettigheder, organisering af kvinder, og specielt integration af unge piger i samfundet. De har arrangeret en offentlig demonstration på Rådhuspladsen med det formål at stoppe USA's bombardement i Afghanistan, og de er stolte over, at de fik en Fredspris af Esbjerg Højskole i 2001.

De fremhæver begge, at fremtidsperspektiverne for deres integration i Danmark er uklare, fordi hverken deres politiske organisation eller kvindeorganisationerne er inviteret til at deltage i overgangsregeringen. De fortæller, at spørgsmålet om børnenes velfærd og fremtid er et dilemma for flygtninge. Børn har behov for integration i Danmark, selv om det måske på et tidspunkt ville være muligt at vende hjem – men til hvad? De ved ikke, om

de ønsker eller kan blive danske statsborgere, eller om de vil kunne få et arbejde i Danmark. De fortæller, at Taleban-regimet repræsenterede et mindretal, som var flygtninge i Pakistan og blev uddannet som præster på Koranskoler.

De oplever, at de vigtigste barrierer for integration dels er de danske medier, som giver et negativt indtryk af flygtninge og indvandrere, og dels er den muslimske religion, selv om den ikke traditionelt har spillet en rolle for flertallet af afghanere. De vigtigste områder for integration er:

- a) uddannelse
- b) arbejde
- c) kontakt med danskere

De har begge oplevet, at diskriminationen af indvandrere og flygtninge voksede efter den 11. september. Karima fik f.eks. sin dør brændt af i sin opgang. Sohaila, som ellers har fortalt om mange positive oplevelser med at bo i en mindre landsby, fortæller, hvordan hun oplevede, at hendes datter på 11 år er blevet drillet/moppet i skolen. Desuden var hendes mand ved at blive kørt over af en dansk dame, som gav ham fingeren, siger hun og griner lidt. De peger begge på, at medierne og folkeskolen sammen med de politiske partier spiller en vigtig rolle for at udvikle en bedre dialog mellem danskere og minoritetsgrupper. I forhold til Kvinderådet mener de, at mere aktivitet omkring flygtninge og indvandrere kunne være en god idé – måske også repræsentation af flygtningegrupper i styrelsen.

Opsamlende illustrerer samtalen flygtningekvindes dilemma mellem et ønske om integration i Danmark og tilbagerejse til hjemlandet. De to identificerer sig både med danske kvinder og med deres egen etniske gruppe. De to afghanske kvinder er ivrige efter at få kontakt med danske kvindeorganisationer og har stort behov for økonomiske ressourcer. Beretningen viser, at der er et stort behov for selvstændig organisering af flygtningekvinder, og at etnisk kvindeorganisering i Kvinderådets regi opfattes som et middel til at komme i nærmere dialog med andre danske foreninger. Kvinderådet har hidtil ikke gjort meget andet end at stille et lokalt råd til rådighed for den Afghanske Kvindegruppe, og det er et åbent spørgsmål, om det vil lykkes disse flygtningegrupper at opnå en tættere kontakt til og støtte fra danske kvindeorganisationer.

Opsamling: Ligestillingsdilemmaer

Med den nye kvindebevægelses fragmentering og organisatoriske svækkelse er der i 1990'erne opstået et kvindepolitisk og organisatorisk tomrum, der gør det muligt for klassiske kvindeorganisationer som Kvinderådet at påtage sig nye opgaver, bl.a. at repræsentere kvinder i den politiske offentlighed. Flygtninge-/indvandrerområdet er i dag blevet et nyt satsningsområde og en af Rådets tre mærkesager.

Kvinderådet har som paraplyorganisation nogle styrker, fordi det repræsenterer mange forskellige kvindeorganisationer med en bred kontaktflade til det danske samfund. Det er dog samtidig en svaghed, specielt på det ideologiske plan, hvor en konsensusorganisation må lægge vægt på det, der forener kvinder på tværs af politiske forskelle. Det er et udtryk for en nyorientering, at Rådet i løbet af 1990'erne har fået kontakt med flygtninge- og indvandrergrupper, dels gennem organisering af tre etniske minoritetsgrupper i Rådet, og dels med ansættelse af en projektkoordinator for dialogprojektet "Kvindekultursamarbejdet – etniske minoritetskvinder og danske kvinder i dialog". Der er dog grænser for, hvor langt Rådet kan gå i forhold til kontroversielle politisk-kulturelle spørgsmål som en konsensusorganisation mellem kvinder på tværs af partier. Dialogprojektet og det brede kvindekultursamarbejde kan ses som en ny opgave, der stiller krav om, at Rådet kan forny sig både organisatorisk og kvindepolitisk.

Samtalerne illustrerer, at Rådet i dag har to forskellige opgaver i forhold til etniske minoritetsgrupper: Den ene er en type *netværksarbejde* over for kvindegrupper, ofte politisk aktive og veluddannede flygtninge, der har en lang erfaring med politisk organisering og kvindepolitisk arbejde fra hjemlandet. De to flygtningegrupper har et stort behov for at komme ud af deres isolation gennem kontakt til danske kvindeorganisationer. Netværksarbejdet kan bidrage til at synliggøre disse gruppers problemer, interesser og behov og bidrage til, at de bliver hørt i den politiske offentlighed gennem moralsk, politisk og praktisk solidaritetsarbejde. Organisering af veluddannede flygtningegrupper ligner Rådets klassiske opgaver som paraplyorganisation, hvor opgaven er at skabe dialog med danske kvindeorganisationer gennem solidaritetsarbejde, herunder eventuel økonomisk støtte.

Den anden opgave er en type *græsrodsarbejde*, der skal kombineres med nye opgaver. Dialogprojektet er dels et klassisk oplysningsprojekt og dels et kollektivt projekt for mobilisering på græsrodsplan. Formålet er her at skabe politisk selvtilid og kollektiv mobilisering af etniske minoritetskvinder, herunder også at oplyse dem om deres rettigheder og give dem større viden om det danske samfunds spilleregler. Mobilisering af etniske

minoritetskvinder på græsrodsplan stiller krav til Rådet om at forny sig ideologisk og organisatorisk, og spørgsmålet er, om Rådet er velegnet til at løfte denne opgave?

Flygtninge- og indvandererområdet har i 1990'erne været et stærkt politiseret konfliktområde, og mange konflikter har handlet om ligestilling mellem køn. Rådets kvindepolitiske diskurs sætter fokus på det, der er fælles for kvinder på tværs af kulturer frem for de forskellige erfaringer. Det er en vanskelig kvindepolitisk balance, da fokus på det fælles let kan komme til at overse centrale forskelle, f.eks. i magt og social position mellem majoritets- og minoritetskvinder eller inden for gruppen af flygtninge- og indvandrere samt forskelle i forhold til religion, kultur og politiske identiteter. Det er derfor vigtigt, hvor stort spillerum organisationen har for at diskutere kontroversielle spørgsmål, som angår forholdet mellem lighed mellem køn og tilhørsforhold til en etnisk gruppe/etnisk ligestilling.

Der er et behov for en dialog mellem forskellige kvindeorganisationer om forskellige ligestillings- og lighedsforståelser. Der har i den offentlige debat været en spænding mellem en kulturrelativistisk strategi med ret lille kritik af minoritetsgruppernes egne værdier, og en dominerende assimilationsstrategi med meget lille accept af minoritetsgruppernes egne værdier (Khader, 2002). Et alternativ kunne være at udvikle et dobbeltblik på ligestilling mellem køn og etnisk ligestilling med det formål at forstå samspillet mellem de to. Formålet kunne være at skabe en dialog om lighed og anerkendelse af forskellighed, der kan bidrage til at relativere både danskernes og de etniske minoriteters værdier og erfaringer. Det er en central kvindepolitisk udfordring at bidrage til en dialog om forskellige lighedsforståelser, hvor der også stilles spørgsmålstejn ved majoritetens værdier og erfaringer med henblik på at udvikle forståelser og strategier, som kombinerer krav om lighed med anerkendelse af forskelligheder.

INDsam: En paraplyorganisation for etniske minoritetsforeninger

INDsam var i 1990'erne en af de største indvandrersammenslutninger i Danmark, og den er interessant, fordi den fra midten af 1990'erne valgte en kvinde, Anna Saakwa, som leder for organisationen. Anna Saakwa blev medlem af INDsams bestyrelse i 1993 og var forkvinde for INDsam i perioden 1995-2000, og hun har bidraget til at styrke kvinders organisering og indflydelse i INDsam. Beretningen om INDsam bygger på en samtale med Anna Saakwa.

Anna Saakwa er 43 år og kom til Danmark som 23-årig – ikke af nød, men fordi hun var eventyrlysten. Hun er født og opvokset i en mellemstor by, hvor hun har gået i børnehaven, folkeskole og kokkeskole. Da hun var færdig som 20-årig, underviste hun ét år på kokkeskolen, og derefter arbejdede hun som kantineleder i et år. Hun kendte Danmark gennem en onkel, der havde fået en landbrugsuddannelse i Danmark. Hun havde ikke planlagt at blive i Danmark, men hun blev gift med en dansk mand, lærte dansk og efter seks måneder blev hun køkkenassistent på et plejehjem.

Anna Saakwa fortæller, at det var let for hende at blive integreret i Danmark, fordi hun kommer fra et land, hvor der er omkring 50 forskellige sprog, derfor blev hun ikke fornærmet, når hun blev drillet eller rettet af andre. Efter arbejdet på plejehjemmet begyndte hun på økonoma-uddannelsen, men efter tre måneder vendte hun tilbage til København som køkkenassistent. Derefter blev hun syg og var arbejdsløs i to år, hvor hun planlagde at åbne et restaurant. Det blev ikke til noget, fordi hun kom i aktivisering på Sundholmen, hvor hun efterfølgende blev kantinebestyrer, og det var arbejdet på Sundholmen, der gjorde hende interesseret i at hjælpe andre mennesker. Hun har stadig drømmen om at åbne en restaurant en dag.

Anna Saakwa oplever, at hendes baggrund fra et fattigt hjem har givet hende en styrke. Hun accepterer ikke at blive trådt på og kræver sin ret, men hun ønsker også samtidig at opfylde sine pligter. Hun blev dansk statsborger i 1990, fordi det er hendes personlige synspunkt, at man ikke kan kræve noget af det danske samfund, hvis man ikke er en del af det. Hun fortæller, at hun opfatter sig som en blanding af ghaneser og dansker med et ghanesisk fundament, som den danske kultur er bygget ovenpå. Hun oplever, at hendes egen kultur adskiller sig fra den danske ved, at man i højere grad i den ghanesiske kultur accepterer hinandens kulturelle og religiøse forskelligheder og fejrer hinandens højtider. Som eksempel nævner hun, at det i hendes familie er uproblematisk, at hun selv er katolik, søsteren i Danmark er Jehovas Vidne, en anden søster er Muslim, og de andre går i Pinsekirken.

I slutningen af 1980'erne begyndte Anna Saakwa at blive aktiv i forskellige organisationer, først i en etnisk organisation, Ghana Union, hvor hun blev formand efter et års medlemskab. Hun trak sig fra formandsstolen efter nogle år, fordi det blev for stort et arbejde, og blev almindeligt bestyrelsesmedlem. I 1993 blev hun inviteret til generalforsamling i INDSam, og da der ikke var nogle opstillede kvinder, stillede hun selv op og blev valgt ind i bestyrelsen. Her var hun med til at starte en kvindegruppe. I samme periode blev hun aktiv i Pan African forening, hvor hun blev formand i

1994. Organisationens formål er at gøre noget ved, at de afrikanske børn ikke klarede sig så godt i Danmark. I 1995 blev hun valgt til formand for INDSam. I 2000 gik hun af som formand. Begrundelsen var, at det blev for hårdt. Hun opfatter sig som en udpræget iværksætter, der er mere interesseret i at sætte projekter i gang end i at administrere. Hun fortæller, at hun ikke ønsker at blive i en formandsstol, fordi det giver hende magt, kun hvis det giver hende mulighed for at skabe forandring og forbedre forholdene. Hun træder tilbage, når tingene ikke fungerer.

Anna Saakwa blev senere menigt bestyrelsesmedlem i den nu nedlagte INDSam, og hun var ansat som projektkoordinator for deres HIV- og AIDS-oplysningskampagne. Samtidig blev hun formand for African Women's Organization (Afrikanske kvinders organisation i Danmark) dannet i 2000. Organisationens formål er at hjælpe specielt enlige mødre og kvinder uden et netværk med at finde ud af deres rettigheder og pligter i det danske samfund. Organisationens formål er rådgivning og oplysning, og i specielle tilfælde kan den være med som bisiddere f.eks. hos en sagsbehandler. Organisationen var ikke medlem af INDSam, men ifølge Anna Saakwa var det udelukkende, fordi den var nyetableret. African Women's Organization har en bestyrelse på syv kvinder.

Anna Saakwa fortæller, at da hun tiltrådte som formand for INDSam i 1995, var bestyrelsen præget af interne magtkampe mellem forskellige etniske grupper. Hun foreslog at opdele medlemmerne i fire verdensdele, der hver især skulle vælge deres repræsentanter til bestyrelsen. På den måde blev der skabt balance og ro i bestyrelsen. Der er ingen krav om kvinderepræsentation i bestyrelsen, men i januar 2002 var der tre kvinder. Tre kvindeforeninger var medlem af INDSam: Somali Mothers' Organization, Iransk Kvindeorganisation og Irakisk Kvindeorganisation.

Anna Saakwas målsætning som formand var først og fremmest at gøre organisationen kendt, hvilket hun synes, at hun har opnået. Derudover gennemførte hun projekter om juridisk rådgivning, oplysning via en kriselinje, f.eks. om tvangsægteskaber, og lektiehjælp til børn. Hun stod selv i spidsen som projektkoordinator for deres HIV- og AIDS-projekt, hvilket også var en af INDSams mærkesager. INDSam beskæftigede sig meget med oplysning og rådgivning af etniske minoriteter, og Anna Saakwa mener, at det er vigtigt for medlemmerne at have viden om deres rettigheder i det land, hvor de lever.

Anna Saakwa fortæller, at mange etniske minoritetskvinder, f.eks. afrikanske kvinder, er magtesløse i det danske samfund, men det ville de ikke være, hvis de kæmpede for deres rettigheder. En grund til, at de etniske mi-

noritetskvinder ikke formår at kæmpe aktivt for deres rettigheder, er, at de ikke har overskud til det frivillige arbejde på grund af deres børn og arbejde. Hvis kvinderne skal organiseres, skal formålet være noget meget konkret, som de direkte kan bruge f.eks. i forhold til deres børn. Derudover er der mange af de etniske minoritetskvinder, der går meget op i deres religion og bruger deres fritid til bibellæsning. I stedet for at bede til gud skulle de gøre noget ved deres situation. Hun fortæller, at de afrikanske kvinder er meget stærke, f.eks. har kvinder i hendes stamme den fulde juridiske magt over børnene. Problemet er ikke, at de afrikanske kvinder er undertrykte af mænd, men at de ikke prioriterer arbejdet i frivillige organisationer.

En anden grund til, at de etniske kvinder ikke er synlige og aktive i organisationer, er, at de støder mod nogle problemer i kulturmødet i et nyt land. De kender hverken sproget eller deres rettigheder og pligter, og nogle kvinder bliver gift med danske mænd, der dominerer dem, fordi de er afhængige af en opholdstilladelse. De fleste kvinder bliver derfor først aktive efter fem-seks år i landet.

Hun mener, at det er vigtigt, at de etniske minoritetsgrupper opnår en samfundskompetence i form af praktiske kundskaber om det land, de lever i. Det vil gøre kvinder bedre i stand til at kæmpe for deres rettigheder.

En tredje grund til den manglende organisering er, at der mangler synlige, stærke talskvinder og rollemodeller for etniske minoritetsgrupper i det danske samfund. Anna kunne personligt godt tænke sig, at der var en organisering af stærke kvinder, hvor kvinder som hende selv kan hente inspiration og blive tanket op, hvor de kunne lære noget af hinanden. Hun mener, at hendes eksempel har åbnet øjnene for mange etniske kvinder, der nu kan se mulighederne i at være aktiv. De afrikanske kvinder kan se, at det er muligt at få indflydelse, hvilket får dem til at tænke: "Hvis jeg tager mig sammen, så kan jeg også komme derop. Der skal være nogle, der åbner dørene. Så kommer de andre også" (Interview med Anna Saakwa, 2002: 4). Hun betragter sig selv som en rollemodel for de etniske minoriteter, i stil med Naser Khader.

Anna Saakwa mener, at de etniske minoritetskvinder for at opnå magt og indflydelse i det danske samfund skal være aktive der, hvor tingene sker. En forudsætning er, at de kender deres rettigheder og pligter, hvilket de f.eks. kan komme til ved at uddanne sig og blive organiseret. Hendes nye mål er at få organiseret de etniske minoritetskvinder, f.eks. i African Women's Organization.

Anna Saakwa er et eksempel på en minoritetskvinde, der har valgt at arbejde i en tværetrisk organisation, der går forud for organisering som

kvinde. Hun arbejder for, at de etniske minoritetskvinde skal blive synlige i den offentlige debat. Formelt er lige rettigheder allerede til stede i det danske samfund, men de etniske minoritetskvinde må kæmpe for at få deres ret. Og derfor må de organisere sig. Hun prioriterer arbejdet med de brede menneskerettigheder, og hun fokuserer på menneskers ret til at bestemme over deres egen krop. Hun mener, at det er vigtigt diskutere, hvad der er de vigtigste kvindeproblemer, fordi kvindeskampen har ændret karakter, og der er nye problemer, der er centrale for kvinder i dag. Hun er specielt optaget af at mobilisere og organisere afrikanske kvinder, som har specielle problemer f.eks. med HIV og AIDS.

Opsamlende er INDSam et eksempel på en paraplyorganisation, som organiserer en række etniske minoritetsforeninger med hovedvægt på oplysning og rådgivning. Anna Saakwa har som formand været en ildsjæl og en rollemodel, der har styrket kvinders selvtillid. Der er i dag tre kvindeforeninger, der er medlemmer af INDSam: Somali Mothers Organization, Iransk Kvindeorganisation og Irakisk Kvindeorganisation. Der er ingen formelle krav om kvinderepræsentation i bestyrelsen, men der sad tre kvinder i bestyrelsen inden opløsningen af INDSam.

Anna Saakwa mener, at barriererne for organisering af etniske minoritetskvinde er manglende tid, sproglige ressourcer og samfundskompetencer, samt manglende rollemodeller. Hun har specielt prioriteret organisering af afrikanske kvinder og har som rollemodel selv brug for inspiration fra ligesindede kvinder, hvilket er vanskeligt i en position som organisator og inspirator. Kvinder har hidtil været usynlige i de etniske minoritetsorganisationer, men Annas historie peger på, at det er muligt for stærke minoritetskvinde at mobilisere kvinder i store paraplyorganisationer som INDSam og bidrage til at sætte etniske minoritetskvinders problemer på dagsordenen.

Dialog 2 – En lokal forankret etnisk kvindeforening

Dialog 2 er en lokal forankret etnisk kvindeforening, der blev startet i 1995, og bestyrelsen består af de aktive. Der er fem kvinder i Dialog 2's bestyrelse: Hacer Temiz, Perikan Ineck, Rabia Bardak, Esra Bardak og Naila Demir. De fem kvinder er alle mellem 19 og 23 år, og den aktuelle forkvinde *Hacer Temiz* var som 16-årig en af initiativtagerne til gruppen.

Fem aktive kvinders beretning

Bestyrelsen består af fem superaktive kvinder, der er ivrige efter at fortælle deres historie. Tre af pigerne er født og opvokset i Danmark, én har boet her fra hun var fem måneder, og én fra hun var 12 år. De er tosprogede og taler

tyrkisk hjemme, men de taler alle et perfekt dansk – og de taler og griner meget. De fem i bestyrelsen er mellem 19 og 23 år, og alle er under uddannelse: To læser til socialrådgiver, en til farmakonom og vil gerne være farmaceut, en vil gerne være eksportingeniør, og en læser HH, men vil gerne læse til HA. To er gift, én har et barn på tre år, to er ugifte. De er alle praktiserende muslimer. De opfatter sig både som danskere og tyrkere, og som muslimer. De er 'danske muslimer' på hver deres måde. Tre har valgt at bære tørklæde af religiøse grunde, og to har valgt ikke at bære tørklæde.

Pigerne betegner sig selv som 'hamrende aktive'. De taler meget om politik, og de er alle meget engagerede i politik. De mener generelt, at man skal være oplyst om, hvad der foregår i samfundet. Politik forbindes med de politiske partier, men opfattes også bredere, f.eks. diskussion af politiske holdninger. De er dybt uenige om EU, og en af dem er blevet bedt om at stille op for Junibevægelsen, men har sagt nej. Hun overvejer i stedet at stille op i lokalpolitik på et senere tidspunkt, når hun har bedre tid. De kunne godt tænke sig at være organiseret i et politisk parti med en positiv indvandrerprofil, f.eks. RV, SF eller Enhedslisten. De fortæller, at de gennem et par år har haft besøg en gang om måneden af et medlem fra et bydelsråd, og med ham diskuterer de alt, hvad der har været i nyhederne, lige fra tørklæder til massevoldtægt, etc. De er 'vilde med ham', og han er vild med dem. Han er god til at provokere, f.eks. ved at lege journalisten Brian. De fortæller, at de allerede en gang har dummet sig i forhold til pressen, da de deltog i en debat om tvangsægteskaber i *Ekstra-Bladet* og blev fejl citeret med billede og miskrediteret i lokalområder. Derfor siger de nu nej tak til pressen.

De fem unge kvinder er bl.a. optaget af menneskerettighederne, og en af dem går ud og holder foredrag om Islam, kvinders rettigheder og seksuel frigørelse. De fortæller, at de generelt er imod tvangsægteskaber, som de mener handler om noget andet end religion, specielt mangel på kommunikation i familien. De fem har ikke selv haft problemer, hverken med deres mand/partner eller forældre i forhold til at få lov at tage en uddannelse. De er enige om, at det er vigtigt, at deres mødre har bakket dem op, men også fædrene har ønsket, at de skulle tage en uddannelse. Budskabet fra deres familier har været, at de skulle tage en uddannelse, før de blev gift, men det har de ikke alle levet op til, da to er blevet gift meget unge, én som 17-årig og én som 18-årig.

Dialog 2 er et eksempel på en lokal forankret etnisk kvindeforening. Medlemmerne betaler ti kr. om måneden. Foreningen blev stiftet ved en generalforsamling og har siden januar 1996 fået støtte fra kommunen som

forening, f.eks. lokaletilskud og et tilskud pr. medlem. Vedtægterne siger, at det primære formål med foreningen er at integrere minoritetspiger i det danske samfund. Uddannelse er midlet, og idéen er, at de aktive kvinder i Dialog 2 skal fungere som forbilleder og vise pigerne i lokalområdet, at det godt kan lade sig gøre at bære tørklæde og få en uddannelse, at være gift med en mand fra Tyrkiet og få en uddannelse, at have barn og få en uddannelse, etc. De fortæller, at de har mere frihed, fordi det er en kvindeforening.

De fem fortæller, at hvis der er problemer med pigernes uddannelse, går de ud og snakker med dem, og de tackler også eventuelle problemer med familien. Lektiehjælp til folkeskoleelever er en af deres vigtige aktiviteter, som også omfatter drenge. I starten var det kun en pigeforening, men det blev besluttet, at mænd gerne måtte være passive støttemedlemmer, hvis de betalte ti kr. om måneden. De opfatter foreningen som en ungdomsforening, der har en maksimum alder på 40. Ældre personer kan dog være støttemedlemmer. Alle etniske minoritetsgrupper kan være aktive medlemmer, men de erkender, at det kan være vanskeligt at få andre etniske minoriteter til at deltage, fordi foreningen har en overvægt af tyrkiske medlemmer, som let kommer til at dominere og blive for indforståede. Denne tyrkisk-kurdiske overvægt i foreningen opfatter de selv som et problem, som de gerne vil ændre, og de vil også gerne have danskere med i foreningen.

Dialog 2 er en lokal forankret forening. De har kontakt med Kvinderådet og er blevet tilbudt et lokale i Kvinderådets bygning, men de har afslået, fordi de ikke kan fungere i København. De fortæller, at når de holder møder i lokalområdet, kommer der typisk 50-60 personer, men hvis de indkalder til debattmøder i København, dukker der kun ti-tolv personer op. De er meget synlige i deres lokalområde. Alle kender dem, og der kommer mange og kontakter dem. De går jævnligt til Kvinderådets møder, specielt hvis det handler om unge kvinder. De fortæller, at danske kvinder kun er interesserede 'i kvinder', for deres forening handler det også om 'etnisk identitet'.

Dialog 2 er en superaktiv forening, som har regelmæssige debattmøder en gang om måneden. Foruden debattmøderne har de en række faste aktiviteter i deres lokaler hver tirsdag, fredag og søndag med en pause i Ramadan-måneden. Lektiehjælp til medlemmer er en vigtig aktivitet – både til folkeskolen og gymnasiet (f.eks. skriftlige formuleringer/stile). En anden vigtig aktivitet for medlemmerne er diskussion af politiske emner/problemer, der opstår i skolen og i offentligheden. Det drejer sig specielt om spørgsmål, der vedrører religionen, hvor de bliver spurgt, hvorfor gør I sådan bl.a. i forhold til arrangerede ægteskaber. De har også indkaldt til debattmøder med kandidater til lokal- og folketingsvalg med etnisk minori-

tetsbaggrund. De erkender, at det kun var mænd, der stillede op, og de har ikke forsøgt nogen form for kvindemobilisering i forhold til valget (november 2001).

Muligheder og problemer

Dialog 2 er en usædvanlig historie, der efter de fleste kriterier må karakteriseres som en succeshistorie. Det er usædvanligt, at foreningen har kunnet overleve siden 1995 med så stort aktivitetsniveau hos medlemmerne, og at nøglepersoner i bestyrelsen har kunnet bevare det individuelle og kollektive engagement samtidig med, at de studerer, er gift og har børn. Mange af de etniske ungdomsforeninger fra 1990'erne eksisterer således ikke mere (Mørck, 2001). De aktive i Dialog 2's bestyrelse må betragtes som en elite-gruppe i forhold til etniske minoritetsunge, dels på grund af deres uddannelse og dels på grund af deres politiske selvtilid og engagement i frivilligt kvindepolitisk arbejde. De er også usædvanlige sammenlignet med unge danske kvinder, hvad angår individuel selvtilid, kollektiv orientering og politisk engagement. Det er tilsyneladende lykkedes for dem at blive rollemodeller for pigerne i lokalområdet, og en af forudsætningerne for deres succes er utvivlsomt den lokale forankring, synligheden og respekten hos familierne i lokalområdet.

Dialog 2 kan karakteriseres som en hybrid, der både i form og indhold kombinerer elementer fra tyrkisk og dansk kultur. Foreningen udspringer fra en traditionel tyrkisk kvindeforening, som pigerne ønskede at løsrive sig fra ved i stedet at starte en ny kvindeforening. Dialog 2 er en græsrodsforening, der er inspireret af og kombinerer danske demokratitraditioner med frivilligt foreningsarbejde på græsrodsniveau. Den lokale forankring er et centralt element i foreningens profil, og pigerne i lokalområdet er tiltrukket af foreningen, fordi de har et behov for et frirum, hvor alt kan diskuteres. De fem aktive i bestyrelsen fortæller, at indvandrerforældre i lokalområdet også støtter dem, fordi de kan se en positiv udvikling hos de piger, der kommer i foreningen allerede efter det første møde. De fungerer som et godt forbillede for de unge.

Dialog 2 er en forening for rådgivning, information og opdragelse/skoling af unge etniske minoritetspiger i samfundskompetence og demokrati. Det er en indadvendt forening, der bidrager til en individuel og kollektiv mobilisering ved at give medlemmerne viden og politisk selvtilid til at diskutere centrale emner i samfundsdebatten. Det ser ud til, at det er lykkedes denne gruppe unge minoritetskvinder at lade sig inspirere af danske kvindeorganisationers erfaringer og samtidig bevare deres egen politiske og

kvindepolitiske identitet som etnisk kvindeforening. Foreningen kan med sit tyrkiske udgangspunkt og ønske om en flerkulturel dialog ses som en blanding af en etnisk og tværetnisk organisering. Den er en indadvendt forening med en stærk lokal forankring og med et vist gennemslag i den politiske offentlighed.

VISION – en tværetnisk ungdomsforening

Sameena Basharats beretning

VISION blev dannet i 1999, og den betegner sig selv som en uafhængig tværetnisk og tværkulturel ungdomsforening. Sameena Basharat er formand og medstifter af VISION. Hun er født i England og opvokset i Danmark. Hun er 23 år og studerer på universitetet. Hun fortæller, at hun er troende muslim, men hun bærer ikke tørklæde, selv om moren gik helt dækket til for nogle år siden. Sameena mener, at det er vigtigt at fastholde kontakt til flere kulturer. Hun blev tidligt motiveret til frivilligt arbejde, og hun har behov for at være sammen med andre unge i samme situation som hende selv og med en anden etnisk baggrund end dansk. Det er derfor vigtigt for hende, at VISION er en tværetnisk forening, hvor hun ikke bliver begrænset af en bestemt kultur. Hun er som formand for VISION også aktiv i andet frivilligt arbejde, og hun er meget optaget af værdidiskussioner. Hun tager bl.a. rundt og holder foredrag på folkeskoler og lærerkurser for seminarierne.

VISION blev dannet af Sameena Basharat og to andre unge som en efterfølger til UNGsam, der blev nedlagt i 1998 efter kun to år (1996-98). Sameena fortæller, at den bl.a. blev nedlagt på grund af mangel på aktiviteter, rod i organisationen og i økonomien, og hun var meget kritisk over for UNGsams nære tilknytning til INDSam. Det multietniske koncept og den religiøse og politiske uafhængighed er et vigtigt aspekt både ved UNGsam og VISION. Hun fortæller, at foreningen ønsker at undgå dominans af en bestemt etnisk eller religiøs gruppe. Det er en ungdomsorganisation, men der er ingen formelle aldersgrænser for medlemmerne. Den har en målsætning om at nå ud til forskellige aldersgrupper i form af lektiehjælp til børn, 'tøsegrupper', og eventuelt et samarbejde med POEM om et ældreprojekt.

VISION er rettet mod unge, og den primære interesse er telefonrådgivning til unge mellem 12-30 år med en anden etnisk baggrund end dansk. Rådgivningen er anonym og kan omhandle alt fra hverdagsproblemer til mere alvorlige problemer. Rådgivningslinien er åben seks-otte timer om ugen og betjenes af otte-ti frivillige, der er uddannet på kurser tilbudt bl.a.

af Mellemfolkeligt Samvirke (MS). Deres første kursus handlede om selvmord, incest og rådgivning af etniske minoriteter og blev afholdt af bl.a. psykologer og socialrådgivere. Det er udelukkende unge med en anden etnisk baggrund end dansk, der kan være aktive i organisationen, men rådgiverne har forskellig køn, etnicitet og religion. Foreningen har oplevet et stort behov for rådgivning, og VISION's telefonrådgivning samarbejder med Indvandreradvisningen og Døgnkontakten (se VISION's hjemmeside).

Sameena Basharat fortæller, at VISION derudover løbende holder debatmøder, bl.a. en konference d. 14. september 2001 om tolerance i forbindelse med FN's racismemår. I forbindelse med konferencen lavede VISION dokumentarfilmen: "Af anden etnisk baggrund ...", samt musik, kunststudstilling, paneldiskussion. Der kom omkring 150 med forskellig etnisk baggrund, alder og professioner, hvilket hun betragter som en succes, da konferencen fandt sted kun tre dage efter 11. september. I forbindelse med konferencen havde foreningen desuden organiseret en netdebat og afholdt tre møder om ytringsfrihed, religionsfrihed og homoseksualitet.

VISION har haft lokale i Nørre Allé Medborgerhus, men flyttede til Peter Fabersgade i 2002. Den satser på at arbejde i nærområdet på Nørrebro, selv om mange af medlemmerne ikke selv bor der, fordi der bor mange unge med anden etnisk baggrund end dansk på Nørrebro. Foreningen har sat to nye aktiviteter i gang i 2002, en kvindegruppe ('tøsegruppen') og lektiehjælp. Formålet med kvindegruppen er at få kontakt med kvinder, der mangler et netværk, f.eks. enlige mødre og fraskilte kvinder. Der er mange forskellige etniske grupper, der har efterlyst initiativet. Sameena Basharat mener, at det er væsentligt, at de får forskellige aldersgrupper med i kvindegruppen, der i begyndelsen skal mødes uformelt en gang om måneden. Det andet nye tiltag er lektiehjælp, hvor de gerne vil have f.eks. danske studerende til at hjælpe som frivillige. Sameena fortæller, at hun møder mange danske studerende på universitetet, der gerne vil lave frivilligt arbejde.

Det fremgår af vedtægterne, at VISION er demokratisk opbygget efter dansk mønster med en valgt bestyrelse med tre medlemmer. Foreningens formål er at fremme de unge etniske minoriteters interesser i bred forstand, og derigennem modvirke psykosocial marginalitet, samt fremme personlig vækst og udvikling af det enkelte individ (Vedtægterne: § 3). Det er meningen, at bestyrelsen skal udvides, men i opstartsfasen mener Sameena Basharat, at det er vigtigt, at de ikke er for mange. Det har hun dårlige erfaringer med fra UNGsam. Bestyrelsens opgave er at søge økonomiske midler, ordne regnskaber og koordinere aktiviteterne. Ved hvert projekt eller ar-

rangement bliver der nedsat en relativ autonom gruppe af medlemmer. Organisationen har således en flad opbygning, hvilket bl.a. hænger sammen med, at de kun er ca. 25 medlemmer. Alle medlemmer er relativt aktive, og de ønsker ikke passive medlemmer. VISION bliver bl.a. støttet af Københavns Kommune, Indenrigsministeriet og DUF, og organisationen har et medlemskontingent på 150 kr. om måneden.

Sameena Basharat fortæller, at foreningen ikke ønsker at blive en del af en paraplyorganisation, hverken INDSam eller POEM. Begrundelsen er, at de gerne vil være uafhængige, og at de gerne selv vil komme til orde. Målsætningen er, at VISION skal være en synlig og dynamisk organisation, og det mener hun ikke kan forenes med medlemskab af en paraplyorganisation. Hun kender ikke til andre tværetniske ungdomsorganisationer.

Sameena Basharat fremhæver, at VISION ikke er en politisk, religiøs eller etnisk organisation, selv om deres næstformand og medieansvarlige, Peter Tudvad, er meget involveret i integrationsdebatten. Han har skrevet kronikker og læserbreve, bl.a. til *Politiken*, *Kristeligt Dagblad* og *Morgenavisen Jyllands-Posten* (se VISION's hjemmeside www.vision.dk). Derudover har bestyrelsen bevidst valgt at holde en meget lav profil i forhold til pressen på grund af tidligere dårlige erfaringer med UNGsam, hvor forskellige medlemmer udtalte sig på organisationens vegne. De er dog så småt begyndt at være i medierne, bl.a. i form af radiointerviews. Hun fortæller, at de har haft meget svært ved at styre medierne. Der var f.eks. ingen medier, der mødte op til deres konference om tolerance, hvorimod der var tre aviser til stede ved debatmødet om "Muslimer og bøsser".

Sameena Basharat er meget opmærksom på, at de ikke skal lade deres debatmøder styre af mediernes interesser, men at opgaven i stedet er at tage de diskussioner op, der ikke interesserer medierne. Hun mener, at medierne har for stor magt, og VISION ønsker at være en form for modmagt ved at nå ud til folk, der ikke normalt kommer til orde via deres debatmøder og konferencer. Hun mener, at den kritiske dialog er meget vigtig, og en måde at styrke dialogen på er at sætte folk sammen, der ikke normalt møder hinanden i en diskussion. Hun oplever, at foreningen har magt, fordi foreningsarbejdet når ud til nye mennesker, selv om organisationen kun har 25 medlemmer.

Foreningen har en gang haft kontakt til det formelle politiske system gennem deltagelse i møder i retsudvalget omkring integrationsloven og ændringerne i familiesammenføringsreglerne. For øjeblikket deltager de imidlertid ikke i det formelle politiske system, fordi ingen af de nuværende medlemmer har ønsket det. Da de deltog i retsudvalgets møder, skyldtes det

interesse fra et af deres daværende medlemmer, som studerede samfundsvidenskab.

Muligheder og problemer

VISION er en ny type tværetnisk ungdomsorganisation, som har eksisteret i knap fire år. Den kan betragtes som en succeshistorie, idet den på kort tid er blevet meget synlig i lokalområdet på Nørrebro. Den har desuden forsøgt at påvirke en bredere offentlighed gennem kronikker, radioprogrammer, etc. Et kig på hjemmesiden bekræfter indtrykket af en meget dynamisk forening med aktive medlemmer og et højt aktivitetsniveau i forhold til rådgivning, emnegrupper og bredere konferencer. VISION er dannet af medlemmer med erfaringer fra det tidligere UNGsam, som ønskede en anden profil. Foreningen er en ungdomsorganisation, der ikke har en eksplicit kvindeprofil. Det er en politisk og religiøs uafhængig organisation med en tværetnisk og tværkulturel profil, som der ikke findes mange andre af blandt ungdomsorganisationer.

VISION er en græsrodsorganisation med flad struktur, som er inspireret af de demokratiske foreningstraditioner. Samtidig er organisationen en nydannelse med sin helt egen politiske profil, arbejdsformer og aktivitetstyper. Den har aktiviteter rettet mod medlemmerne, men samtidig ønsker den at påvirke en bredere offentlighed gennem deres aktiviteter. VISION har som lille uafhængig organisation vanskeligt ved at komme igennem i offentligheden og i medierne, f.eks. sammenlignet med en paraplyorganisation som INDSam, der til gengæld har mistet det dynamiske transformative element. Sameena Basharats beretning illustrerer et dilemma mellem uafhængighed og indflydelse, og mellem et ønske om at nå ud til almindelige mennesker med sin egen dagsorden gennem magt 'nedefra' og et behov for at få indflydelse i det politiske system og gennemslag i forhold til den politiske offentlighed.

EVAs ARK – et tværkulturelt kvindenetværk

EVAs ARK er et eksempel på en tværkulturel forening, der har som sit direkte formål at skabe rammer om et kvindenetværk, hvor danske og nydanske kvinder kan mødes.⁴ Det er en selvstændig forening med bestyrelse og foreningsvedtægter, der blev stiftet i februar 2000 med støtte fra offentlige og private midler og fik lokaler i City i december samme år. Vera Eckhardt er centerleder, stifter af foreningen og den eneste ansatte. Resten af personalet er frivilligt. EVAs ARK præsenterer sig selv som et interkulturelt KvindeForum, som et interkulturelt kvindecenter eller et 'kvindernes tehus'

– ikke en politisk forening. Foreningens målgruppe er f.eks. kvinder, hvis mænd har fået et arbejde i Danmark, eller danskgifte kvinder uden et socialt netværk i det danske samfund.

Kvindepolitisk profil

Vera Eckhardt mener, at der er et stort behov for denne type forening, hvor kvinder kan mødes på tværs af kulturer, ikke mindst efter den 11. september, hvor de muslimske kvinder er forsvundet fra det københavnske gadebillede, fordi de er utrygge og føler sig som syndebukke. Det er primært de højt uddannede udenlandske kvinder, der kommer i EVAs ARK. Ifølge Vera Eckhardt er den væsentligste målsætning at udvikle disse kvinders samfundskompetencer, så de kan tale og forstå dansk, og så de får en forståelse af de skjulte spilleregler i det danske samfund. Samfundskompetencen skal udvikles gennem samtale og diskussion og ved at tage kvinderne med på f.eks. posthuset, ud at handle og med til relevante foredrag. Idéen eller ideologien bag EVAs ARK er idealet om folkeoplysning og livslang læring. En anden målsætning med foreningen er et tæt samarbejde med erhvervslivet. De har lavet et studierum, inspireret af SamKvind, hvor de gerne vil have kvinderne til at dygtiggøre sig. Hun kalder det et værksted.

Foreningens formål er at bidrage til et tværpolitisk kønsarbejde, som bygger bro over forskelle:

”støtte og styrke kvinders liv og samfundsdeltagelse, følge og fremme ligeværdige vilkår for nydanske kvinder, arrangere aktiviteter, møder, debatter og seminarer om interkulturelle og internationale emner, være med til at bygge bro for nydanske/tilflyttede kvinder s liv i Danmark, skabe gode vækstbetingelser for kompetence og ressourceopbygning og medvirke til netværksopbygning og meget andet” (Formålsbeskrivelsen, www.evasark.dk).

Vera Eckhardt mener, at der er behov for et nyt interkulturelt KvindeForum. Det er svært for Kvinderådet at varetage denne tværpolitiske opgave, fordi det er så bred en organisation og omfatter fem partier. Hun foreslår derfor en opdeling mellem de forskellige kvindeorganisationers interesseområder, så Kvinderådet først og fremmest fokuserer på kvinders økonomiske livsvilkår og livsbetingelser og ikke breder sig til alle andre områder.

Vera Eckhardt fortæller, at EVAs ARK lægger vægt på respekt for forskellighed. Det kvindepolitiske udgangspunkt er, at kvinder, inklusive etniske minoritetskvinder, er forskellige. Det, der binder kvinder sammen, er medborgerrettigheder, herunder respekt for forskelle, og EVAs ARK bygger på en idé om at organisere efter uddannelse og interesser snarere end kultur og etnicitet. Hun mener, at det er vigtigt, at minoritetskvinder, lige-

som kvindebevægelsen, organiserer sig. Etnisk ligestilling må forbindes med kønsmæssig ligestilling, så der tages udgangspunkt i kvindernes etnicitet i forhold til kønsspørgsmålet. Hun vil derfor ikke påtvinge muslimske kvinder et forbud mod at gå med tørklæde, selv om hun personligt opfatter det som undertrykkende.

EVA's ARK har bl.a. til formål at mobilisere danske kvinder til frivilligt arbejde med etniske minoritetskvinder. Vera Eckhardt mener, at det er på grund af manglende rammer, ressourcer og manglende indsigt, at danske kvinder ikke i højere grad er organiseret sammen med etniske minoritetskvinder. Hun vil gerne have de danske kvinder mobiliseret til at bruge deres ressourcer og kompetencer i arbejdet med etniske minoriteter. De skal skabe netværk mellem etniske og danske kvinder med udgangspunkt i f.eks. deres uddannelse og interesser.

Opsamlende er EVA's ARK et interkulturelt kvindecenter, der satser specielt på at give højtuddannede kvinder fra minoriteter samfundskompetence gennem samtale og diskussion. Den er en blanding af en græsrodsorganisering med rod i en folkeoplysningstradition med vægt på livslang læring, og en organisation, der er oprettet med støtte fra staten og afhængig af midler fra eksterne fonde. Som forening har den dels rødder tilbage til Bodil Kochs Folkevirke og dels til Rødstrømpebevægelsen (Siim, 2001a). EVA's ARK forsøger at skabe rammer for en dialog mellem danske og udenlandske minoritetskvinder. Det er en idealistisk organisation, der har som sin væsentligste udfordring at mobilisere danske kvinder til frivilligt arbejde i foreningen. Det afgørende spørgsmål er, om den kan overleve som en græsrodsorganisering, der bygger på kvinders engagement og gode viljer, og samtidig konkurrere med andre kvindeorganisationer, f.eks. Kvinderådet, om offentlige midler.

Politisk myndiggørelse – et tværgående perspektiv

Beretningerne fra de aktive kvinder rummer et dobbelt budskab: Den gode nyhed er, at de aktive kvinder har kunnet bruge de danske foreningserfaringer og demokratiske traditioner for organisering 'fra neden'. Den dårlige nyhed er, at de aktive giver udtryk for, at diskrimination i det danske samfund er en væsentlig barriere for politisk myndiggørelse og indflydelse.

Foreningernes mål er et lige medborgerskab og lige rettigheder for etniske minoriteter, men de bygger samtidig på et stærkt ønske om anerkendelse og respekt for forskelle i religion, traditioner og kulturelle værdier. De danske demokratitraditioner rummer både et ideal om demokrati 'fra neden', der stimulerer befolkningens politiske deltagelse og inddragelse i po-

litiske beslutninger gennem det civile samfunds organisationer, og en stærk tradition for at integrere sociale bevægelser i det politiske system.

Den danske foreningskultur er udtryk for en åbenhed, der sammen med den offentlige støtte til selvorganisering er en styrke for de aktive minoritetskvindeorganisering og mobilisering i frivilligt foreningsarbejde. Beretningerne illustrerer, hvordan de aktive minoritetskvindeorganisering konkret bruger den danske foreningskultur og tradition for græsrodsorganisering, som ofte kombineres med traditioner fra deres egne minoritetskulturer, jf. Dialog 2. Alligevel forventer flere, at der vil opstå barrierer, hvis de forsøger at stille op til Folketinget ofte med henvisning til de negative erfaringer med pressen i forbindelse med Mona Sheikh-sagen.⁵

Beretningerne om diskriminationen er udtryk for en manglende anerkendelse af ligestilling, som bygger dels på oplevelser af marginalisering i forhold til det politisk-administrative system, og dels på oplevelser med 'etnificering', dvs. en tendens til, at etniske grupper sættes i bås 'som indvandrere' eller 'muslimske kvinder' og ikke behandles som individer. Oplevelsen af diskrimination er veldokumenteret i forskningen (Møller & Tøgeby, 1999). Etnificering kan ses som en form for kulturel eller symbolsk undertrykkelse, der bygger både på uvidenhed, intolerance og racisme. Beretningerne peger også på, at medierne opleves som en selvstændig barriere for at komme til orde på egne præmisser. Dialog 2 og VISION har f.eks. trukket sig tilbage fra et samarbejde med pressen efter dårlige erfaringer med at føle sig misbrugt eller fejl citeret.

I den danske kontekst er der ikke nogen modsætning mellem etnisk selvorganisering og et bredere demokratisk helhedsperspektiv. Eksemplerne illustrerer, at der ofte er en flydende grænse mellem tværkulturel og etnisk organisering i de små uafhængige foreninger (f.eks. Dialog 2 og VISION), mellem et lokalt udgangspunkt (Dialog 2) og en bredere forankring (VISION). De kvinder, der er interesserede i at være aktive i politiske partier, oplever, at der er nogle særlige barrierer for deres deltagelse i det politiske system både som etniske minoriteter og som kvinder. Eksemplerne viser også, at der kan være et dilemma mellem foreningernes ønske om politisk og religiøs uafhængighed, f.eks. af moderorganisationer som INDSAM, og muligheden for indflydelse i offentligheden og gennemslag i medierne (VISION). Endelig peger eksemplerne på et behov for at styrke dialogen og samarbejdet mellem danske kvindeorganisationer og etniske kvindegrupper. I dag findes der kun enkelte spirer til et sådant samarbejde, f.eks. i Kvinderådet.

Sammenfattende giver beretningerne både et lyst billede af en gruppe aktive minoritetskvindes evner og vilje til selvorganisering, og et mørkt billede af oplevet diskrimination, specielt i forhold til medierne og i det politisk-administrative system. Selv om politisk myndiggørelse er en langsom proces, viser eksemplerne, at det kan lykkes for små kvindeforeninger at overleve og endog ekspandere. De aktive kvinder har allerede brudt en række barrierer, og det er på den baggrund et demokratisk problem, at de oplever, at de som etniske minoriteter har vanskeligt ved at blive hørt i den politiske offentlighed og tvivler på deres egne muligheder for at komme til orde i det politiske system. Det er en kønspolitisk udfordring at sikre, at kvinders stemmer i fremtiden kan blive hørt både i etniske minoritetsorganisationer og i den politiske offentlighed.

Noter

1. Undersøgelsen belyser dels de etniske organisationers aktiviteter i perioden 1993-2001 og er baseret på polinfos artikeldatabase, og dels i hvilket omfang de etniske organisationer inddrages i administrative og politiske beslutninger over en 30-årig periode (Togeby, 2003). Den omfatter både, hvilke krav der stilles, hvem kravene retter sig mod, og hvem der er talsmænd for organisationerne. Undersøgelsen af, og i hvilket omfang de etniske organisationer inddrages i administrative og politiske beslutninger er foretaget over en 30-årig periode, konkluderer, at de er blevet inddraget i mindre omfang end andre interesseorganisationer, men inddragelsen har været stigende (Togeby, 2003: 152).
2. Rådet er organisatorisk opbygget med en Styrelse, hvor medlemsorganisationerne er repræsenteret, og et professionelt Sekretariat med en sekretariatsleder Randi Teil Nielsen. Der er en række baggrundsgrupper eller arbejdsgrupper i Styrelsen, f.eks. 'Unge kvinders arbejdsgruppe' og baggrundsgruppen til det etniske projekt. Udover Styrelsen og Sekretariatet er der også en støttegruppe i Kvinderådet. Kvinderådet er finansieret over finansloven, og siden 1997/98 er deres bevilling forøget betragteligt. Derudover bliver de finansieret af medlemsorganisationerne og søger fonde til bestemte projekter. Rådet er afhængig af støtte fra fonde for at kunne afholde offentlige møder og arrangementer.
3. Dialogprojektet er afhængigt af ekstern finansiering, og projektet har bl.a. været støttet af midler fra Indenrigsministeriet. Randi Teil Nielsen ønsker, at idéen udvikler sig til andre dele af landet, men de har ikke ressourcerne til at gøre det. Hun har derfor talt med Kvindelig Arbejderforening om at føre idéen videre. Rådet har i dag en ny bevilling, så Dialogprojektet kan køre videre fra efteråret 2002.

4. De første år af EVAs ARKs levetid er beskrevet i Årsskrift 2001-2002, som kan hentes på hjemmesiden [www. Evasark.dk](http://www.Evasark.dk). EVAs ARK fik i slutningen af 2002 mulighed for at åbne et læsestudierum med støtte fra Enkefru Plums Støttefond.
5. Mona Sheik forsøgte at blive opstillet til Folketinget for det Radikale Venstre, og det gav anledning til en skarp debat i partiet om hendes tilknytning til en muslimsk reformbevægelses holdninger til homoseksualitet. Resultatet var, at hun ikke blev opstillet som folketingskandidat. Mange oplevede, at hun var udsat for en usædvanlig hård behandling i pressen, og interviewene henviser flere gange til Mona Sheikh-sagen, som har gjort et stort indtryk på og virket skræmmende på de aktive minoritetskvinder.

Kapitel 4

Fortællinger om køn og etnicitet

Dette kapitel giver et tværgående perspektiv på spørgsmålet om politisk myndiggørelse af etniske minoritetskvinde gennem en række dybdegående interviews med seks kvinder, der er aktive i frivillige organisationer i civilsamfundet. De er valgt, fordi de er mønsterbrydere og ildsjæle, der på forskellig måde er engageret i frivilligt arbejde for at styrke de etniske minoritetskvinders politiske selvtilid og deltagelse som medborgere i samfundet. De er samtidig repræsentanter for nogle etniske minoritetsforeninger, og de vil derfor kunne give et kvalificeret bud på, hvor de ser problemer med og muligheder for etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse. Formålet med kapitlet er dobbelt: Det skal dels belyse udviklingen af deres egen politiske selvtilid og kollektive mobilisering, og dels hvordan de mener barriererne for politisk myndiggørelse af etniske minoritetskvinde kan overvindes.

De interviewede kvinder¹ har forskellig kulturel baggrund og livsforløb. Den yngste er 23 og den ældste 55 år, og de kommer fra kulturer i Mellemøsten, Pakistan, Indien og Afrika. De er flygtninge og efterkommere af indvandrere, der kom til Danmark i 60'erne og 70'erne, og en enkelt er førstegenerations indvander. Nogle er danske statsborgere, andre har ikke dansk statsborgerskab. De har forskellig uddannelse og klassebaggrund, men flertallet har en mellemuddannelse. De tilhører forskellige religioner, og nogle er troende, og andre er moderate muslimer.

Samtalerne formede sig som en dialog, der skulle skaffe ny viden om muligheder og barrierer for politisk myndiggørelse, eller empowerment, på baggrund af kvindernes egne erfaringer og refleksioner over undersøgelsens centrale temaer med fokus på: 1) politisk selvtilid, 2) kollektiv organisering, og 3) borgerrettigheder. Kvindernes beretninger giver et billede af, hvad denne gruppe af meget aktive og politisk selvbevidste kvinder mener om en række grundlæggende spørgsmål omkring familie, religion og ligestilling, som har fyldt meget i den offentlige debat.

Samtalerne vidner om, at kvinderne har et højt refleksionsniveau, hvad angår forholdet mellem køn og etnisk tilhørsforhold på den ene side og ligestilling mellem kvinder og mænd i den offentlige og private sfære på den anden side. De viser, at et begreb som ligestilling er til debat og forhandling, ligesom betydningen af køn og etnicitet varierer dels mellem de for-

skellige kulturer, der er repræsenteret, og dels for de enkelte individer afhængig af situationen. Det er tankevækkende, at betydningen af centrale begreber som køn, kultur og etnicitet ikke opfattes essentialistisk med henvisning til medfødte biologiske egenskaber, men snarere beskrives som dynamiske og foranderlige.

Fremstillingen er opdelt i fem tværgående temaer, som har været centrale fokuspunkter i interviewene:

- Individ og kollektiv
- Familie, religion og det offentlige liv
- Ligestilling og feminisme
- Politisk selvtillid og kollektiv mobilisering
- Lighed, anerkendelse og politisk indflydelse

Kvindernes beretninger kan samlet set læses som en ny fortælling om en gruppe politisk selvbevidste ildsjæle. De udgør en politisk elite i forhold til deres egen etnisk-kulturelle baggrund, fordi de har brudt nogle barrierer. Denne fortælling præsenterer et alternativ til det dominerende billede af etniske minoritetskvinders magtesløshed og politiske marginalisering i Danmark. Det fremgår f.eks., at de politisk aktive minoritetskvinder på en række områder, ikke mindst deres forhold til det offentlige liv, ligner danske ildsjæle mere, end de ligner politisk marginaliserede minoritetskvinder. På andre områder, specielt i forhold til familien, religionen og det private liv, har de mere til fælles med gruppen af minoritetskvinder end med danske majoritetskvinder.

Samtalerne identificerer både fællestræk og forskelle i de individuelle og kollektive mobiliseringsprocesser for etniske minoritetskvinder i almindelighed. De peger desuden på nogle problemer med i praksis at opnå et lige og fuldt medborgerskab både for dem personligt og for etniske minoritetskvinder. Barriererne handler dels om diskrimination og manglende politisk og kulturel anerkendelse af dem som individer og medlemmer af etniske minoritetsgrupper, og dels om et patriarkalsk familiesyn og kvinderoller, som i nogle etniske minoritetsgrupper kan føre til en manglende accept af minoritetskvinders deltagelse og repræsentation i politik.

Samtalerne belyser også forholdet mellem minoritetsorganisering og politisk integration i det danske samfund. Hvordan ser kvinderne på argumenterne for og imod identitetspolitik? Opfattes minoritetsorganisering som udtryk for 'identitetspolitik', der kan være en barriere for politisk integration i det danske samfund? Eller ses den som en form for selvorganisering?

ring, der kan være et middel til at udvikle politisk selvtilid og, en forudsætning for, at etniske grupper kan blive integreret som medborgere i det danske samfund. Samtalerne illustrerer en række dilemmaer mellem lighed og anerkendelse og mellem selvorganisering og integration i det politiske system. Afslutningsvis diskuteres, hvilken rolle den danske demokratiforståelse, de politiske institutioner og diskurser har for etniske minoritetskvinders anerkendelse som ligeværdige medborgere.

Individ og kollektiv

Hvordan er det at tilhøre flere kulturer, og hvilken betydning har det at være dansk for etniske minoriteter i Danmark? Identitetsbegrebet er ligesom 'identitetspolitik' omdiskuteret i forskningen, ikke mindst i etnicitetsforskningen (Schwartz, 2002). Min forståelse af kultur, identitet og etnicitet er bl.a. inspireret af kultursociologien og socialantropologiens overvejelser (Mørck, 1998). Identitet forstås her som social identitet, som er både kollektiv og individuel, og som udtrykker en dialektik mellem lighed og forskellighed (Jenkins, 1997: 13-14). Kultur har stor betydning i interaktionen mellem mennesker, og denne betydning styrkes af, at andre menneskers kultur i den konkrete situation ofte bliver oplevet som noget stabilt. Det bliver derfor væsentligt at fokusere på interaktionen og på den måde, kulturen iscenesættes på (Bjerring, 2000: 116-119). Der sættes dermed fokus på kulturmødet. I stedet for at forstå etniske minoritetskvinder ud fra deres oprindelige kultur, sættes fokus på deres sociale relationer i det danske samfund.

Fortællingerne om forholdet mellem individ og kollektiv kan tolkes som eksempler på, hvad der er blevet kaldt flydende, ustabile og overlappende identiteter (Mouffe, 1992: 10). De aktive kvinder er bevidste om at tilhøre flere forskellige kulturelle sfærer, f.eks. både den danske majoritetskultur og minoritetskulturen (Mørck, 1998). Fortællingerne illustrerer, at forholdet mellem individ og kollektiv opfattes som en dynamisk relation, der løbende forhandles med familien. De udtrykker en række dilemmaer mellem individuel identitet og tilhørsforhold til en etnisk minoritetsgruppe i Danmark, mellem at være kvinde og tilhøre en etnisk minoritetsgruppe, som har stor betydning for en individuel og kollektiv politisk myndiggørelse.

Mellem to kulturer

Fortællingerne sætter fokus på kulturmødet mellem minoritetskulturer og den danske majoritetsbefolknings normer og værdier. De illustrerer, hvordan etniske minoritetskvinder blander forældrenes kultur med normer og

værdier fra det danske samfund. De aktive kvinder giver udtryk for, at de tilhører flere kulturer med forskellige værdier, som de gerne vil bevare kontakten til. Det flerkulturelle tilhørsforhold opleves overvejende som en ressource, selv om det også kan give problemer at tilhøre flere kulturer både i forhold til majoritetsbefolkningen og deres egen (etniske) gruppe.

Eksempelvis begrundes Rubina, hvorfor hun endnu ikke er blevet dansk statsborger med ønsket om at bevare kontakten til flere kulturer:

”Jeg føler ikke lige nu, at jeg kan binde mig til et geografisk område, og kun identificere mig med det. Jeg har en række stærke referencer til andre lande, f.eks. har jeg taget kontakt med min familie i Tyrkiet, selv om jeg ikke har et papir, der beviser min tilknytning. Samtidig har jeg et forhold til England, fordi jeg er født der, og fordi mine forældres meget gode venner bor der, og vi stadig har god kontakt til dem, så har jeg en betydningsfuld tilknytning til England. Og så er der Danmark, som jeg egentlig føler mig allermest knyttet til. Jeg ville jo nok sige i sidste ende, at jeg er mest dansk, men med en stor portion tyrker og alt muligt andet indblandet. Så derfor vil jeg helst først og fremmest sige, at jeg er muslim” (Interview med Rubina, 18.12.2001: 2).

Rubinas familie er meget religiøs, og religionen har været den vigtigste referenceramme i hendes liv, mens den tyrkiske kultur har en mindre betydning. Hun betegner sig som troende muslim, som har tilsluttet sig en muslimsk reformbevægelse. Hun oplever, at hun er loyal over for nogle bestemte værdier og ikke over for en bestemt kultur, og at hun kun vil forsvare det, der er i overensstemmelse med hendes egne værdier. Det er vigtigt for hende at markere sig som et selvstændigt individ, der ikke definerer sig ud fra en bestemt kultur, og at hun ikke føler sig begrænset af andre i sit valg af kulturelle værdier. Hun har valgt at arbejde i en forening, hvor hun ikke oplever, at hun bliver begrænset af en bestemt kultur (Interview med Rubina, 18.12.2001: 1).

Sanera mener, at det er et problem, at majoritetsbefolkningen opfatter danskhed som ’knyttet til at have en hvid hudfarve’, fordi det fastholder minoritetsgrupper som ’de andre’, der ikke er ’som os’. Hun er meget kritisk over for det, hun kalder ’etnificering’, en tendens til at begrænse minoritetsgruppers individualitet til at være et udtryk for et etnisk gruppetilhørsforhold, som kan bidrage til at udgrænse minoritetsbefolkningen. Sanera lægger vægt på, at hun er et individ med sin egen individualitet, og hun forstår identiteter som roller, der er afhængig af konteksten, f.eks. som europæer, iransk muslim, kvinde og profession (Interview med Sanera, 07.12.2001: 3).

Flere fremhæver, at det er et problem, at majoritetsbefolkningen opfatter danskhed for snævert. Sevil opfatter sig som 'mest dansker', men også en blanding af kurdisk-irakisk og dansk. Hun fortæller, at hun ville ønske, at hun bare kunne sige, at hun er dansker, men ved ikke, om hun bliver accepteret af danskerne. I stedet siger hun, at hun er muslim, fordi det kan ingen tage fra hende. Hun giver udtryk for, at hun bliver påtvunget den rolle, som hun derfor tager på sig. Hun opfatter sig som dansk muslim. På spørgsmålet om, hvad en dansk muslim er, svarer Sevil:

"Jeg går med tørklæde, beder fem gange om dagen og faster i Ramadanen. Det er tre synlige ting. Derudover prøver jeg at være sød ved alle mennesker og bagtaler dem ikke. Det er selvfølgelig en personlig moral, men Islam opfordrer til det" (Interview med Sevil, 31.01.2002: 5).

Identiteter giver ikke kun problemer i forhold til majoritetsbefolkningen. Sevil fortæller, at der kan opstå problemer i forhold til ens egen etniske gruppe, hvis man bliver 'for dansk'. Hun benytter sig af en speciel 'positiv' definition af at være dansker i betydningen snakker dansk, går i dansk skole, etc. Hun fortæller, at hendes familie sikkert ikke ville acceptere, at hun sagde, at hun var dansker, hvis det at være dansk betød 'en der går i byen hver weekend' (Interview med Sevil, 31.01.2002: 5).

Køn og etnisk tilhørsforhold

Hvilken betydning har køn i forhold til etnisk identitet? Hvordan forbindes identiteten som kvinde med den kulturelle identitet? Samtalerne viser, at der er flere kombinationer af køn og etnisk identitet. Arishas identitet er knyttet til at være irakisk kvinde, og hun opfatter sig hverken som religiøs eller dansk. Fatima opfatter sig som afghansk, men børnene er danske, fordi deres modersmål er dansk, og fordi de har gået i dansk skole. Arisha mener, at det er vigtigt, at børnene lærer begge traditioner, men mest den danske, fordi det er et problem, hvis børnene har svært ved at finde ud af, om de er danskere eller irakere (Interview med Arisha, 18.12.2001: 1).

Flere af de unge kvinder er yderst reflekterende og udtrykker sig meget nuanceret om forholdet mellem etnisk identitet og identiteten som kvinde. Sanera giver udtryk for, at hun har en dobbelt identitet som iransk kvinde, og hun opfatter sin etniske identitet som en blanding af både den religiøse og den sproglige kulturelle, idet hun oplever, at den iranske kultur også er en del af den sproglige. På spørgsmålet om forholdet mellem etnisk identitet og identiteten som kvinde svarer hun:

”afhængig af situationen kan kønnet fylde mere end andre identiteter, men umiddelbart er det svært at sige, at den etniske identitet er vigtigere end kønnet” (Interview med Sanera, 07.12.2001: 3).

Citatet illustrerer, at relationen mellem køn og etnicitet ikke opleves som en fast størrelse, men som en relation, der er betinget af den konkrete situation. Sanera opfatter sig som et selvstændigt individ med en moderne kvindeidentitet med en reflekteret opfattelse af forholdet mellem etnicitet og køn. Hun er dog opmærksom på, at der i praksis kan opstå problemer for hende på grund af denne dobbelte identitet, både på grund af majoritetsbefolkningens etnificering af minoritetskvinder og på grund af fordomme i den iranske kultur over for selvstændige kvinder.

Sevil fortæller, at hun skifter roller alt efter situationen og konteksten, men i modsætning til Sanera oplever hun som ung gift kvinde og mor et dilemma mellem en traditionel kvinderolle og en moderne kvinderolle. Til spørgsmålet, om det er svært at skifte identitet efter, hvem man er sammen med, svarer Sevil, at det kommer automatisk afhængig af den konkrete situation (Interview med Sevil, 31.01.2002: 4). Hun fortæller med et stort overskud og humor om hendes rolleskift mellem en moderne dansk og en traditionel kvinderolle – om modsætningen mellem ’ude’ og ’hjemme’. Når hun er i skolen, opfatter hun sig som 100 procent dansk. Hun beretter, at der kan opstå problemer, hvis rollerne støder sammen, hvis man f.eks. er sammen med folk, der forventer noget forskelligt, og man ikke kan klare at være dansk ude og pakistaner hjemme (Interview med Sevil, 31.01.2002: 4).

Rubina har også en dobbelt identitet som tyrkisk kvinde. På spørgsmålet om, hvad der har mest betydning for hendes identitet, at være kvinde eller tilhøre en etnisk minoritetsgruppe, svarer hun:

”Begge dele. Jeg går op i det at være kvinde, men jeg er ikke totalt rødstrøpeagtig. Jeg har oplevet nogle irriterende tilfælde, hvor jeg har tænkt, Slap lige af og lev livet. Men samtidig synes jeg, at det etniske er noget, jeg er blevet påduttet. Jeg definerer mig selv som muslim med en dansk-tyrkisk baggrund. Men i løbet af de seneste år er jeg begyndt at interessere mig mere for den tyrkiske kultur. Det er lidt interessant, fordi danskerne får en til at føle sig mere tyrkisk. Man bliver konstant mindet om det, og dermed bliver det én påduttet indirekte. Men det at være kvinde er noget, jeg altid har forholdt mig til. Jeg tror, det er fordi, at mine forældre har opdraget mig lidt drengagtigt i forhold til mine søstre. På nogle områder har jeg fået lov til meget mere. Jeg ved ikke helt præcist hvorfor, men de har udvist megen tillid overfor mig. En tillid, som man normalt kun vil have over for fyre. Derfor er jeg meget bevidst om, at jeg er kvinde” (Interview med Rubina, 30.01.2002: 14).

Rubinas, Saneras og Sevils fortællinger illustrerer de unge minoritetskvinders vanskelige placering i et krydsfelt mellem moderne idealer om selvstændighed, de danske ligestillingsideal og forældrenes kulturelle baggrund og traditionelle familieværdier.

Opsummerende illustrerer samtalerne, at forholdet mellem individ og kollektiv er en dynamisk relation som foregår både mellem individer i minoritetsgrupper og gennem en dialog mellem minoritetsgrupper og det omgivende danske samfund. Fortællingerne viser, at de unge kvinder identificerer sig 'som danske', og at der er mange måder at være dansk på. Flere efterlyser en mere rummelig definition af danskhed i majoritetsbefolkningen. Fortællingerne illustrerer, hvordan den danske identitet kombineres med forskellige religiøse og etnisk-kulturelle identiteter. Nogle kvinder definerer sig således som 'dansk muslim', andre som 'dansk-pakistaner' eller 'dansk-iraner'. Det ser ud til, at de selv vælger traditioner og værdier fra de forskellige kulturer og blander dem til en ny kombination. Det etnisk-kulturelle tilhørsforhold opleves som det vigtigste for nogle kvinder (f.eks. Arisha og Fatima), mens andre oplever det religiøse tilhørsforhold som vigtigere end det etniske, bl.a. fordi det rummer bestemte værdier (f.eks. Rubina).

Forholdet mellem køn og etnisk tilhørsforhold er både konfliktfyldt og dynamisk, og fortællingerne illustrerer, hvordan betydningen af at være kvinde varierer ikke bare fra kvinde til kvinde, men også for den enkelte kvinde, f.eks. mellem en 'moderne' dansk og en 'traditionel' tyrkisk identitet, afhængig af situationen og af livsforløbet. De mange blandinger af køn og etnisk tilhørsforhold er bl.a. knyttet til forskellige opfattelser af forholdet mellem den private og den offentlige sfære, mellem familien, religionen og det offentlige liv, og til forskellige holdninger til ligestilling og feminisme. Forholdet mellem majoritetskulturen og etniske minoritetskulturer er komplekst. Der er ikke tale om en enkel udvikling fra tradition til modernitet, men snarere om en usamtidighed mellem gammelt og nyt, der skaber nye blandingskulturer.

Familie, religion og det offentlige liv

Hvilken betydning har familien og religionen, og hvordan oplever de politisk aktive minoritetskvinder forholdet mellem det offentlige og private liv? Moderniteten betegner et brud med traditionen, som omfatter familie og religion, adskillelse mellem stat og kirke, politik og religion. Religionsfrihed er en af oplysningstidens centrale værdier. Modernitetsteorier betragter familie og religion som en del af det private liv, som står i modsætning til det offentlige liv og til markedet. I de moderne samfund går udviklingen i ret-

ning af en meget individualiseret kultur, og familien har gennem de sidste 20-30 år fået mindre økonomisk betydning. Udviklingen fra en mandlig forsørgermodel mod en to-forsørgermodel indebærer bl.a., at familien primært får en følelsesmæssig betydning for det enkelte individ. Det er ifølge den engelske sociolog Anthony Giddens (1991; 1994) en udvikling mod de 'rene forhold', som ifølge den tyske sociolog Ulrich Beck (1994) er udtryk for en 'de-traditionalisering' af familien, der både berører forholdet mellem ægtefæller og mellem forældre og børn.

I Danmark er individualiseringen af familien langt fremskredet, og vi har siden 1970'erne haft en individualiseret arbejdsmarkeds- og sociallovgivning, hvor kvinder og mænd forventes at forsørge sig selv gennem lønarbejde. Familien er blevet genstand for offentlig regulering, og dækningsgraden for daginstitutioner for børn fra nul til tre år er blandt den højeste i verden. Daginstitutioner opfattes her som et pædagogisk tilbud, der er godt for børn og ikke primært som en del af arbejdsmarkedspolitikken. Den danske majoritetsbefolkning opfatter derimod religion som noget meget 'privat', selv om folkekirken har særstatus som dansk statskirke.

Samtalerne illustrerer, at familien spiller en central rolle for minoritetskvinder, og at forholdet mellem det private og det offentlige liv i dag er til debat. Familien er et fællesskab, der har stor betydning for den enkeltes liv, mens den danske familiekultur opleves som meget individualiseret. Familiesammenhold fremhæves som noget positivt, og de aktive kvinder har oplevet deres egne forældre som en ressource, som har støttet dem i forhold til deres uddannelse, arbejde og politiske aktivitet. Samtalerne viser, at kvinderne føler et ansvar over for familien, og de mener, at det er og bør være i familien, at den enkelte får støtte og hjælp både i gode og mindre gode tider. Flere fremhæver dog, at familien også har en social kontrolfunktion over for mange etniske minoritetskvinder. Alle er erklærede modstandere af tvangsægteskaber, men der er forskellige holdninger til arrangerede ægteskaber.

Der er også forskellige holdninger til religion, og der er uenighed om religionens betydning både for den enkelte og for det danske samfund. Der er en forskel mellem troende muslimer, som hovedsagelig opfatter religionen som en positiv social kraft, og moderate muslimer, der er mere kritiske over for religion, som de oplever kan blive/bliver misbrugt af en række indvandrergupper.

Familiens dobbelthed

Familien har en dobbeltkarakter, idet den dels opfattes som en ressource for den enkelte, og dels som et udtryk for social kontrol. De aktive kvinder fortæller, hvor vigtigt det har været, at deres egne forældre aktivt har støttet dem i at få en uddannelse og et arbejde. De kender dog alle eksempler på andre minoritetskvinder og minoritetsunge, der har problemer, fordi deres partner/mand eller deres forældre ikke vil give dem lov til at tage en uddannelse.

Sanera fortæller, at hendes familiebaggrund med en meget aktiv far og mor har været en ressource i forhold til at udvikle selvstændighed og handlekraft (Interview med Sanera, 07.12.2001: 3). Sevil oplever heller ikke, at hverken familien eller religionen er en barriere for hendes politiske aktivitet. Hun fortæller, at hendes egen familie har påvirket hende, og moren har været et forbillede for det politiske arbejde. Faren er religiøst aktiv, og moren er formand for den pakistanske kvindeforening. På spørgsmålet, hvorfor hun er blevet så aktiv peger hun på moren som forbillede:

”Jeg tror, det er fordi, jeg er blevet opfordret af mine forældre i starten, da jeg var 12-13 år. Hvor min mor nærmest havde tvunget mig til at dukke op i den der forening, og det er så der, min interesse har ligget siden. Så det er meget mine forældre, der har opfordret mig til det, og har bakket mig meget op” (Interview med Sevil, 31.01.2002: 2).

På spørgsmålet om, hvorfor hun har startet en *kvindeforening*, svarer hun, at hun allerede var medlem af en religiøs kvindeforening, men hun ville gerne sammen med andre rive sig løs og starte en uafhængig kvindeforening. Det er desuden lettere at få lov til at være sammen, hvis der kun er kvinder (Interview med Sevil, 31.01.2002: 1).

Sevil fortæller, at det også kan blive ’for mange møder’ for både hendes mor og hendes mand, og begge oplever det som en fordel, at hun har nedsat sit aktivitetsniveau, efter hun er blevet mor. På baggrund af sine egne erfaringer fremhæver Sevil, at hendes forenings budskab bør være, at piger skal tage en uddannelse, før de bliver gift.

Spørgsmålet om valg af partner er et af de centrale spørgsmål, og kvindernes holdning til tvangsægteskaber og arrangerede ægteskaber er reflekteret og velovervejet. Sanera har f.eks. skrevet to kronikker, hvor hun gør rede for sin holdning til tvangsægteskaber, og Sevil har skrevet en opgave om tvangsægteskaber som led i sin uddannelse. Sevil er ligesom de andre principielt imod tvangsægteskaber, men hun har et pragmatisk syn på arrangerede ægteskaber. Hun mener ikke, at problemet handler om religion, men om mangel på kommunikation i familien.

Sevil fortæller, at hun har fået en meget fri opdragelse til selv at vælge partner og uddannelse. Hun kan ikke leve uden sine forældre og vil aldrig flytte fra den forstad, hvor både hun og forældrene bor. Hun er specielt stolt af deres stærke familiesammenhold:

”Det, jeg elsker ved mine forældres kultur, er familiesammenholdet. Det er enormt. Ulempen ved det er selvfølgelig den sociale kontrol, fordi alle kender alle. Men det, synes jeg, er rigtig godt. Hvis der er en, der har et problem, bliver det hurtigt opdaget, og så kan man hurtigt hindre, at problemet udvikler sig. Der er få mennesker, der er ensomme. Men der er en tendens til en stigende individualisering, og at folk flytter hjemmefra. Det er ellers ikke noget, man har gjort, før man blev gift. Kun hvis man f.eks. skulle læse i Århus. Det ville jeg have fået lov til, men det er ikke alle, der ville det. Hvis det var muligt, ville hele min familie have flyttet med. Men jeg ville aldrig gøre det, for jeg kan ikke leve uden mine forældre. De bor også i ..., og jeg flytter aldrig væk. Hvis du har brug for din familie, så er de der. F.eks. kan jeg altid sende min datter hen til mine forældre. Hver dag, hvis det skulle være. Uden at jeg tænker den tanke, at det er synd for dem” (Interview med Sevil, 31.01.2002: 5).

Hun ved, at der både er positive og negative aspekter ved et stærkt familiesammenhold. Ulempen er den stærke sociale kontrol, fordi ’alle kender alle’. Det positive aspekt hænger bl.a. sammen med, at der er få ensomme mennesker. Hun fortæller om en stigende individualisering, der betyder, at folk flytter hjemmefra, før de bliver gift. Sevil ser nogle praktiske fordele ved arrangerede ægteskaber:

”Det fedeste ved arrangerede ægteskaber er, at hele familien accepterer det valg og er indforstået, så betyder det også, at den svigersøn eller svigerdatter, der kommer ind i familien, er en del af familien, så undgår man mange konflikter mellem svigermor og svigerdatter. Det er ikke kun bruden, der elsker sin mand, men hele familien, der elsker ham” (Interview med Sevil, 31.01.2002: 5).

Hun accepterer kun traditionen, at forældrene arrangerer ægteskabet, hvis det er de unges eget valg. Hvis ikke de unge accepterer forældrenes valg, kalder hun det for tvangsægteskaber.

Kvinderne ønsker, at der er frihed til at vælge partner, flere giver udtryk for, at der i praksis kan være en række bindinger på valget af partner, fordi de kan få svært ved at finde ’en god mand’ med samme religiøse eller kulturelle baggrund. Det begrundes dels med klasse- og uddannelsesmæssige forskelle i deres etniske gruppe og med, at mænd i de etniske minoritetsgrupper ofte stiller specielle krav til kvinder fra deres egen kulturelle baggrund.

Sevil har giftet sig med en fætter fra Pakistan, men hun fremhæver, at det ikke var et arrangeret ægteskab, fordi det var hendes eget valg, og hun

selv har hentet ham. På spørgsmålet om, hvorfor hun giftede sig med en fætter svarer hun:

”Ø..’e, nå men han er min fætter, men jeg havde ikke set ham i flere år. Vi var sammen et års tid, – altså snakkede sammen – før mine forældre opdagede det. Så det var ikke arrangeret. Jeg var 15 år, da jeg faldt for ham, og da mine forældre fik det at vide, var jeg 16 år. Der fik vi så lov til at blive forlovet. Det var en skuffelse for mine forældre, fordi jeg kun var 16 år (hun blev gift som 19-årig, BS). De ville gerne have, at jeg havde ventet til, at jeg havde fået en uddannelse. Det klarede jeg så alligevel. Men det var noget, vi selv ville. Ellers er der tradition for, at forældrene arrangerer ægteskabet” (Interview med Sevil, 31.01.2002: 3).

Ægteskabet byggede i hendes tilfælde på klare aftaler mellem hendes familie/far og fætterens familie om ægteskabets karakter. Det indgik f.eks. i kontrakten, at hun skulle have ret til at færdiggøre sin uddannelse (Interview med Sevil, 07.12.2001: 1).

Rubina fortæller, at ægteskabet er en meget vanskelig beslutning, fordi hun stiller store krav til en kommende ægtemand. Hun vil gerne giftes med en tyrkisk dansker, men det vigtigste er, at han er muslim, og at han er ’ligesom mig’, dvs. at han skal tilhøre den samme reformbevægelse i Islam, der bl.a. ønsker at adskille religion og politik:

”Ja, en der er ligesom mig, og som overordnet har de samme referencer som mig. Der har været adskillige muligheder for, at jeg kunne blive gift med en fætter fra Tyrkiet. Vores familie i Tyrkiet har altid spurgt til os piger. Jeg tvivler ikke et øjeblik på, at det har været afgørende, at vi bor i udlandet ... Men det var klart for mig, at min ægtemand ikke skal være fra min familie, og det skal heller ikke være en fra Tyrkiet. Jeg kunne meget godt lide dem, men bare tanken om, at han skulle komme til Danmark – og være så hjælpeløs, og afhængig af en. Hvad vil det ikke betyde for hans selvverd? Derfor har jeg næsten altid udelukket den mulighed. Men på trods af denne holdning er min søster alligevel ved at lære en at kende i Tyrkiet, og dette er helt uafhængigt af vores forældre” (Interview med Rubina, 30.01.2002: 3).

Rubina er meget selvstændig og reflekteret, og hun erkender, at hun stiller meget store krav til en kommende ægtemand. Hun er klar over, at hun måske ikke kan finde en, der kan leve op til kravene. Hun fortæller derfor, at hun ikke vil blive i noget, hun ikke er tilfreds med. Hun har endnu ikke en fast partner, men hun har alligevel tænkt meget over muligheden for skilsmisse:

”Ja, det er noget, jeg har tænkt på i de sidste år, at sandsynligheden for at blive skilt er ret stor. Hvis jeg blot ser i min egen vennekreds, så er der virkelig få af

de ægteskaber, som stadig væk er ægteskaber og endnu færre af dem, som jeg synes er gode ægteskaber. Jeg vil ikke gide at leve i et ægteskab bare for at leve i et ægteskab. Har jeg gjort mit ypperste for at få det til at fungere, vil jeg ikke tøve med at være konsekvent. Men jeg tror, at alle bliver konsekvente, når de har været udsat for tilstrækkeligt. Men jeg vil ikke finde mig i at blive behandlet som skidt, og jeg vil heller ikke være bange for at sige fra. Hvad andre folk vil sige til det, er jeg faktisk ret ligeglad med” (Interview med Rubina, 30.01.2002: 2).

Kvinderne ønsker, at døtrene skal have frihed til at vælge, men det ser alligevel ud, som om de foretrækker, at de gifter sig med en fra deres egen kultur. Fatima fortæller f.eks., at det principielt bør være hendes datters eget valg, men hun mener, at det i praksis bliver svært for dem at finde en mand, de passer sammen med (Interview med Fatima, 18.12.2001: 3).

Sevil har et ironisk distanceret forhold til arrangerede ægteskaber. På spørgsmålet om hun kunne tænke sig at arrangere sin datters ægteskab, svarer hun (med et stort grin):

”Ja, hun får ikke lov til at gifte sig. Til den tid vil der heller ikke være det der familiesammenhold, så at jeg kender alt og alle, så jeg ved ikke engang, hvem jeg vil introducere hende for. Hun får ikke lov til at samle en op fra gaden. Jeg tror, at alt vil være ændret. Men jeg mener, at det vil være en negativ udvikling, hvis det går i retningen af, at flere bliver ensomme og flytter hjemmefra. Men det er svært at tænke så langt frem i tiden, til når min datter skal giftes. Men hvis jeg får råd til det, vil jeg lave en opsparing til hende, så hun har til hus og bil, hvis hun så lover ikke at blive gift, før hun er 30 år” (Interview med Sevil, 31.01.2002: 3).

Budskabet er her, at hun gerne vil have indflydelse på, hvornår hendes datter gifter sig, og ikke ønsker, at hendes datter vil indgå ægteskab i en tidlig alder, som hun selv har gjort.

Kvindernes syn på familien kan tolkes som udtryk for ’arvens modsigelser’, og det illustrerer, hvordan minoritetskvinde blander traditioner og værdier fra forskellige kulturer (Mørck, 1998). De fortæller på den ene side, at de har et positivt syn på daginstitutioner, mens holdningen til pasning af de gamle på plejehjem tydeligvis for nogle af kvinderne er et eksempel på det, Yvonne Mørck kalder smertepunkterne (Mørck, 1998). Sevil fortæller f.eks., at hendes generation er startet med at sende forældrene på plejehjem, men den har generelt et helt andet forhold til forældrene end danskerne. I mange kulturer i Pakistan forventer forældre generationen ofte at komme til at bo hos deres børn. Sevil erkender, at spørgsmålet om at have forældre til at bo hos sig ikke er let, men man må samtidig tænke på, hvordan man selv ville have det som gammel ved at bo alene. Sevils svar på spørgsmålet, om

hun gerne vil bo sammen med sine forældre, illustrerer denne dobbelthed mellem pligten og lysten:

”Hvis der ikke er andre, der har mulighed for det. I vores kultur, der er det drenge, der tager sig af forældrene, hvis de ikke har mulighed for det, så gør jeg det. Jeg ser det faktisk ikke som en pligt. Jeg ser det som noget, jeg gerne vil. Ikke som noget, jeg er tvunget til” (Interview med Sevil, 30.01.2002: 5).

Rubinas forældre er skilt, og hun fortæller, at det ikke er så enkelt at have dem boende, når de bliver gamle, og hvad skal man gøre, hvis også mandens forældre skal passes? Hun fortæller:

”Jeg har en idé om, at når de bliver så gamle, at de ikke kan klare sig selv, så vil jeg da helt sikkert gøre alt for at passe på dem. Jeg ved ikke, hvad mine andre søskende har tænkt. Jeg kan godt høre på min storebror, at han ikke har den her form for ansvarsfølelse overfor dem. Men jeg vil gerne, selv om de så skal bo under samme tag. Det skal min mand selvfølgelig også være indforstået med, og det kræver jo, at jeg har en god mand. For hvis vi kan passe på hans forældre, så må vi også kunne passe på mine” (Interview med Rubina, 30.01.2002: 12).

Citaterne illustrerer, at idealet om, at forældrene skal bo hos børnene, stadig er stærkt forankret, selv om værdierne er i opbrud og til diskussion blandt minoritetsunge. Det kan være vanskeligt at realisere idealet i praksis med to lønarbejdende ægtefæller, og det diskuteres, hvem af børnene der har pligt til at tage sig af de gamle. Det er et smertepunkt for de unge, fordi de er fanget mellem følelserne for forældrene og de praktiske vanskeligheder ved at realisere idealerne i en moderne dansk virkelighed. Det opleves som et skræmmende alternativ at placere forældrene på et plejehjem, når de måske ikke taler godt dansk.

Religionens betydning

Den danske majoritetsbefolkning opfatter ofte religion som en af de vigtigste barrierer for integration, og tørklædet ses som et religiøst symbol på undertrykkelse. Mange danskere oplever tørklædet som et provokerende of-fentligt udtryk for en religiøs praksis og undrer sig over, hvorfor selvbevidste og politisk aktive unge kvinder i dag bærer tørklæde? Troende muslimer opfatter omvendt tørklædet som et religiøst udtryk, der giver anledning til diskrimination i det danske samfund, og de argumenterer for, at kvinder selv skal bestemme, om de vil bære tørklæde.

Samtalerne illustrerer, at religion ikke nødvendigvis opleves som en barriere for integration. På spørgsmålet, om religionen er en barriere for ligestilling, svarer Rubina, som selv tilhører en reform-muslimsk retning:

”Ja, hvis religionen misbruges. For dem der forsøger at fastholde folk i en bestemt kultur – i en bestemt ramme. Ja, så er det en barriere. Men hvis du forstår koranen rigtigt, så vil religionen aldrig være en barriere. Problemet er bare, at det gør alle ikke” (Interview med Rubina, 30.01.2002: 13).

Rubina mener, at det er afgørende, hvordan man fortolker koranen. Hun giver flere eksempler på, at ægteskab mellem mennesker fra forskellige muslimske retninger ofte ikke kan fungere i praksis, fordi det typisk ender med, at kvinder bliver underlagt svigerfamiliens normer og deres påvirkninger (Interview med Rubina, 30.01.2002: 3).

Samtalerne viser, at man kan være praktiserende muslim på mange måder, ligesom religion ikke nødvendigvis står i modsætning til kvinders selvstændighed og individuelle valg. Sanera mener, at kvinder teoretisk har en masse rettigheder i forhold til Islam, men i praksis kan det være meget vanskeligt at opnå disse rettigheder, og få kvinder har kendskab til deres rettigheder (Interview med Sanera, 07.12.2001: 5). På spørgsmålet om, hvordan man er dansk muslim, svarer en af de unge kvinder, at ’man skal være muslim og sig selv’. Denne tolkning af religionens rolle minder om unge danskeres værdier, hvor der ikke behøver at være en modsætning mellem et ideal om, ’at man skal være sig selv’ og et ønske om at være en del af et fællesskab (Højmark Jensen, 2001).

Mange danskere opfatter ofte unge kvinders anvendelse af tørklædet som en provokation over for det sekulære danske majoritetssamfund, der ikke har tradition for at skilte med religiøse symboler i det offentlige liv. Sevil, der selv har valgt at bære tørklæde, mener ikke, at der er tale om en provokation. Hun fortæller, at tørklædet for hende har en religiøs betydning, og at inspirationen til at bære tørklæde kommer fra hendes mor, som har forklaret, hvad tørklædet betyder, og hvorfor hun går med tørklæde. Hun fremhæver, at det er en frivillig beslutning, om hun vil bære tørklæde eller ej. Der er ingen, der kan tvinge hende til at gå med tørklæde. Sevil oplever, at det er svært at gå med tørklæde i Danmark. Hun fortæller, at en del muslimske kvinder gerne vil gå med tørklæde, men det kan ikke lade sig gøre. Det er ikke så meget et problem i skolen som på arbejdspladserne (Interview med Sevil, 07.12.2001: 5).

Sanera mener, at en af udfordringerne for integration er, om der er plads til forskellig religion og hudfarve. Selv om religioner er noget privat for hende, er det hendes opfattelse, at der bør være rummelighed til, at man kan vise sin religion i den offentlige sfære, f.eks. til at bære tørklæde. Sanera opfatter det som et problem, at religion i Danmark er basis for diskrimination. Hun fremhæver, at Grundloven giver ret til religionsfrihed, og Grund-

loven må gælde alle, der opholder sig i Danmark og betaler skat, mv. Det nytter ikke, at der er forskel på rettigheder på basis af hudfarve og religion.

”Der er mange myter om, at muslimer vil have bederum, og kvinder ikke vil betjene mandlige kunder mv., men jeg har ikke oplevet, at borgere med muslimsk baggrund stiller urealistiske krav til en arbejdsplads” (Interview med Sanera, 07.12.2001: 6).

Sevil fortæller, at hun har været i en projektgruppe med en baptist, en konverteret jøde og en kristen. Alle var lige troende, men kunne godt sammen (Interview med Sevil, 07.12.2001: 4).

Samtalerne viser, at religion har meget forskellig betydning og spiller forskellige roller for de seks kvinder. De moderate muslimer fortæller, at de er bange for, at religionen skal få for meget indflydelse i samfundet. De fremhæver, ligesom Rubina, at religion kan misbruges. De troende muslimer mener omvendt, at det primært er den danske majoritetsbefolkning, der gør religionen til et problem for integration.

Opsummerende illustrerer samtalerne, at forholdet mellem det offentlige og private liv er konfliktfyldt, ikke mindst for unge minoritetskvinder, som ofte oplever en modsætning mellem moderne idealer om lighed mellem køn i det offentlige liv og idealer om kvinders og mænds forskellige roller og funktioner i familien. Piger/kvindes autonomi/frihed i forhold til familie/slægt/etnisk og kulturel gruppe er i kernen i dette dilemma, der berører centrale spørgsmål om familiens og religionens rolle i samfundet.

Spørgsmålet om familiens rolle er i dag til debat, og både danskere og indvandrere oplever, at der er store forskelle på majoritetsbefolkningens og de etniske minoriteters familieværdier og familieliv. Forskellen fremstilles ofte som en modsætning mellem en ekstremt individorienteret kultur over for en mere kollektivistisk orienteret og patriarkalsk familiekultur. Samtalerne viser, at kvinderne på tværs af religiøs overbevisning opfatter deres egen familie som en positiv værdi og en ressource, der støtter dem i deres uddannelses- og arbejdsliv. Eksemplerne illustrerer også, at den konkrete familie har været et forbillede for deres egen politiske aktivitet, bl.a. fordi deres fædre og mødre har været aktive i etniske minoritetsforeninger. De giver dog også flere eksempler på, at den patriarkalske families stærke sociale kontrol kan være en barriere for etniske minoritetskvinders uddannelse, arbejde og politiske aktivitet.

Samtalerne bekræfter, at kvindernes opfattelse af familien påvirkes af det danske samfunds værdier, specielt i holdningen til daginstitutioner. De illustrerer, at der sker en voksende individualisering, som f.eks. kommer til udtryk i idealet om ’et frit valg af partner’ og gennem argumentet om, at der

skal være frihed til at vælge, om minoritetskvinder vil bære tørklæde eller ej. Jeg tolker interviewene som et udtryk for, at kvinderne ikke blot kan betragtes som kulturbærere, men også må opfattes som kulturformidlere og kulturskabere, der aktivt forhandler både med deres familie og med det danske samfund om betydningen af centrale værdier som f.eks. ligestilling og lighed.

Samtalerne viser, at der er uenighed om religionens rolle, specielt om, hvad det vil sige at være en dansk muslim. De troende muslimer er kritiske over for det danske majoritetssamfunds negative holdning til Islam. Idealet om, at man skal være 'muslim og sig selv' kan ses som et forsøg på at kombinere individualitet og kollektivitet. De argumenterer for, at kvinder selv skal bestemme, om de vil bære tørklæde eller ej, og selv vælge, hvem de vil giftes med. De moderate muslimer markerer ligeledes klart, at de mener mange troende muslimer misbruger religionen til politiske formål. Det illustrerer de nye udfordringer, majoritetssamfundet står over som følge af det voksende antal af danske muslimer, nemlig at anerkende andre religioners tilstedeværelse og også i praksis give plads til den mangfoldighed, som en flerhed af religioner repræsenterer. Den danske folkekirke har siden Junigrundloven i 1849 haft en fortrinsstatus i samfundet, og danskerne har et 'privat' forhold til religion, hvis tilstedeværelse er uønsket i det offentlige rum. Den danske folkekirkes fortrinsstatus adskiller sig både fra stater, der som den franske, forbyder religion i det offentlige rum på grund af adskillelsen mellem stat og kirke, og fra mere multinationale stater, der har en stærk tradition for at acceptere en flerhed af religioner med mange former for religiøs praksis.

Ligestilling og feminisme

Hvad mener de politisk aktive minoritetskvinder om feminisme, og hvilken betydning tillægger de ligestilling mellem kvinder og mænd sammenlignet med etnisk ligestilling? Etniske minoritetsgruppers holdning til feminisme og ligestilling er et konfliktfyldt emne både på grund af patriarkalske familierelationer, og fordi en negativ holdning til ligestilling ofte opfattes som en barriere for integration. Debatten handler dels om, hvad der skal forstås ved ligestilling mellem køn, og dels om forholdet mellem etnisk ligestilling og ligestilling mellem kvinder og mænd. Samtalerne viser, at der er mange opfattelser af ligestilling, og at der er en livlig debat blandt minoritetskvinder om, hvad ligestilling er og bør være, og om, hvad der skal til for at opnå reel ligestilling.

Samtalerne illustrerer, at minoritetskvinder har idealer om ligestilling og lige rettigheder, der ikke altid stemmer overens med de officielle danske ligestillingsideal. De fleste har en positiv holdning til den frihed og ligestilling, danske kvinder har opnået, som de sammenligner med de lande, hvor kvinderne selv eller deres forældre er født. I mange lande i Mellemøsten ser man f.eks. stadig ned på fraskilte kvinder. Flere er dog kritiske over for den dominerende danske diskurs, ligesom de er skeptiske over for påstanden om, at danske kvinder har opnået reel ligestilling med mænd (Interview med Sanera, 07.12.2001: 5). Samtalerne viser, at der blandt de politisk aktive minoritetskvinder er forskellige forståelser af feminisme og af, hvad ligestilling er og bør være.

Rubina reflekterer meget over ligestilling og forsøger at finde et alternativ til det dominerende ligestillingsideal. Hun mener, at mange muslimske kvinder ønsker ligestilling, men ikke samme ligestilling som de vestlige kvinder. Muslimske kvinder er desuden kritiske over for den dominerende opfattelse, at de vestlige kvinder har opnået reel ligestilling. Hun definerer i første omgang ligestilling ud fra sin muslimske tro, hvor der er en opdeling i kønnenes funktioner og pligter, idet manden har forsørgerpligten, mens kvinden har hovedansvar for børneopdragelsen. På spørgsmålet om, hvad det er for en form for ligestilling, hun gerne vil have, svarer Rubina:

”Det er en ligestilling i begge sfærer, men ligestillingen i hjemmet skal parterne blot selv bestemme, afhængig af hvilken person de er. Så alle har de grundlæggende rettigheder, f.eks. at blive skilt m.m. Men jeg mener, at den ligestillingsdebat, som jeg tit hører i forhold til, hvem der skal vaske op, hente børn m.m. er absurd, hvis det er på bekostning af husfreden. Arbejdsopgaverne skal være retfærdigt fordelt over for begge parter” (Interview med Rubina, 30.01.2002: 10).

Rubinas position er ambivalent: På den ene side ønsker hun, at arbejdsopgaverne i hjemmet skal fordeles ’retfærdigt’, og begrundet her forskelle i arbejdsopgaver med henvisning individernes personlighed og frie valg. På den anden side skal der ikke føres ligestillingspolitik i hjemmet af hensyn til ’husfreden’.

Eksemplet illustrerer unge minoritetskvinders konflikter mellem forskellige idealer og værdier. På den ene side det moderne vestlige ideal om lige rettigheder ’over det hele’ og på den anden side et religiøst begrundet ideal om at undgå konflikter i familien, om ’fred i familien’. Rubina er klar over, at der kan være problemer med at gennemføre idealerne i praksis, hvis begge parter skal gøre karriere. Hun mener, at begge parter burde ofre noget for familien, men hun har ingen løsning på, hvordan hun vil reagere, hvis de to idealer kommer i konflikt med hinanden.

Sevil har også et ambivalent forhold til feminisme, som både opfattes negativt, når det forbindes med seksuel frigørelse, og positivt i betydningen lige rettigheder uden for hjemmet. På spørgsmålet om, hvad ligestilling betyder for hende personligt, svarer hun:

”Du kan ikke undgå at blive præget af Danmark. Ikke kun af feminister, men også af dine danske venner. Så for mig er idealet, at man har lige rettigheder og lige pligter derhjemme. Men det er så svært. I hvert fald når du så bliver mor, så ryger idealbilledet meget kraftigt. Men mit ideal er, at man laver lige meget. Hos os er det sådan, at den, der kommer først hjem, laver maden og rydder op. Så hvis jeg er hjemme en dag, så er det mig. Hvis han er hjemme, så er det ham. Så vi deler det hele” (Interview med Sevil, 31.01.2002: 4).

Sevils fortælling er et andet eksempel på konflikter mellem ’ude’ og ’hjemme’. Hun er positiv over for ligestilling og lige rettigheder uden for hjemmet, selv om hun opfatter ’for meget seksuel frigørelse’ som noget negativt. Hun mener, at unge danske kvinder fokuserer for meget på kroppen og privatlivet – dvs. på den seksuelle frigørelse. Hun fortæller, at familiens betydning for ægteskabet er meget stor i den pakistanske kultur, hvor der er en tendens til en opdeling i lige rettigheder uden for hjemmet og forskellige roller for kvinder og mænd i hjemmet. Hun fortæller grinende, at hun sommetider spiller en kvindes rolle hjemme, når hun er sammen med ældre familiemedlemmer og gæster, samtidig med, at hun kræver at være en aktiv og ligestillet person uden for hjemmet.

På spørgsmålet, om de skiftende identiteter og roller er vanskelige at håndtere i praksis, svarer hun:

”Neej, det er noget, jeg har vænnet mig til. Det er ligesom, hvis du rejser til Pakistan på ferie, så har du også den der rolle fra at være en travl udearbejdende kvinde, så tager du til Pakistan, og så er du i køkkenet meget ofte. Og du vænner dig til den der rolle. Jeg tilpasser mig automatisk. Jeg tror, det er fordi, vi har vænnet os til det. Jeg er jo trods alt 23 år. Jeg tror, det ville være sværere, hvis jeg havde det her ansvar som 16-årig” (Interview med Sevil, 31.01.2002: 4).

På spørgsmålet om, hvem hun er, om alle rollerne er en del af hende, eller om hun sommetider spiller en rolle, svarer hun, at hun næsten aldrig føler, at hun spiller en rolle. Når hun er i skolen opfatter hun sig som 100 procent dansk, og så ser hun aldrig ’det her tørklæde’. Problemet er, hvis det støder sammen, og hvis man ikke kan klare at være pakistansk hjemme og dansk ude. Respekt over for forældrene er vigtigt for hende, og hun undgår derfor situationer, hvor folk forventer noget forskelligt. Der er nogle ting, der er tabu, men hun sørger for, at forældrene ikke opdager, at hun bryder reglerne.

Fatima giver udtryk for en tredje position, idet hun er kritisk over for accepten af forskellige roller i det private liv. Hun fortæller, at hun som moderat muslim oplever, at de troende muslimer har en dobbelt identitet: Én der vedrører det offentlige liv, og én der vedrører det private liv. ”De kommer i kvindeforeninger, fordi det er den eneste accepterede måde, at pigerne kan få lov at komme ud” (Interview med Fatima, 18.12.2001: 3). Fatimas forklaring på nogle af de unge muslimske pigers høje aktivitetsniveau er, at de har frihed til at deltage i aktiviteter sammen med andre piger, ikke i blandede grupper.

Det kan dog diskuteres, om det i sig selv et problem, at de unge piger kommer i de etniske kvindeforeninger, eller om spørgsmålet ikke snarere er, hvad de lærer i disse foreninger. I et kønsperspektiv er det et spørgsmål om at udvikle selvtillid og selvbevidsthed. I et demokratiperspektiv er spørgsmålet, om de lærer at forbinde deres egne nære problemer med samfundet, og om de får mulighed for at diskutere deres egne interesser ud fra et helhedsperspektiv.

Opsamlende kan vi konstatere, at spørgsmål om ligestilling mellem køn er til debat, fordi det berører kontroversielle værdier i skæringspunktet mellem det offentlige liv og familien. Familien har en dobbeltfunktion som en positiv kraft, som samtidig kan udøve en negativ kontrol over for kvinder og børn. Kvinders frihed til at vælge uddannelse og partner er en central værdi, som vurderes højt, og lige rettigheder for kvinder i det offentlige liv i forhold til uddannelse og arbejde prioriteres højt. Kvinderne er hver for sig feminister i den forstand, at de ønsker at kæmpe for, at lige rettigheder for kvinder bliver en realitet i det danske samfund, også i forhold til det politiske liv, og de er enige om, at politisk inklusion af etniske minoritetskvinder er meget vanskeligt at gennemføre i praksis. De har dog forskellige visioner om og praktiske erfaringer med forholdet mellem det offentlige og private liv.

Usamtidigheden mellem et traditionelt familieliv i mange indvandrerfamilier og de posttraditionelle danske familier er baggrunden for, at spørgsmålet om ligestilling mellem køn i det private og offentlige liv i dag er til debat. De unge minoritetskvinder oplever ofte, at der er en modsætning mellem den dominerende danske og deres egen ligestillingsforståelse. Alle er på forskellig måde prægede af danske ligestillingsidealer, men der er forskellige måder at håndtere disse idealer i det offentlige og private liv. En position formulerer et ideal om ligestilling med forskellige opgaver mellem kvinder og mænd i familien. En anden position ønsker at forene de modsatte idealer om ligestilling i det private og offentlige liv gennem forhandling. En tredje position ønsker at overtage de moderne danske ligestil-

lingsidealer. De tre positioner kan tolkes som tre kønspolitiske profiler, som udfoldes gennem deres refleksioner over forholdet mellem ligestilling, feminisme og anerkendelse af kulturel forskellighed.

Ligeværd mellem køn var tidligere et dominerende ideal i det danske bondesamfund, hvor mange bondekvinder også bar tørklæde. Det står i modsætning til den aktuelle danske ligestillingsdiskurs, som bygger på et ideal om lighed i familien. Ligeværd mellem køn kan begrundes både med henvisning til kultur, religion og individers frie valg. Ligeværd begrundet i religion, tradition eller kultur, er blevet illegitim. Individets frie valg er i dag den eneste acceptable begrundelse for, at kvinder og mænd påtager sig forskellige opgaver og ansvar i familien. Vi vender tilbage til en diskussion om ligeværd og ligestilling i næste kapitel.

Politisk selvtillid og kollektiv mobilisering

De interviewede kvinder er valgt, fordi de alle er ildsjæle, der på forskellig måde bidrager til at styrke etniske minoritetskvindens kompetencer og muligheder for at komme til orde og få indflydelse i det danske samfund. Et spørgsmål er, hvordan de politisk aktive minoritetskvinder selv har opnået politisk selvtillid. Et andet er, hvordan de oplever betingelserne for etniske minoritetskvindens politiske integration som medborgere? Et tredje spørgsmål er, hvilke diskurser der eksisterer, og hvordan forholdet mellem køn og etnisk tilhørsforhold opfattes i danske og etniske minoritetsorganisationer? Oplever de, at de etniske organisationer er kønsblinde, og at danske kvindeorganisationer er blinde over for de etniske minoritetskvindens særlige problemer?

Problemer

De interviewede kvinder er alle aktive i frivillige foreninger, der har til formål at gøre en indsats for, at etniske minoritetskvinder kan blive synlige i den offentlige debat. De fortæller, at mange etniske minoritetskvinder føler sig magtesløse i det danske samfund, fordi de mangler viden og information om spillereglerne og om deres egne rettigheder. I Danmark er lige rettigheder formelt til stede, men de oplever, at der er et stort behov for, at minoritetskvinder både oplyses om og opfordres til at kæmpe for deres rettigheder. Derfor er det vigtigt, at de organiserer sig.

Fortællingerne omtaler tre former for barrierer for politisk mobilisering og organisering: 1. Mangel på tid, overskud og interesse, 2. manglende politisk selvtillid og kendskab til rettigheder og pligter i det danske samfund, og 3. mangel på rollemodeller.

Politisk interesse kan være et spørgsmål om at have tid til politik, men det handler også om, at indvandrerkvinder ikke oplever, at der er nogen, der tager deres problemer op. Sevil mener, at kvinder er mere tilbøjelige til at sige, at de ikke er interesseret i politik, men de begynder at vågne, når det kommer til indvandrerpolitik (Interview med Sevil, 31.01.2002: 6). På spørgsmålet om, hvorfor ikke ret mange etniske minoritetskvinder stiller op til valgene, svarer Sevil, at det handler om manglende politisk interesse:

”Interesse vil jeg sige. Det er også det, vi fornemmer i vores klub. Der en del af os, som snakker meget om politik og har politiske holdninger, men der er en del, der falder i søvn, når vi begynder at snakke. Oftest interesserer det dem ikke, men når det kommer til indvandrerpolitik, så begynder de at vågne. Kvinder er mere tilbøjelige til at sige, at politik ikke interesserer dem. Det kan også godt handle om, at det er hårdt, hvis man er under uddannelse og har børn samtidig” (Interview med Sevil, 31.01.2002: 6).

Politisk interesse handler både om, hvilke emner der er på dagsordenen, og af hvem og hvordan de præsenteres. Etniske minoritetskvinder er meget interesserede i at diskutere indvandrer- og børnepolitik, helst præsenteret af politikere med indvandrerbaggrund, som f.eks. Kamal Qureshi. Sanera mener f.eks., at det er vigtigt at blive repræsenteret af én, der tilhører en etnisk minoritet, så betyder det mindre, om det er en mand eller en kvinde. Sevil er interesseret i at stille op til kommunalvalget, når hendes datter er lidt større, og hun er specielt interesseret i indvandrer- og børnepolitik – og også i kvindepolitik.

En anden grund til, at etniske minoritetskvinder ikke er synlige, er ifølge Maria, at kvinderne ikke kender sproget og deres rettigheder og pligter i et nyt land. Det er vigtigt, at kvinder får viden og praktiske kundskaber, der gør dem i stand til at kæmpe for deres borgerrettigheder. Fatima mener, at en af grundene til, at de etniske minoritetskvinder mangler viden om det danske samfund, er, at de lever for isoleret og har for lidt kontakt med danskere.

En tredje grund til, at det er vanskeligt at organisere minoritetskvinder, er, at der mangler stærke og synlige rollemodeller, som indvandrerkvinder kan identificere sig med i det danske samfund. Sanera fremhæver, at det er vigtigt med positive identifikationsmodeller for at gøre flere kvinder interesseret i at deltage og få indflydelse på den politiske dagsorden. Maria ønsker også en organisation af stærke kvinder, så de kan hente inspiration, få tanket op og lære af hinanden.

Sanera peger på, at en person som Kamal Qureshi, nyvalgt folketingsmand for SF, vil kunne gøre en forskel i forhold til politisk integration, fordi

han er en person, som etniske minoritetsborgere kan bruge som forbillede i forhold til politisk integration (Interview med Sanera, 07.12.2001: 4). Rubina fremhæver, at der specielt mangler forbilleder for etniske minoritetskvinder, og hun fortæller, at de etniske minoriteters politiske selvtillid blev voldsomt svækket af Mona Sheik-debatten:

”Man kan se, at unge med en anden etnisk baggrund end dansk er kommet videre, ... der er mange flere, der er blevet valgt ind ved valget denne gang, og det gør, at man får lyst til og forhåbninger om ... At det godt kan lykkes. Derimod når man tænker på den debat, der var i foråret i det radikale Venstre vedr. deres muslimske kandidater? Så bliver man også lidt skræmt og tænker, at det er umuligt at komme ind og få noget indflydelse. For uanset, hvor rent mel, du har i posen, så skal de nok finde på et eller andet ... Hun (Mona Sheik, BS) fik overhovedet ikke en fair chance” (Interview med Rubina, 18.12.2001: 5-6).

Rubina er meget opmærksom på mediernes magt, der fokuserer på negative billeder af etniske minoriteter. Hun mener, at en kritisk dialog ’nedefra’ er nøglen til en mobilisering, der kan skabe selvtillid og positive modbilleder. Det kan bl.a. gennemføres ved, at man på møder sætter folk sammen, som ikke normalt møder hinanden i en diskussion (Interview med Rubina, 18.12.2001: 6).

Muligheder

Politisk myndiggørelse handler om, hvordan etniske minoritetskvinder kan få politisk selvtillid til at handle sammen, så deres stemmer bliver hørt i den offentlige debat. Lise Togeby har vist, at der er en klar sammenhæng mellem medlemskab af egne organisationer og deltagelse i det danske politiske liv, sandsynligvis fordi der foregår en mobilisering i organisationerne (Togeby, 2003: 157). Samtalerne illustrerer, at der sker en kollektiv mobilisering af etniske minoritetskvinder i form af udvikling af politisk selvtillid og samfundskompetence enten direkte i etniske og tværetniske foreninger eller indirekte gennem de danske paraplyorganisationer.

Hvad kan der gøres for at engagere og aktivere etniske minoritetskvinder i forhold til de frivillige foreninger? Hvilke politiske emner er vigtige for etniske minoritetskvinder, og hvilke problemer bliver taget op i de etniske og tværetniske minoritetsforeninger? På den ene side fremhæves spørgsmålet om lige medborgerrettigheder og universelle menneskerettigheder som vigtige politiske mærkesager. På den anden side er lektiehjælp og rådgivning om konkrete problemer også vigtige for foreningernes arbejde, fordi det er spørgsmål, som de etniske minoritetsunge er optaget af.

Maria opfatter f.eks. kvinders kamp som en del af den generelle kamp for menneskerettigheder, og hun er optaget af menneskers ret til at bestemme over deres egen krop. Sanera mener også, at lige rettigheder er et omdrejningspunkt for etniske minoriteter. Hun lægger vægt på, at organisering af minoritetskvinde sker 'nedefra' og på tværs af politiske grupper, men desuden er politisk repræsentation og synlighed for etniske minoriteter i de politiske forsamlinger vigtige mål. Sanera fortæller, at hun prioriterer alliancer mellem etniske organisationer og mellem etniske og danske majoritetsorganisationer. Hun er kritisk over for den diskurs og praksis, den danske kvindebevægelse har haft i forhold til minoritetskvinde, fordi hun ikke mener, at den gør nok for at inkludere etniske minoritetskvinde. Sanera mener, at det er væsentligt at inddrage etniske minoritetskvinde på lige fod og give dem mulighed for at tale om andet end Islam, kultur og tvangsægteskaber. Hun har desuden et skarpt blik for sprogets magt, og hun peger på den negative diskurs betydning som barriere for integration:

"Man omtaler kvinderne med ord som 'fremmede', 'nydanskere', 'etniske', '2. generationsindvandrere' – det opretholder forskellen mellem dem og os – og ikke er med til at inddrage [kvinderne] i fællesskabet og give medborgerrettigheder på lige fod" (Interview med Sanera, 07.12.2001: 7).

Budskabet er, at etniske minoritetskvinde skal mobiliseres gennem personlige kontakter, der hvor de er. Sanera ser det som en fordel, at der er en mangfoldighed af foreninger med forskellige holdninger til religion, og at der er plads til, at denne religiøse mangfoldighed kan udtrykkes i praksis. Hun opfatter det som naturligt, at de fleste er organiseret inden for deres egen etniske gruppe, fordi der kun findes få organisationer, der går på tværs af kulturer/nationaliteter. Forskellen er, at nogle organisationer tager udgangspunkt i religionen, mens andre tager afstand fra den (Interview med Sanera, 07.12.2001: 5).

Sevil mener, at der er et stort potentiale i de etniske kvindeforeninger. På spørgsmålet om, hvorfor hun ønskede at starte en ren kvindeorganisation, svarer Sevil:

"Det bunder i, at da vi startede, var nogle af os medlem af en kvindeforening, som vi gerne ville løsrive os fra og starte vores egen forening. Jeg tror også, at det handler om, at vi får mere lov til at være sammen, hvis det kun er kvinder. Måske ikke lige de aktive, men hvis vi gerne vil have folk til at blive aktive i vores forening, så er det en styrke kun at være en kvindeforening".

Interviewer: "Fordi det kan blive misforstået, hvis der er mænd?"

”Ja, hvis der også er mænd. Men det er klart, at til vores større arrangementer er der også åbent for mænd. Bare ikke vores regelmæssige fredagsmøder. Vores lektiehjælp er også for drenge” (Interview med Sevil, 31.01.2002: 1).

Sevil er dog opmærksom på, at der i praksis kan være et dilemma mellem at organisere minoritetskvinder i en etnisk og tværetnisk forening. Hun sidder selv i en bestyrelse for en forening med overvejende én nationalitet, og det kan give problemer med rekruttering af andre nationaliteter:

”Det er et af vores problemer, at vi ikke er så mange forskellige nationaliteter. Vi ville gerne være åbne, men hvis der er 20 piger (med den samme etnisk-kulturelle baggrund, BS), så er det meget svært for den ene at komme ind. Men det er noget, vi forsøger. Vi vil gerne f.eks. have danskere ind” (Interview med Sevil, 31.01.2002: 2).

Rubina fremhæver også, at det er vigtigt med et multietnisk koncept og en religiøs og politisk uafhængighed. Hendes forening går ind for lighed, og de vil gerne have danskere med for ikke at blive for ’etniske’. Hun ønsker, at foreningen skal være uafhængig, synlig og dynamisk og er opmærksom på, at der kan være et dilemma mellem mange små minoritetsforeninger og politisk magt:

”Der er så mange organisationer, og hvis debatten fortsat er negativ, så holder man op med at tro på, at man rent faktisk kan ændre noget. De unge, der virkelig vil have indflydelse, går ikke ind i de frivillige organisationer, men ind i de politiske partier. Der er efterhånden for mange små etniske foreninger med lignende formål. Det ville afgjort være bedre, hvis vi kunne samle os omkring nogle sager og dermed opnå magt” (Interview med Rubina, 30.01.2002: 12).

Rubina er på vagt over for en etnicisering af organisationen. Hun oplever, at græsrodsarbejdet med ligesindede er det vigtigste, selv om hun også giver udtryk for en frustration over, at der er for mange små etniske organisationer, som ikke bliver hørt i den politiske offentlighed.

Opsamlende udtrykker samtalerne, at magtmobilisering og politisk myndiggørelse ’fra neden’ med udgangspunkt i konkrete problemer, f.eks. gennem etniske kvindeforeninger eller tværetniske foreninger, giver de bedste chancer for at aktivere etniske minoritetskvinder som medborgere. De mange små etniske foreninger kan ses både som en styrke og en svaghed. De er velegnede til at mobilisere kvinder, men de har ikke meget magt udadtil i forhold til offentligheden og det politiske system.

Samtalerne tyder på, at de aktive kvinder formår at anvende frivillige foreninger og græsrodsorganisering til at udvikle de etniske minoritetskvinders politiske selvtilid og samfundskompetence i de små etniske og tvæ-

etniske organisationer. Et afgørende spørgsmål er, om de også kan bidrage til at styrke etniske minoritetskvinders politiske magt og indflydelse. De små etniske minoritetsforeninger giver ikke 'i sig selv' nogen magt, og derfor peger flere på, at det er vigtigt for etniske minoriteter at blive repræsenteret i de politiske institutioner.

Lighed og anerkendelse

Det er et vigtigt demokratisk spørgsmål, hvordan et lige og aktivt medlemskab, der kombinerer anerkendelse af etniske minoriteters moralske, kulturelle og politiske ligestilling, kan opnås i praksis. Hvad er diskursen om etnisk ligestilling, og hvordan er etniske minoritetskvinders muligheder for at komme til orde i det offentlige politiske liv, og hvilke barrierer og potentialer er der for etniske minoriteters lige medborgerskab?

Samtalerne diskuterede, hvordan de etniske minoritetskvinders synspunkter kan styrkes i den offentlige debat, i organisationslivet og i de politiske forsamlinger, herunder hvordan man undgår en etnificering² af den dominerende diskurs? De belyser bl.a., i hvilket omfang kvinderne ønsker at anvende de samme modeller for integration i de politiske institutioner som danske majoritetskvinder? Om de ønsker politiske særrettigheder for etniske minoritetsgrupper parallelt til kønskvotering? Endelig diskuteres forholdet mellem køn og etnisk tilhørsforhold i de etniske minoritetsorganisationer, herunder hvordan etniske minoritetskvinders problemer og interesser prioriteres?

Samtalerne viser samlet set, at lige medborgerskab og anerkendelse af etniske minoritetsgruppers rettigheder opfattes som centrale politiske og kvindepolitiske mål. De peger også på, at etniske minoriteter oplever diskrimination som en barriere for et lige medborgerskab. Flere kvinder giver en række konkrete eksempler på, hvordan diskriminationen af muslimer er vokset efter den 11. september, og giver eksempler på deres egne oplevelser af diskrimination. På spørgsmålet om, hvordan diskrimination af minoriteter påvirker medborgerskabet, svarer Rubina:

”Ja. Det har været et problem i flere år, men det er blevet værre, fordi danskerne tør at sige det mere direkte efter d. 11. september. Det er nu blevet tilladt at give udtryk for mere diskriminerende holdninger, for hvem har sympati med muslimerne nu? Og diskriminationen er blevet en mere mærkbar barriere. For et år siden var mine argumenter for at blive boende i Danmark meget mere overbevisende over for mine venner og bekendte. Men nu har også jeg leget med tanken om at flytte 'tilbage'. De økonomiske goder i det her land kan ikke opveje di-

skriminationen og dens psykiske følger” (Interview med Rubina, 30.01.2002: 13).

Både Sanera, Sevil og Rubina peger på, at det er en væsentlig barriere for lige medborgerskab, at der fra officiel dansk side er en for snæver opfattelse af, hvad danskhed er, og at de danske myndigheder ved for lidt om de etniske minoriteter. Rubina siger bl.a. om danskernes uvidenhed:

”Deres [de danske myndigheders] viden er meget ringe. Det er helt klart et af de helt store problemer. De offentligt ansatte tror, at de er altvidende om, hvordan alle indvandrere er, og hvordan de har det. De bygger meget af deres viden på de sager, der bliver blæst op i medierne. Derudover er der fra nogle politikeres side en bevidst beslutning om ikke at forstå, som f.eks. Pia Kjærsgård” (Interview med Rubina, 30.01.2002: 12).

På spørgsmålet, om hun går ind for forskelsbehandling, der giver lighed, f.eks. positiv særbehandling til etniske minoriteter, svarer Sevil:

”Ja, sådan som jeg fortolker aktivloven. Det er jo ikke alle, der skal have bistand, men dem der har behov. Det er også derfor, jeg går ind for positiv særbehandling til etniske minoriteter. Jeg mener, at der skal laves lovgivning om, at arbejdsgiverne skal ansætte f.eks. to-fem procent med en anden etnisk baggrund end dansk. Det praktiseres f.eks. i Holland. Hvis der er to lige kvalificerede, skal den med den etniske baggrund have jobbet. Sådan at man bliver ansat på sine kvalifikationer. For på den måde at bryde hele den der med, at indvandrere ikke gider arbejde. Det er den [opfattelse], der provokerer mig. Jeg mener, at det handler om, at de ikke får lov” (Interview med Sevil, 31.01.2002: 7).

Sevil fortæller, at hun personligt overvejer at flytte til Sverige, hvis hun en dag får problemer med at færdes i området eller at finde arbejde. Hun oplever, at forholdene er bedre i Sverige, fordi etniske minoriteter i højere grad betragtes som en ressource, ikke et problem.

De tre mener, at en af udfordringerne til integration er, om der er plads til forskellig religion og hudfarve i det offentlige liv. Sanera efterlyser direkte et lige medborgerskab i stedet for den dominerende fokusering på etnificering, der blot bidrager til at skabe og fastholde forskelle mellem mennesker (Interview med Sanera, 07.12.2001: 5).

Arisha peger ligeledes på, at indvandrerdiskursen i de danske medier er en vigtig barriere for integration, fordi den giver et negativt indtryk af flygtninge og indvandrere. Arisha, Fatima og Maria fremhæver samtidig, at religion, som den praktiseres i visse indvandrergrupper, også kan være en barriere for integration. Fatima er bange for, at de ønsker at indoktrinere de unge, og hun mener, at det er et problem, at etniske minoriteter lever for isoleret i Danmark. Det er afgørende for etniske minoriteter at få mere kon-

takt med og viden om det danske samfund, og hun ønsker derfor, at etniske minoritetsgrupper skal organiseres i de politiske partier (Interview med Fatima, 18.12.2001: 3).

Strategiske dilemmaer

Politisk organisering af minoritetsgrupper kan ses som et udtryk for et strategisk dilemma mellem lighed og anerkendelse af kulturel forskellighed. Selv om der ikke er tale om et logisk dilemma, opleves det ofte som et valg mellem at styrke en gruppe gennem selvorganisering, eller deltagelse i de danske organisationer. Lise Togeby har vist, at medlemskab af egne organisationer øger deltagelsen, men ikke nødvendigvis den sociale og politiske tillid (Togeby, 2003: 159).

I forhold til interessevaretagelse kan det være en god idé at samle de mange små etniske foreninger i stærke tværetniske organisationer, som f.eks. INDSam, for at få gennemslagskraft. I forhold til at styrke bestemte politiske værdier bør man snarere organisere sig sammen med 'ligesindede' f.eks. i tværetniske, tværkulturelle eller danske organisationer. Rubina er opmærksom på dilemmaerne ved en etnisk minoritetsforening:

”Ja, det er netop noget, vi har talt meget om, og derfor vil vi også meget gerne have flere danskere ind i vores forening. Det handler ikke kun om at være etnisk. Det handler om at kæmpe for vores fælles værdier. Vi går f.eks. alle ind for lighed. Og det er en af grundene til, at vi har talt om, at det generelt er bedre for vores formål at mobilisere folk på græsrodsplan f.eks. til en stor demonstration. Det er sådanne aktioner, der har værdi, fordi de åbenlyst viser, at der er mange mennesker, der er enige om en bestemt sag, og dermed opnår vi mest indflydelse og viser, at vi har opbakning. Hvorimod organisationer for en bestemt etnisk gruppe kan gå hen og blive meget indskrænket og kun ende med at repræsentere medlemmerne” (Interview med Rubina, 30.01.2002: 12).

Rubina er organiseret i en tværetnisk og tværkulturel forening, der er åben både for etniske minoritetsgrupper og for danskere, som dog kun må være støttemedlemmer, og for kvinder og mænd. Hun ønsker at organisere sig omkring nogle universelle kulturelle værdier som menneskerettigheder, selv om det er problem, at den type af organisationer ikke har særlig meget magt.

Repræsentation

Etniske minoritetskvinder er generelt både underrepræsenteret i de frivillige organisationer og i de politiske partier (Togeby, 2003). Rubina oplever det som et problem, at det ofte er mænd fra de etniske minoriteter, der bliver

repræsenteret i det politiske system. Hun mener, at det er det bedste for samfundet, at begge køn er repræsenteret i politik på grund af kønnenes forskellighed (Interview med Rubina, 18.12.2001: 6).

Samtalerne peger på, at et af problemerne hænger sammen med, at flere etniske minoritetsgrupper har negative holdninger til kvinders deltagelse i det offentlige liv. Rubina fremhæver, at der er nogle kulturelle barrierer for, at minoritetskvinder med muslimsk baggrund kan opstille i det formelle politiske system, fordi muslimske kvinders mulighed for at få stemmer fra de muslimske minoriteter er begrænsede:

”Det er således svært for en kvinde at gå hen til en mandegruppe og argumentere for sine synspunkter, uden at situationen bliver misforstået. Det er svært for en tyrkisk kvinde at gå ind i politik, især på grund af mediernes rolle i politik. Medierne skal have fat i noget interessant eller kontroversielt, sådan er det også med tyrkere, de skal også have fat i noget på en person. ... Hvis man går ind i politik, så skal man virkelig have nogle basale færdigheder på plads. Man skal virkelig være overbevisende ved hjælp af sin uddannelse og vise, at man er noget, uafhængigt af alle. Du skal være stærk nok til at stå alene, og det er det, jeg tror, at mange tyrkere ikke synes, at de kan. Både at skulle forsvare sig over for de kritiske danskerne, men også samtidig indadtil i forhold til sit bagland. Det er en svær balance. Jeg tror, det er det, der afskrækker mange tyrkiske kvinder” (Interview med Rubina, 30.01.2002: 4).

Citatet illustrerer, at det er meget vanskeligere for indvandrerkvinder at blive synlige i det offentlige rum og gå ind i repræsentationspolitik end for mandlige indvandrere på grund af kønsforskelle i det private og offentlige liv. Rubina fortæller videre, at det er svært for kvinder, selv om de har arbejde og uddannelse, at komme ud i det offentlige rum og deltage i politik på lige fod, fordi den danske majoritetsbefolkning forventer, at kvinder skal opføre sig ’som en mand’, dvs. være uafhængig af sin familie. Det er svært både for indvandrerfamilier og piger at acceptere, at en pige bliver aktiv i offentligheden, fordi hun blotter sig og ikke længere er beskyttet som pige (Interview med Rubina, 30.01.2002: 5).

På spørgsmålet om, hvorfor der ikke er flere etniske minoritetskvinder, der stiller op til valg, svarer Rubina, at ligestilling kræver en mentalitets- og holdningsændring. Det er noget, der skal spire indefra. Det er de unge, der skal vælge at lave opgør eller oprør med traditionerne eller kulturen (Interview med Rubina, 30.01.2002: 6). Budskabet er dobbelt: At det er muligt at ændre de unges mentalitet bl.a. ved at synliggøre minoritetskvinder som forbilleder, og at politisk integration tager lang tid, fordi etniske minoritetskvinder har en række særlige problemer i forhold til deres familier og kulturelle grupper.

Myndiggørelse og magt

Politisk myndiggørelse kan bidrage til at ændre kvinders mentaliteter og styrke selvtilliden for at skabe politisk engagement, der stimulerer kvinder til at gøre en forskel, gennem kollektiv organisering – dvs. skabelsen af et fælles 'vi' – og om indflydelse i de politiske institutioner. Danske kvinder blev inddraget i demokratiet gennem en lang besværlig proces, og spørgsmålet er, hvilke lighedspunkter og forskelle der er mellem danske og etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse, organisering og politiske indflydelse?

Magt handler i denne undersøgelse både om aktørernes 'magt til' at gøre en forskel gennem kollektiv organisering og om majoritetens 'magt over' minoritetsgrupper gennem medier, det politiske system og politiske organisationer. Rubina peger f.eks. på, at der er et demokratisk potentiale i Danmark i forhold til Tyrkiet, fordi folk her i landet har mere magt, hvis de gad bruge den. Hun mener, at udsatte etniske grupper i Danmark er meget mere bevidste om magten, fordi man skal kæmpe for at opnå den (Interview med Rubina, 30.01.2002: 15).

Rubina opfatter ikke generelt kvinder som magtesløse og svage, kun på det følelsesmæssige område, hvor de kan have et 'rodet' privatliv. På spørgsmålet om, hvordan indvandrerorganisationerne får mere magt, svarer Rubina, at mange mennesker ikke længere tror, at det nytter noget med det frivillige arbejde. Dem, der virkelig vil have indflydelse, går ikke ind i frivillige organisationer, men i de politiske partier. Hun mener, at der er for mange små etniske foreninger, og at det var bedre, hvis de samlede sig for at blive en magtfaktor (Interview med Rubina, 30.01.2002: 12).

Samtalerne illustrerer, at de aktive kvinder, som selv har brudt nogle barrierer, har masser af politisk selvtillid fra det frivillige politiske arbejde og en tro på, at det nytter. Fortællingerne giver udtryk for, at der er lang vej, før de etniske minoritetskvinder kan blive hørt i det offentlige politiske liv på deres egne præmisser. De peger på forskellige typer af barrierer knyttet til de danske institutioner: De politiske og administrative institutioners normer og værdier, den symbolske magt, som mediediskursen repræsenterer, og specielt tendensen til 'etnificering' af den offentlige debat. Endelig henviser de til de barrierer, som er knyttet til deres egne baggrundsgrupper og minoritetsforeninger, hvor kvinder ofte diskrimineres, og hvor deres særlige interesser og behov er usynlige.

Den danske model

Etniske minoritetsgrupper er politisk marginaliserede, og de mange små etniske foreninger har relativt begrænset indflydelse, men der er som tidligere nævnt uenighed blandt forskerne om graden af og forklaringen på denne politiske marginalisering. Om skylden ligger hos indvandrer-kulturen og den manglende oplæring i demokrati som en barriere for politisk deltagelse og indflydelse (Hammer & Bruun, 2000), eller hos det danske samfund, specielt institutionelle faktorer i form af statslig kooptering, eksklusion fra arbejdsmarkedet og massemediernes praksis, der begrænser de etniske minoriteters demokratiske deltagelse og indflydelse (Hussain, 2002). Togeby's model peger som sagt på, at vi må se på samspillet mellem institutionelle og kulturelle faktorer (Togeby, 2003).

Denne undersøgelse har specielt rejst spørgsmålet om den danske demokratiforståelses betydning for inklusion af etniske minoritetskvinde. Om den danske demokratiforståelse/model, som har været et redskab for politisk inklusion af danske kvinder, også kan blive et redskab for minoritetskvinde?

Fortællingerne peger samlet set på, at de danske demokratitraditioner snarere må betragtes som et potentiale end en barriere. Foreningskulturen har bidraget til etniske minoritetskvindes selvorganisering og har styrket deres muligheder for at varetage deres behov og interesser. Samtidig oplever de aktive kvinder dog, at der er relativt ringe lydhørhed over for minoritetsorganisationernes stemmer i den danske politiske offentlighed, og de peger på bl.a. på massemediernes diskurs som forklaring.

Om multikulturalisme er godt for minoritetskvinde handler om, hvordan den fortolkes dels af det danske samfund og dels af indvandre-nes egne organisationer. Fortællingerne illustrerer, at der er særlige modsætninger og dilemmaer knyttet til politisk integration af etniske minoritetskvinde. Der er f.eks. en modsætning mellem et ideal om lige medborgerrettigheder i den offentlige sfære og de faktiske barrierer, etniske minoritetskvinde møder både fra det danske majoritetssamfund og fra minoritetssamfundet, hvis de træder frem som minoritetskvinde i det offentlige liv. Fortællingerne referer dels til de barrierer, der eksisterer i de danske politiske institutioner og i de offentlige diskurser om etniske grupper, og dels til de barrierer, der findes i deres egne grupper i form af kulturel og politisk diskriminering af minoritetskvinde, bl.a. knyttet til social kontrol.

Samtalerne peger på, at det kan være vanskeligt for minoritetskvinde at blive hørt, fordi der eksisterer en række kønsbestemte barrierer for politisk organisering, som bl.a. hænger sammen med en modsætning mellem kvin-

ders position som mødre/gifte kvinder i familien og som individer i det offentlige liv. Etniske og tværetniske kvindeforeninger er derfor en legitim måde at være politisk aktive på i forhold til familie og bagland. Etnisk kvindeorganisering er en model, der bygger på lokal forankret organisering 'fra neden'. Den tværetniske ungdomsorganisering er en anden model for selvorganisering, hvor unge kvinder og mænd med indvandrerbaggrund kommer sammen med ligesindede for at diskutere fælles problemer i forhold til deres familier og det danske samfund (Mørck, 2001).

Endelig viser samtalerne, at der er et stort behov for rollemodeller for at stimulere kvinders politiske interesse på græsrodsplan og i forhold til politisk repræsentation. Der er siden valget i november 2001 kommet nye rollemodeller med indvandrerbaggrund i Folketinget, f.eks. Kamal Qureshi, som flere nævner som et eksempel på en politiker, der kan gøre en forskel. Nogle af kvinderne opfatter, at det 'her og nu' er vigtigere at være repræsenteret af en minoritetsrepræsentant end af minoritetskvinder. Andre peger på, at der er et specielt behov for stærke kvinder fra etniske minoriteter, der kan give minoritetskvinder politisk selvtilid 'som kvinder' og kan fungere som advokater for deres problemer og tale deres sag i det offentlige liv. Politisk selvtilid er et omdrejningspunkt, der kan ses som en nøgle til politisk mobilisering, politisk deltagelse og repræsentation.

Konklusion: Politisk biografi og kønspolitiske identiteter

Dette kapitel har et dobbelt formål: Det er for det første en fortælling om de aktive kvinders politiske biografi, der belyser de faktorer i deres livsforløb, der har styrket deres politiske selvtilid, aktivitet og individuelle myndiggørelse og kollektive mobilisering. I det perspektiv belyses politisk myndiggørelse gennem deres refleksioner over egne oplevelser og erfaringer med fokus på forholdet mellem individuel myndiggørelse og kollektive mobiliseringsprocesser.

De politisk aktive kvinders refleksioner som repræsentanter for deres organisationer og etniske grupper anvendes for det andet som udgangspunkt for en diskussion af betingelserne for individuel politisk myndiggørelse og kollektiv mobilisering af etniske minoritetskvinder på et generelt niveau. Her diskuteres, hvilken betydning de danske demokratitraditioner, det politiske system og det offentlige liv har for politisk myndiggørelse af etniske minoritetskvinder.

Et gennemgående tema har været det komplicerede forhold mellem det offentlige og private liv. De aktive etniske minoritetskvinder er placeret mellem tradition og modernitet i skæringspunktet mellem det private og of-

fentlige liv. Det er en relation præget af usamtidighed mellem patriarkalske familierelationer og moderne demokratiske institutioner, der skaber problemer både i forhold til deres egen kulturelle gruppe og i forhold til majoritetskulturen. Fortællingerne viser, at de aktive kvinder har forskellige positioner, visioner og måder at håndtere disse problemer på.

En position accepterer en opdeling mellem private familier og en politisk offentlighed, der markerer et skel mellem individers lige rettigheder i det offentlige liv og kvinder og mænds forskellige ansvar og opgaver i det private liv, der var almindelig i tidligere bondesamfund. Den position bygger på en norm om moralsk ligeværdighed mellem kvinders og mænds private roller, der bl.a. legitimeres af Islam. Kønspolitisk er det en vanskelig position, fordi den ofte bruges som argument for at legitimere ulighed i magt og indflydelse mellem kvinder og mænd, og den strider mod den dominerende danske ligestillingsdiskurs. En anden position bestræber sig på at forene de modstridende idealer om ligestilling og ligeværd og forsøger aktivt at integrere de danske ligestillingsidealere i deres egen praksis. Forholdet mellem køn og etnicitet er i begge tilfælde åbent for en dialog, men dialogen foregår på forskellige måder i de to tilfælde, ligesom kønsligestilling og ligeværd kan begrundes både med religiøse argumenter, individets frie valg, retfærdighed og universelle ligestillingsidealere.

Eksemplerne illustrerer, at forholdet mellem multikulturalisme, kulturel anerkendelse af etniske minoriteter og kønsligestilling er konfliktfyldt. Både fortolkningen af multikulturalisme og feminisme varierer, ligesom opfattelsen af køn og etnicitet løbende forhandles. Der er et stort behov for en dialog mellem forskellige idealere om ligeværd og ligestilling og om kvinders fortolkninger af disse idealere i praksis.

Et andet hovedtema er forholdet mellem religionen og det offentlige liv. Religion er både udtryk for et individuelt valg og en del af en kollektiv praksis. Beretningerne peger også her på to positioner: Den ene position støttes af de kulturelle muslimer og reformmuslimerne, der principielt ønsker en adskillelse af religion og politik og samtidig argumenterer for større tolerance over for mindretallets religioner og kulturelle værdier i det offentlige liv. Den anden position fremføres af de troende muslimer, som ønsker, at deres religion også anerkendes i det offentlige rum. De har et mere ambivalent forhold til relationen mellem religion og politik, som ofte giver dem problemer, når de deltager i den offentlige debat.

Familie og religion kan opfattes som sociale fællesskaber, der står i modsætning til det individualiserede moderne liv, og de fungerer ofte som bindeled mellem det private og offentlige liv. Det er bemærkelsesværdigt,

at kvindernes egne familier opleves som et potentiale for udvikling af politisk selvtilid og kollektiv mobilisering, samtidig med at de er opmærksomme på familiefællesskabets negative sider og f.eks. er modstandere af tvangsægteskaber. De ønsker at bevare familiefællesskabet, fordi det opfattes som modvægt til det danske samfunds ekstreme individualisering. Samtalerne illustrerer, at der er et behov for et dobbeltperspektiv på familie og religion, som ikke kun fungerer som barrierer, men også kan ses som potentielle ressourcer for etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse.

Hvad angår den generelle diskussion af betingelserne for etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse, er alle enige om, at det er vigtigt, at kvinder bliver politisk engagerede og får en tro på, at de kan gøre en forskel. Eksemplerne viser, at de etniske og tværetniske kvindeforeninger ofte arbejder i lokalområder eller med en lokal forankring, og de ser det som en vigtig opgave at give etniske minoritetskvinder konkrete oplysninger om deres rettigheder i det danske samfund. Læren er, at mobilisering af minoritetskvinder er en lang proces, der ofte sker gennem personlige kontakter, der hviler på tillid. En anden lære er, at viden og information om det danske samfund og minoritetskvinders rettigheder er en kilde til politisk selvtilid og samfundskompetence.

Det umiddelbare mål for de etniske og tværetniske foreninger er at styrke etniske minoritetskvinders muligheder for at gøre en forskel 'her og nu'. Eksemplerne viser, at der er brug for stærke kvinder som rollemodeller for etniske minoritetskvinder både i kvindeforeninger og i paraplyorganisationer. Der er også behov for at etablere bedre samarbejde og styrke dialogen mellem de små etniske og tværetniske kvinde- og ungdomsforeninger samt styrke alliancer med danske (kvinde)foreninger.

Det langsigtede mål er at styrke etniske minoriteters politiske indflydelse og repræsentation, f.eks. ved at få minoritetskvinder med i politiske partier. Det er et springende punkt, fordi kvinder, der stiller op i politik, bliver synlige som individer og derved bryder med deres etnisk-kulturelle kvinde-rolle. Flere kvinder oplever det som en symbolsk sejr blot at få valgt repræsentanter fra etniske minoriteter i Folketinget, der (som Kamal Qureshi) kan styrke indvandrerkvinders politiske selvtilid, selv om det er mænd.

Etniske minoritetsorganisationer er både inspireret af den danske model med mobilisering 'fra neden' og af multikulturalisme som politisk strategi. I den danske politiske kultur var organisering af undertrykte sociale grupper som arbejdere, bønder og kvinder et første skridt til inklusion i demokratiet. Det næste skridt var integration i den politiske elite, enten direkte gennem de politiske partier eller indirekte ved, at de sociale bevægelsers krav blev

indoptaget i det politiske system. For kvinder var det sidste skridt en lang og besværlig proces. Etniske minoritetsgrupper er midt i den første fase af kollektiv mobilisering, og der er et stort behov for organisering af etniske minoritetskvinder samt for, at det danske politiske system tager etniske minoritetskvinders krav, problemer og interesser alvorligt.

Eksemplerne illustrerer, at etniske selvorganisering ikke behøver at være udtryk for 'identitetspolitik'. I Danmark er der mange små minoritetsgrupper, og der er ikke en stærk tradition for 'identitetspolitik'. I stedet er der en flydende grænse mellem etniske og tværetniske minoritetsgrupper. Der er behov for at udvikle strategier, der sikrer, at de etniske minoriteters stemmer bliver hørt i offentligheden, og at deres synspunkter og interesser bliver repræsenteret i det politiske system. De peger desuden på, at der kan være et behov for særlige strategier for politisk myndiggørelse af etniske minoritetskvinder. Det er en udfordring både for etniske minoriteters organisationer og for danske kvindeorganisationer og for det danske demokrati.

Noter

1. Kapitlet bygger på dybdegående interviews med politisk aktive minoritetskvinder i perioden 1. december 2001 til marts 2002. De er gennemført som en kombination af fokusgruppeinterviews, gruppeinterviews og enkeltinterviews. Kvinderne har valgt at være anonyme, da de som politisk aktive minoritetskvinder er let genkendelige. De kvinder, der henvises til i citaterne, er derfor slørede. De har alle fået nye navne, uddannelse og etnisk tilhørsforhold.
2. Etnificering kan betyde flere ting afhængig af, hvem der bruger begrebet. Etnificering betyder at kategorisere individer ud fra deres kulturelle-etniske baggrund. Det handler dels om symbolsk magt til at kategorisere og stereotypisere etniske minoriteter. Etnificering kan også bruges som en kritik af en type identitetspolitik, der underordner individers behov under kollektivets krav.

Kapitel 5

Konklusion og perspektivering

Skriftets metodiske fokus på de aktive har bidraget med et nyt og overraskende perspektiv på etniske minoritetskvinders familieforhold og holdninger til religion. Samtalerne giver ny viden om kvindernes erfaringer med deres familier/forældre og om deres placering mellem to kulturer set 'indefra' kvindernes eget perspektiv. Budskabet fra de aktive kvinder er klart: De oplever deres familier og forældre som en ressource, der har støttet dem i deres politiske arbejde og har bidraget til at udvikle deres selvtilid og politiske engagement. Beretningerne bekræfter, at minoritetskvinder ikke bare kan opfattes som passive kulturbærere. De viser kvinder som kulturskabere, der aktivt og selvbevidst forhandler mellem forskellige kulturer og derigennem har mulighed for at flytte grænser.

Dette perspektiv på de aktive kvinders politiske biografi og kønspolitiske identitet står i modsætning til det dominerende billede af indvandrerfamilier, hvor familien overvejende opfattes som en barriere for udvikling af unge kvinders selvstændighed og selvtilid. De interviewede kvinders erfaringer med familierelationer repræsenterer uden tvivl et yderpunkt sammenlignet med den patriarkalske kontrol, som også trives i mange indvandrerfamilier, men fortællingerne kan bidrage til at nuancere det generelle billede af de traditionelle familierelationer. Samtalerne bekræfter desuden, om end indirekte gennem henvisninger til andre indvandrerkvinders og -unges problemer med patriarkalske familieforhold, at familiens sociale kontrol er et stort problem for mange unge – ikke mindst for de unge kvinder. Det er en vigtig opgave at bygge bro mellem de forskellige familieerfaringer, og de aktive minoritetskvinder er en central brik, der kan bidrage til at styrke dialogen med indvandrerfamilierne og udvikle indvandrerkvinders selvtilid.

Skriftet viser, at det er en analytisk udfordring at forbinde et 'indefra' med et 'udefra' perspektiv på familie, religion og det offentlige liv. Den peger desuden på, at det er en opgave at udvikle teorier og begreber, der kan skabe synteser mellem forskellige forståelser, f.eks. mellem lighed og anerkendelse af forskellighed, mellem individ og kollektiv og mellem det offentlige og private liv. Metodisk handler det om at indfange både usamtigheder og dynamikker mellem traditionelle familieformer og et moderne demokratisk samfund – mellem offentligt og privat – ude og hjemme. Poli-

tisk handler det om at skabe dialog mellem de forskellige diskurser, strategier og former for social praksis, der forbinder lighed og lige rettigheder med respekt for og anerkendelse af det anderledes – f.eks. anerkendelse af kollektivistiske familieformer og af en stærk religiøs bevidsthed og praksis.

Den multikulturelle udfordring

Den multikulturelle udfordring rejser nye teoretiske og politiske spørgsmål og dilemmaer, der kan danne baggrund for en dialog mellem majoriteten og minoriteterne om betydningen af centrale begreber som lighed, ligestilling og ligeværd. Skriftet argumenterer for en medborgerskabsforståelse, der både omfatter lige rettigheder, borgernes reelle muligheder for at bruge disse rettigheder, og anerkendelse af minoritetsgruppers kulturelle forskellighed, ligeværdighed og mulighed for at deltage på lige fod. Medborgerskab handler også om magt, f.eks. om majoritetsgruppers 'magt over' minoriteterne og om minoriteternes 'magt til' at ændre deres egen situation og samfundet. Der er her argumenteret for en multidimensionel model for magt, som kan belyse både patriarkalsk magt i familien, den kulturelle eller symbolske magt i offentligheden og den politiske og økonomiske magt i samfundet.

Kvinderne er alle valgt, fordi de står i spidsen for etniske og tværetniske organisationer, og deres fortælling giver eksempler på politisk myndiggørelse. Samtalerne har sat fokus på muligheder for politisk myndiggørelse af etniske minoritetskvinder og derigennem belyses magtens produktive transformative aspekt. Problemerne for et helt og lige medborgerskab belyses indirekte gennem kvindernes beretninger om kulturel diskrimination, patriarkalsk dominans og økonomisk og politisk magt. Spørgsmålet om politisk indflydelse og magt belyses desuden gennem kvindernes beretninger om deres oplevelse af de politiske institutioner og det politiske system.

Samtalerne med de aktive kvinder viser, at de ønsker at forbinde idealer om lighed med anerkendelse af kulturel forskellighed. De formulerer dog forskellige visioner, diskurser og strategier om forholdet mellem lighed og anerkendelse og har forskellig social praksis. Kvinderne er generelt positive over for kollektivistiske familieideal, der lægger vægt på familiesammenhold. De er generelt imod tvangsægteskaber, omend nogle accepterer arrangerede ægteskaber, hvis det er udtryk for de unges frie valg. Samtalerne bekræfter, at der i dag foregår en kulturevolution i indvandrerhjem omkring de unges selvbestemmelse, og de kulturelle konflikter er særlig store, hvad angår de unge pigers ønske om selvbestemmelse/autonomi. Samtalerne viser desuden, at visionen er at forene idealer om individuel selvbe-

stemmelse med idealer om fællesskab og familiesammenhold. Det er en stor udfordring at realisere disse idealer i praksis.

Den demokratiske udfordring

Der er forskellige bud på, hvordan kvinder og etniske minoritetsgrupper kan blive inkluderet i det moderne demokrati. En gruppe har argumenteret for en politik, der tager udgangspunkt i de forskelle, der findes mellem sociale grupper 'a politics of difference' (Young), og en anden har argumenteret for, at det er vigtigt med politisk tilstedeværelse af kvinder og minoriteter gennem repræsentation i folkevalgte forsamlinger 'a politics of presence' (Phillips). Der er argumenteret for, at de to forskellige teorier og strategier for inklusion af undertrykte grupper i demokratiet, som ofte betegnes som organisering 'fra neden' eller 'fra oven', begge indgår som en del af den danske demokratimodel. Her findes et ideal om et aktivt medborgerskab, og individer og grupper har en lang tradition for organisering 'fra neden' gennem deltagelse i frivillige organisationer i det civile samfund og for inklusion af sociale bevægelser i det politiske system. I modsætning til Norge og Sverige er danske kvinder blevet inkluderet 'fra oven' stort set uden brug af kønskvotering. Spørgsmålet er som sagt, om vi kan forvente, at etniske minoriteter kan bruge samme model, som kvinderne har brugt de sidste 20 år? I dag er opgaven både at organisere etniske minoritetskvinder i det civile samfund og integrere dem i det politiske system.

Hvad er den danske demokratimodels muligheder og begrænsninger set fra indvandrerkvinders perspektiv? Den danske demokratiske udvikling har de sidste 150 år bygget på en homogen politisk kultur angående forholdet til religion, sprog og etnicitet. Den politiske kultur og velfærdsstatslige udvikling har været præget af stærke normer og idealer om social lighed, og der har ikke været tradition for normer og idealer om kulturel anerkendelse af flere religioner, sprog eller etniske kulturer.

Udviklingen i retning af et multikulturelt samfund skaber nye demokratiske udfordringer og nye politiske problemer. Lise Togeby konkluderer som sagt, at den danske politiske kultur er præget både af tendenser til demokratisk pluralisme og kulturel assimilation over for etniske minoriteter, og at udviklingen er gået i retning af større lukkethed og mod stærkere assimilationskrav. Det kan ses som et udtryk for en modsætning mellem politiske institutioner, der hviler på idealer om lighed og åbenhed, og en politisk kultur, der mangler en tradition for anerkendelse af kulturel og religiøs forskellighed. Det er derfor en ny udfordring at udbrede normerne og visio-

ner for et lige og fuldt medborgerskab til nye grupper som flygtninge og indvandrere.

Der er ikke noget i denne undersøgelse, der tyder på, at den danske demokratimodel i sig selv er en barriere for politisk integration af etniske minoriteter med andre kulturer, sprog og religioner end den danske majoritetskultur. Samtalerne viser samlet set, at græsrodsorganisering og idealet om et aktivt medborgerskab har været en inspiration for de minoritetskvinder, der betegner sig selv som 'hamrende aktive'. Også idealet om familien som demokratiets kerne kan tolkes både som et potentiale og som en barriere for etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse. Den danske forståelse af demokrati som en livsform, herunder idéen om familien som demokratiets mindste enhed, kan både anvendes som en barriere og som et potentiale for etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse. Demokrati forstået som kultur er en begrænsning, hvis det bruges som argument for, at indvandrere skal overtage den individualistiske danske familiekultur og opgive deres egen kollektivistiske familiekultur. Omvendt kan idealet om familien som demokratiets kerne udmærket forenes med idealer om ligeværdighed mellem kvinder og mænd i familien begrundet i forskellige diskurser, f.eks. en religiøs, kommunitaristisk eller liberal retfærdighedsdiskurs.

Samtalerne med de aktive kvinder tyder heller ikke på, at etnisk selvorganisering i sig selv fører til udemokratisk identitetspolitik og politisk isolationisme. De peger på, at etnisk kvindeorganisering i det civile samfund kan være et potentiale for politisk myndiggørelse, og at etnisk organisering kan ses som et første skridt på vejen til at inkludere minoritetskvinder i det danske politiske system. De aktive kvinder opfatter sig selv som rollemødder for andre etniske minoritetskvinder, og de fremhæver, at der er brug for flere etniske mænd og kvinder som rollemødder i det politiske system.

Samtalerne viser, at der allerede eksisterer traditioner for organisering i kvindeforeninger i mange mindretalskulturer. Det springende punkt er måske ikke at organisere minoritetskvinder i frivillige foreninger. Problemet er snarere, hvordan det kan lykkes at bryde de barrierer, der findes for politisk repræsentation af etniske minoritetskvinder – både i deres egen etnisk-kulturelle gruppe og i den danske offentlighed og i de politiske institutioner. Det er et problem, at der findes stærke fordomme og kulturelle barrierer mod kvinders deltagelse i det offentlige politiske liv i mange indvandrergrupper, men det er også et problem, at de aktive kvinder oplever, at der er kulturelle fordomme over for indvandrerkvinders politiske repræsentation i den danske offentlighed og i de politiske institutioner.

De etniske minoritetskvinder mangler generelt positive rollemodeller i offentligheden og i det politiske system. På den baggrund er det ikke overraskende, at Kamal Qureshi nævnes som forbillede af flere af de unge kvinder, og at den eneste kvinde, der nævnes som forbillede, er Marianne Jelved. Beretningerne peger på et stort behov for flere indvandrerkvinder i dansk politik, der kan fungere som identifikationsmodeller for etniske minoritetskvinder.

Historisk har politisk integration af danske kvinder været en lang og sej proces. Fra kvinders stemmeret i 1915 og frem til ca. 1970 udgjorde kvinder kun ca. ti procent af Folketingets medlemmer. Kvinders mobilisering og organisering i den nye kvindebevægelse i 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne bidrog til at integrere kvinder i det politiske liv. Gennem de sidste 20 år er kvindeandelen i Folketinget langsomt steget til knap 40 procent. Det tog således 80 år at komme så langt. Spørgsmålet er, om det behøver at være en ligeså lang og besværlig proces at integrere de etniske minoritetskvinder i det politiske system?

Den kønspolitiske udfordring

Det er et kontroversielt teoretisk og politisk spørgsmål, om der er en modsætning mellem multikulturalisme og lighed mellem køn, som Susan Moller Okin hævder. Jeg har argumenteret for, at det er et analytisk spørgsmål, der både afhænger af, hvordan multikulturalisme fortolkes og praktiseres. Det drejer sig dels om, hvilken fortolkning vi har af multikulturalisme som ideal, og dels om, hvilke strategier og politikker for inklusion af kulturel forskellighed der formuleres. Multikulturalisme kan fortolkes som et kulturel relativistisk ideal om en politisk ligestilling af kulturelle og etniske forskelle. Multikulturalisme kan dog også som i dette skrift fortolkes som et ideal om kulturel anerkendelse af minoritetskulturer, der kan integreres med en medborgerforståelse, der tager udgangspunkt i universelle idealer om civil, politisk og social lighed, herunder lighed mellem køn.

Skriftet har argumenteret for, at der er behov for en medborgerforståelse, hvor idealet om borgernes lige rettigheder og politiske myndiggørelse konfronteres med den faktiske ulighed i sociale gruppers økonomiske, sociale og politiske ressourcer. Ud fra det perspektiv er der behov for at udvikle begreber, der forbinder et medborgerperspektiv med et magtbegreb, der kan belyse strukturelle uligheder i kvinder og mænds og etniske minoriteters økonomiske, politiske og sociale ressourcer. Et andet argument er, at det er muligt at forbinde lige rettigheder med anerkendelse af og respekt for

sociale gruppers kulturelle forskellighed, herunder også respekt for forskellige familieformer og ligestillingsidealer.

I den danske kønspolitiske model er familien ikke noget, der er adskilt fra det offentlige liv, men opfattes i stedet som en del af en demokratisk politisk kultur, som demokratiets mindste enhed. Der er desuden en lang historisk tradition for inklusion af kvinder og undertrykte sociale grupper i demokratiet. Det er en vigtig demokratisk værdi, at moderne familier skal bidrage til at udvikle individers selvstændighed og politisk selvtilid. De frivillige organisationer i det civile samfund kan i det perspektiv opfattes som et bindeled mellem de private familier og det offentlige liv. Udvikling af politisk selvtilid er både et spørgsmål om individuel myndiggørelse og om kollektiv mobilisering og organisering, der kan bidrage til minoritetsgruppers 'empowerment' og styrke deres kommunikative magt. Målet er, at de selv kan fremlægge deres erfaringer, behov og interesser på den politiske dagsorden og få indflydelse på den offentlige debat. Beretningerne peger på, at det er vigtigt, at de marginaliserede politiske grupper får symbolsk og politisk repræsentation i offentligheden og i det politiske system.

Diskurser og strategier om kønsligestilling og etnisk ligestilling og samspillet mellem køn og etnicitet angår forholdet mellem det offentlige og private liv. Samtalerne viser, at ligestilling er til debat og forhandling, og de aktive kvinderne reflekterer over forskellige ligestillingsidealer, begreber og strategier. De illustrerer, at der eksisterer flere visioner om ligestilling og forskellige kønspolitiske identiteter, positioner og strategier for håndtering af konflikten ude og hjemme. De forskellige idealer kan ses som udtryk for et ligestillingsdilemma mellem lighed mellem køn og anerkendelse af kønnes forskellighed.

Der er aktuelt en spænding mellem to forskellige kønspolitiske identiteter og positioner:

- 1) En position, der forbinder idealet om kønslighed i det offentlige liv med et ideal om forskellighed bygget på ligeværdighed i hjemmet.
- 2) En anden position, hvor idealet om lighed i begge sfærer realiseres gennem en løbende konfrontation og forhandling mellem usamtidige familie kulturer, der repræsenterer både modernitet og tradition.

Samtalerne bekræfter, at der er et stort behov for en dialog om forskellige ligestillings- og familieideal, dels mellem repræsentanter for den danske

majoritetskultur og de etniske minoritetskulturer, og dels mellem danske kvindeorganisationer og etniske minoritetsorganisationer.

De unge etniske minoritetskvinder har et stærkt ønske om selvbestemmelse. Det springende punkt er, om det kan lade sig gøre at forene en kollektivistisk familietradition med en stærk tro på moderne universelle ligestillingsidealer. Det er en af de store demokratiske og kønspolitiske udfordringer at skabe dialog mellem forskellige familieidealer og -kulturer, specielt mellem idealer om ligestilling og de danske ligestillingsidealer. Det er en kønspolitisk udfordring at formulere modeller for lighed, der kan bygge bro mellem et ideal om ligestilling mellem kvinder og mænd i det private liv og de universelle idealer om ligestilling mellem kvinder og mænd i det offentlige liv.

Bilag 1

Oversigt over interviewpersoner

Interviewpersoners alder er oplyst ved interviewtidspunktet.

Randi Teil Nielsen 53 år og cand.mag. i dansk og samfundsfag og læser Master-uddannelse på Københavns Universitet. Sekretariatsleder i Kvinderådet fra april, 2001.

Sadia Syed, 32 år, uddannet socialrådgiver. Konsulent og socialrådgiver ved Etnisk Rådgivningscenter Noor på Nørrebro (før den 01.01.2001 Indvandrerrådgivningen), Kvinderådets projektkoordinator fra 15.09.2001 til 31.03.2002 og igen fra efteråret 2002 til efteråret 2003.

Karima Samiba, er uddannet i engelsk og persisk litteratur og filosofi, og *Sihaila Sherzai*, er uddannet økonom. Repræsentanter fra den Afghanske Kvindegruppe i Kvinderådet.

Anam Alialo, 46 år og uddannet revisor, og *Aisa Alialo*, yngre søster, begge danske statsborgere. Repræsentanter fra den Irakiske Kvindegruppe i Kvinderådet.

Vera Eckhardt er uddannet cand.jur. Initiativtager til EVAs ARK og centerleder siden stiftelsen i 2000.

Anna Saakwa, 43 år er uddannet kok og forkvinde for INDSam (1995-2000), medlem af INDSams bestyrelse 1995-2002.

Sameena Basharat 23 år og studerer arabisk ved Københavns Universitet. Forkvinde for VISION siden 2000.

Hacer Temiz (23 år), *Perikan Ineck* (20 år), *Rabia Bardak*, *Esra Bardak* (20 år) og *Naile Demir* (22 år), bestyrelsen for Dialog 2. Fokusgruppeinterview den 07.12.2001 i en privat lejlighed.

Litteratur

- Andersen, Johannes et al. (1993). *Medborgerskab*. Herning: Systime.
- Bang, Henrik et al. (2000). *Demokrati fra neden. Casestudier fra en dansk kommune*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Beck, Ulrich (1994). "The Re-invention of Politics. Towards a Theory of Reflexive modernization", pp. 1-55 i Ulrich Beck et al. (1994). *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Bjerring, Bodil (2000). "Nye arbejdsrelationer og fastlåste kønsstereotyper – et udueligt mix", pp. 102-127 i Bodil Bjerring et al. (red.) (2000). *Hvor går grænsen – køn og arbejdsliv i forandring*. København: Samfundslitteratur.
- Borchorst, Anette & Birte Siim (2002). "The Women-friendly welfare state revisited", *NORA. Nordic Journal for Women's Studies*, no. 2, vol. 10, pp. 90-99. Special Issue Gender Equality in the Nordic Welfare States.
- Christensen, Ann-Dorte (2002). "Kvindemobilisering og sociale bevægelser", pp. 89-103 i Ann-Dorte Christensen & Birte Siim (2001). *Køn, demokrati og modernitet – mod nye politiske identiteter?* København: Hans Reitzels Forlag.
- Christensen, Ann-Dorte & Birte Siim (2001). *Køn, demokrati og modernitet – mod nye politiske identiteter?* København: Hans Reitzels Forlag.
- Christoffersen, Camilla Kehlet (2002). "Den demokratiske barriere", pp. 24-44 i Jonathan Schwartz (red.) (2002). *Medborgerskabets mange stemmer*. Århus: Magtudredningen.
- Cohen, Joshua et al. (1999). "Introduction Feminism, Multiculturalism, and Human Equality", pp. 3-5 i Susan Moller Okin with Respondents (1999). *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton: Princeton University Press.
- Dam, Hanne (1999). *På trods ... 100 års kvindehistorie. Danske Kvinders Nationalråd 1899-1999*. København: Danske Kvinders Nationalråd.
- Dean, Jodi (1996). *Solidarity of Strangers*. California: University Press.
- Ejrmæs, Morten (2001). *Integrationsloven – en case, der illustrerer etniske minoriteters usikre medborgerstatus*. AMID Working Paper Series 1/2001.
- Ejrmæs, Morten (2002). *Etniske minoriteters tilpasning til livet i Danmark – forholdet mellem majoritetssamfundet og etniske minoriteter*. AMID Working Paper Series 18/2002.
- Elklit, Jørgen et al. (2000). *Hvem stemmer – og hvem stemmer ikke?* Århus: Magtudredningen.
- Ferguson, Kathy (1987). "Male-Ordered Politics: Feminism and Political Science", pp. 209-229 i Terence Ball (eds.). *Idioms of Inquiry – Critique and Renewal in Political Science*. Albany: New York University Press.
- Fraser, Nancy (1997). *Justice Interruptus: Critical reflections on the 'Postsocialist' Condition*. New York: Routledge.

- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in Late Modernity*. London: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1994). "Living in a Post-traditional Society", pp. 56-109 i Ulrich Beck et al. (1994). *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Goul Andersen, Jørgen, Lars Torpe & Johannes Andersen (2000). *Hvad folket magter. Demokrati, magt og afmagt*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Goul Andersen, Jørgen (2002a). "Danskernes deltagelse i foreningsliv og græsrodsbevægelser, 1979-2000", pp. 198-228 i Flemming Mikkelsen (red.). *Bevægelse i Danmark. Foreninger og kollektive aktioner i Danmark*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Goul Andersen, Jørgen (2002b). *Danskernes holdninger til indvandrere. En oversigt*. AMID Working Paper Series 17/2002.
- Grauman, Ulla & Diana Madsen (red.) (2000). *Nyt land nye roller. Køn i bevægelse blandt etniske minoriteter*. Ligestillingsafdelingen.
- Guibernau, Montserrat & John Rex (1997). *The Ethnicity Reader. Nationalism, multiculturalism and Migration*. Cambridge: Polity Press.
- Gundelach, Peter & Lars Torpe (1999). "Befolkningens fornemmelser for demokrati. Foreninger, politisk engagement og demokratisk kultur", pp. 70-92 i Jørgen Goul Andersen et al. (red.). *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hammer, Ole & Bruun, Inger (2000). *Etniske minoriteters indflydelseskanaaler*. Århus: Magtudredningen, Århus Universitetsforlag.
- Hedtoft, Ulf (2002). *Discourses and Images of Belonging: Migrants between "New Racism", Liberal Nationalism and Globalization*. AMID Working Paper Series 5/2002.
- Hussain, Mustafa (2002). "Etniske minoriteters politiske organisering i Danmark", pp. 160-176 i Flemming Mikkelsen red. (2002). *Bevægelser i demokrati. Foreninger og kollektive aktioner i Danmark*. Århus, Århus Universitetsforlag.
- Hylland Eriksen, Thomas (1994). *Kulturteorieme. Et opgør med tanken om kulturrel renhed*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Højmark Jensen, Ulla (2001). "Unge politiske univers", pp. 204-222 i Ann-Dorte Christensen & Birte Siim (2001). *Køn, demokrati og modernitet – mod nye politiske identiteter?* København: Hans Reitzels Forlag.
- Iversen, Rikke R.B. (2002). "Forhandlet integration? Borgerinddragelse på Indre Nørrebro", pp. 45-66 i Jonathan Schwartz (red.) (2002). *Medborgerkabets mange stemmer*. Århus: Magtudredningen.
- Jenkins, Richard (1997). *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. London: Sage.
- Jensen, Anja (2002). *Integration, Kultur og Køn. Integration af flygtninge og indvandrerkvinder*. Samfundsagsspeciale: Aalborg Universitet.

- Khader, Naser (2002). *Ære og skam. Det islamiske familie- og livsmønster i Danmark og Mellemøsten*. København: Borgen (udvidet og revideret udgave).
- Kleist, Nauja (2002). "Indledning: Migration og medborgerskab", *Kvinder, køn og forskning*, nr. 2, pp. 3-8. Temanummer om Migration og medborgerskab.
- Kvinder, Køn & Forskning* (1998). Nr. 4, Temanummer om Køn og etnicitet.
- Kymlicka, Will (1995). *Multicultural Citizenship*. Oxford: University Press.
- Kymlicka, Will (1999). "Liberal complacencies", pp. 31-34 i Susan Moller Okin with Respondents (1999). *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton: Princeton University Press.
- Lister, Ruth (2003). *Citizenship. Feminist Perspectives*. London: Palgrave MacMillan (first published in 1997).
- Madsen, Diana (VCL) (2000). "Godt gift". *Arrangerede ægteskaber og tvangsægteskaber i Nyt land nye roller. Køn i bevægelse blandt etniske minoriteter*. Ligestillingsafdelingen.
- Marshall, T.H. (1950). "Citizenship and Social Class", pp. 2-51 i T.H. Marshall & T. Bottomore (1992). *Citizenship and Social Class*. London: Pluto Press.
- Marshall, T.H. & T. Bottomore (1992). *Citizenship and Social Class*. London: Pluto Press.
- Mikkelsen, Flemming (red.) (2002). *Bevægelse i Danmark. Foreninger og kollektive aktioner i Danmark*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Mikkelsen, Flemming (2002). *Database. Indvandreroorganisationer i Danmark 1965-2002 set i et transnationalt perspektiv. Introduktion og instruktion*, Akademiet for Migrationsstudier i Danmark, AMID, Aalborg Universitet.
- Mouffe, Chantal (ed.) (1992). "Preface", pp. 1-14 in *Dimensions of Radical Democracy. Pluralism, Citizenship, Community*. London: Polity Press.
- Møller, Birgit & Lise Togeby (1999). *Oplevet diskrimination. En undersøgelse blandt etniske danskere*. København: Nævnet for Etnisk Ligestilling.
- Mørck, Yvonne (1998). *Bindestregsdanskere. Fortællinger om køn, generation og etnicitet*. Fredriksberg: Sociologi.
- Mørck, Yvonne (1999). "Faktisk er Blågårds Plads utrolig smuk – hårde drenge på Nørrebro", *Social Politik*, årg. 65/66, pp. 44-57.
- Mørck, Yvonne (2001). "Etniske minoritetsunge og demokratisk medborgerskab", pp. 223-237 i Ann-Dorte Christensen & Birte Siim (2001). *Køn, demokrati og modernitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Mørck, Yvonne (2002a). Anmeldelse: "Is Multiculturalism Bad for Women?", *Kvinder, Køn & Forskning*, nr. 2, pp. 72-73.
- Mørck, Yvonne (2002b). "Multikulturalismernes kønsblinde øje. Mangfoldighedsudfordringer og kønsligestilling", *Dansk Sociologi*, nr. 3, pp. 7-27.
- Okin, Susan Moller with Respondents (1999). *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton: Princeton University Press.
- Parekh, Bhikhu (1999). "A varied Moral World", pp. 69-76 i Susan Moller Okin with Respondents (1999). *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton: Princeton University Press.

- Pateman, Carole (1988). *The sexual Contract*. Stanford: Stanford University Press.
- Phillips, Anne (1995). *Politics of Presence*. London: Polity Press.
- Prieur, Annick (1998). "Unge indvandrermænd, kriminalitet og kønskultur". *Kvinder, Køn & Forskning*, nr. 4, pp. 40-52.
- Prieur, Annick (1999). "Arvens modsigelser – et generationsperspektiv i indvandrersforskningen". *Social Politik*, nr. 65/66, pp. 5-19.
- Prieur, Annick (2002a). "Magt over eget liv: om unge indvandrere, patriarkalske familieformer og nordiske ligestillingsidealer", pp. 149-167 i Anette Borchorst (red.) (2002). *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Prieur, Annick (2002b). *Identitet, modernitet, emisitet, kjønn*. Arbejdsnotat.
- Rashid, Rushy (2000). *Et løft af sløret*. København: Gyldendal.
- Schwartz, Jonathan (red.) (2002). "Indledning", *Medborgerskabets mange stemmer*. Århus: Magtudredningen.
- Siim, Birte (1994). "Køn, medborgerskab og politisk kultur", i Johannes Andersen & Lars Torpe (red.). *Demokrati og politisk kultur*. Herning: Systime.
- Siim, Birte (2000). *Gender and Citizenship. Politics and Agency in France, Britain and Denmark*. Singapore: Cambridge University Press.
- Siim, Birte (2001a). "Køn i den danske utopi", pp. 63-88 i Ann-Dorte Christensen & Birte Siim (2001). *Køn, demokrati og modernitet – mod nye politiske identiteter?* København: Hans Reitzels Forlag.
- Siim, Birte (2001b). "Nye udfordringer til feministiske teorier om køn og demokrati", *Kvinder, køn & forskning*, nr. 1, pp. 8-18.
- Smith, Gabi & Vibeke Jacobsen (2000). *20 år i Danmark. En undersøgelse af nydanskernes situation og erfaringer*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Social Kritik*, 65/66. Temanummer om flygtninge og indvandrere.
- Soysal, Yasemin Nuhoglu (1994). *Limits of Citizenship. Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago/London: The University of Chicago.
- Thomsen, Jens Peter Frølund (2000). *Magt og indflydelse*. Århus: Magtudredningen.
- Togeb, Lise (1998). "Danskerne og det multikulturelle", *Politica*, nr. 2, pp. 184-203.
- Togeb, Lise (1999a). "Et demokrati, der omfatter alle, som bor i Danmark", pp. 133-153 i Jørgen Goul Andersen et al. (red.). *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Togeb, Lise (1999b). "Som man råber i skoven", *Politica*, nr. 2, pp. 191-205.
- Togeb, Lise (2000a). "Kvinderne mobiliserer – Etniske minoriteters deltagelse i det politiske liv", pp. 71-76 i *Nyt land nye roller. Køn i bevægelse blandt etniske minoriteter*. Ligestillingsafdelingen.
- Togeb, Lise (2000b). "Kan kvinder også stemme. Om politisk mobilisering af etniske minoritetskvinder", pp. 158-196 Peter Kurrild-Klitgaard et al. (red.). *Valg, vælgere og velfærdsstat. Festskrift til Hans Jørgen Nielsen*. København: Politiske studier.

- Togebj, Lise (2002). *Grønlændere i Danmark. En overset minoritet*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Togebj, Lise (2003). *Fra fremmedarbejdere til etniske minoriteter*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Wolfe, Allan & Klausen, Jytte (2000). "Other people", *Prospect*, pp. 28-32.
- Young, Iris Marion (1990). *Justice and the political difference*. Oxford: University Press.
- Young, Iris Marion (2000). *Inclusive democracy*. Oxford: University Press.

Internetsider

www.evasark.dk
www.poem.dk
www.indsam.dk
www.socialdemokratiet.dk
www.radikale.dk
www.venstre.dk
www.vision.dk

Avisartikler

- Ekstra-Bladet* (16.09.2000). "Interview: Kamal Qureshi" (Christina Hammer møder Kamal Qureshi).
- Ekstra-Bladet* (24.11.2001). "Interview: Kamal Qureshi" (holdninger efterlyses).
- Fyens Stiftstidende* (23.08.2002). "Stop stening af nigeriansk kvinde" (af Eva Plesner).
- Information* (22.12.1999). "Radikalt nej til lov mod tvangsægteskaber" (af Jens Reiermann og Manja Sørensen).
- Information* (22.01.2002). "Debat: Der er nu flertal for ligestilling" (af Kamal Qureshi).
- Morgenavisen Jyllands-Posten* (22.11.2001). "Valg 2001: SF: Nye markante navne i SF".
- Morgenavisen Jyllands-Posten* (19.04.2002). "Straf: Imam: Stening er i orden" (af Anders Rostgaard).
- Politiken* (06.11.2001). "Portræt: Kamal Qureshi".
- Politiken* (03.02.2002). "Interview: Kamal Qureshi og Naser Khader" (Ligestilling kan ikke gradbøjes).
- Politiken* (02.03.2002). "Kronik: Dansk Islam" (af Mehmet Ümit Necef).
- Udvalgte artikler fra *Polinfos* databaser.

Om forfatteren

Birte Siim er lektor i samfundsvidenskab ved Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet. Hun har skrevet bøger om velfærdsstat, demokrati, medborgerskab og magt med køn som optik og med fokus på den danske model set i et historisk og komparativt perspektiv. Seneste bogudgivelser er *Gender and Citizenship. Politics and Agency in France, Britain and Denmark*, Cambridge University Press, 2000, *Køn, demokrati og modernitet – mod nye politiske identiteter*, Reitzels Forlag, 2001 (med Ann-Dorte Christensen) og *Contested Concepts in Gender and Social Politics*, Edward Elgar, 2002 (med Barbara Hobson og Jane Lewis). Bogen er en del af Magtudredningens projekt om *Kønsmagt i forandring*, der gennem empiriske analyser skal bidrage til en udvikling af teorier om magt i et kønsperspektiv.

Udgivelser fra Magtudredningen pr. 30. september 2003

Bøger

Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen, Lise Tøgeby & Signild Vallgård (red.) (1999). *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.

Peter Munk Christiansen, Birgit Møller & Lise Tøgeby (2001). *Den danske elite*. København: Hans Reitzels Forlag.

Anette Borchorst (red.) (2002). *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels Forlag.

Martin Marcussen (2002). *OECD og idespillet – Game Over?* København: Hans Reitzels Forlag.

Lise Tøgeby (2002). *Grønlandere i Danmark. En overset minoritet*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Torben Beck Jørgensen & Kurt Klaudi Klausen (red.) (2002). *Territorial dynamik – streger på landkort, billeder i vore hoveder*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Flemming Mikkelsen (red.) (2002). *Bevægelser i demokrati. Foreninger og kollektive aktioner i Danmark*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Jens Blom-Hansen (2002). *Den fjerde statsmagt? Kommunernes Landsforening i dansk politik*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Margaretha Järvinen, Jørgen Elm Larsen & Nils Mortensen (red.) (2002). *Det magtfulde møde mellem system og klient*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Anker Brink Lund (2002). *Den redigerende magt – nyhedsinstitutionens politiske indflydelse*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Finn Sivert Nielsen & Inger Sjørlev (red.) (2002). *Folkets repræsentanter. Et antropologisk blik på Folketinget*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Thomas Pedersen (red.) (2002). *Europa for folket? EU og det danske demokrati*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Peter Munk Christiansen & Asbjørn Sonne Nørgaard (2003). *Faste forhold – flygtige forbindelser. Stat og interesseorganisationer i Danmark i det 20. århundrede*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Martin Marcussen & Karsten Ronit (red.) (2003). *Internationaliseringen af den offentlige forvaltning i Danmark – forandring og kontinuitet*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Gorm Winther (red.) (2003). *Demokrati og magt i Grønland*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Lise Togeby (2003). *Fra fremmedarbejdere til etniske minoriteter*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Torben Beck Jørgensen (red.) (2003). *På sporet af en offentlig identitet – værdier i stat, amter og kommuner*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Erik Damgaard (2003). *Folkets styre. Magt og ansvar i dansk politik*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Hans Mouritzen (red.) (2003). *Er vi så forbeholdne? Danmark over for globaliseringen, EU og det nære*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Hans Sode-Madsen (2003). *Farlig ungdom. Samfundet, ungdommen og ungdomskommissionen 1945-1970*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Lars Bille & Jørgen Elklit (red.) (2003). *Partiernes medlemmer*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Peter Munk Christiansen & Lise Togeby (red.) (2003). *På sporet af magten*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Tim Knudsen (2003). *Offentlighed i det offentlige. Om historiens magt*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Niels Nørgaard Kristensen (2003). *Billeder af magten. Portrætter til forståelse af magt og demokrati*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Skrifter

Erik Oddvar Eriksen (1999). *Is Democracy Possible Today?* Århus: Magtudredningen.

Ole Hammer & Inger Bruun (2000). *Etniske minoriteters indflydelseskanaler*. Århus: Magtudredningen.

Jens Peter Frølund Thomsen (2000). *Magt og indflydelse*. Århus: Magtudredningen.

Jørgen Elklit, Birgit Møller, Palle Svensson & Lise Togeby (2000). *Hvem stemmer – og hvem stemmer ikke?* Århus: Magtudredningen.

Jacob Gaarde Madsen (2000). *Mediernes konstruktion af flygtninge- og indvandrerspørgsmålet*. Århus: Magtudredningen.

Karsten Vrangbæk (2001). *Ingeniørarbejde, hundeslagsmål eller hovedløs høne? Ventetidsgarantier til sygehusbehandling*. Århus: Magtudredningen.

Søren Laursen (2001). *Vold på dagsordenen. Medierne og den politiske proces*. Århus: Magtudredningen.

Jørgen Goul Andersen & Mette Tobiasen (2001). *Politisk forbrug og politiske forbrugere. Globalisering og politik i hverdagslivet*. Århus: Magtudredningen.

Erik Albæk, Peter Munk Christiansen & Lise Togeby (2002). *Ekspertes i medierne. Dagspressens brug af forskere 1961-2001*. Århus: Magtudredningen.

Helle Porsdam (2002). *Fra pax americana til lex americana? En diskussion af dansk retliggørelse som en påvirkning fra USA*. Århus: Magtudredningen.

Eva Østergaard-Nielsen (2002). *Politik over grænser: Tyrkeres og kurderes engagement i det politiske liv i hjemlandet*. Århus: Magtudredningen.

Jonathan Schwartz (red.) (2002). *Medborgerskabets mange stemmer*. Århus: Magtudredningen.

Walter Korpi (2002). *Velfærdsstat og socialt medborgerskab. Danmark i et komparativt perspektiv, 1930-1995*. Århus: Magtudredningen.

Steen Thomsen, Torben Pedersen & Jesper Strandkov (2002). *Ejerskab og indflydelse i dansk erhvervsliv*. Århus: Magtudredningen.

Frank Rasmussen & Peder Andersen (2002). *Globaliseringens økonomiske konsekvenser for Danmark*. Århus: Magtudredningen.

Carsten Greve (2002). *Privatisering, regulering og demokrati. Telestyrelsens funktion som uafhængig reguleringsmyndighed*. Århus: Magtudredningen.

Ann-Dorte Christensen (2003). *Fortællinger om identitet og magt. Unge kvinder i senmoderiteten*. Århus: Magtudredningen.

Thomas Schøtt (2003). *Den økonomiske elites netværk*. Århus: Magtudredningen.

Peter Dahler-Larsen & Niels Ejersbo (2003). *Djøficering – myte eller realitet?* Århus: Magtudredningen.

Jan H. Hermansen, Lars Bille, Roger Buch, Jørgen Elklit, Bernhard Hansen, Hans Jørgen Nielsen & Karina Pedersen (2003). *Undersøgelsen af medlemmerne af de danske partiorganisationer. Dokumentation*. Århus: Magtudredningen.

Lars Torpe & Torben K. Kjeldgaard (2003). *Foreningssamfundets sociale kapital. Danske foreninger i et europæisk perspektiv*. Århus: Magtudredningen.

Jens Blom-Hansen (2003). *Subsidiaritetsprincippet vendt på hovedet? EU's strukturpolitik og Danmark*. Århus: Magtudredningen.

Jens Peter Christensen (2003). *Domstolene – den tredje statsmagt*. Århus: Magtudredningen.

Camilla Palmhøj Nielsen (2003). *Til glæde for hvem? – om intern regulering i staten*. Århus: Magtudredningen.

Peter Munk Christiansen & Asbjørn Sonne Nørgaard (2003). *De som meget har ... Store danske virksomheder som politiske aktører*. Århus: Magtudredningen.

Birte Siim (2003). *Medborgerskabets udfordringer – etniske minoritetskvindes politiske myndiggørelse*. Århus: Magtudredningen.

www.magtudredningen.dk